

Korset och halvmånen

av

Ingmar Karlsson

Innehållsförteckning

Vår Herres hage

De kristna minoriteterna

Kort kyrkohistorisk bakgrund

Den nestorianska ("assyrisk") kyrkan

De monofysitiska kyrkorna

- Den syrisk-ortodoxa kyrkan
- Den koptiska kyrkan
- Den armenisk-ortodoxa kyrkan

Den grekisk-ortodoxa kyrkan

De katolska kyrkorna

- Den syrisk-katolska kyrkan
- Den kaldeisk-katolska kyrkan
- Den grekisk-katolska kyrkan
- Den koptisk-katolska kyrkan
- Den armenisk-katolska kyrkan
- Maroniterna

De protestantiska kyrkorna

De muslimska minoriteterna

Den shiitiska bakgrunden

- Ismailiterna
- Druserna
- Alawiterna

Övriga minoriteter

- Jezidierna
- Mandéerna
- Samariterna

Inledning

Vår Herres hage

Få områden kan uppvisa samma etniska och religiösa mångfald som Mellanöstern. Regionen kan med all rätt betecknas som en Vår Herres hage eller ett slags nationalpark för olika kristna kyrkor och för skilda riktningar inom islam. Förutom judendomen har även andra mindre kända religiösa samfund sin hemvist i Mellanöstern, bland andra samariterna, mandéerna och jezidierna. Orsakerna till att detta område än idag är ett sådant religiöst och etniskt kaleidoskop är i korthet följande:

De tre stora monoteistiska religionerna judendom, kristendom och islam har sitt ursprung i Mellanöstern, där också tidigt olika tänkeskolor och sekter kom att bildas.

Den östra medelhavskusten och områdena mellan Euftrat och Tigris - den så kallade bördiga halvmånen - har sedan urminnes tider varit en korsväg. En rad erövringsfolk har dragit fram där, till exempel romare, araber, kurder, mongoler och turkar.

Syrien och Libanon har traditionellt, och långt in i vår tid, varit en tillflyktsort för religiöst och politiskt förföljda i angränsande områden. De syrisk-ortodoxa kristna fick till exempel liksom armenierna en fristad där undan pogromerna på de kristna i Turkiet under och efter första världskriget medan en stor grupp nestorianska kristna fick en tillflyktsort i nordöstra Syrien efter massakrer på denna kyrka i Irak 1933.

Kommunikationssvårigheter har lett till att de olika religiösa och etniska grupperna långt in i vår tid kom att leva åtskilda från varandra och på så sätt kunde behålla sin särart. De grupper som var de mest utsatta var också de som slog sig ned i de minst lättillgängliga områdena, till exempel alawiterna i bergen öster om Latakia vid den syriska medelhavskusten, druserna i Djabal Drus i sydöstra Syrien, ismailiterna i centrala Syrien och de kristna maroniterna uppe på berget Libanon.

De religiösa särdragen uppmuntrades även av den tolerans som islam visade mot kristna och judar. Dessa behandlades som "ahl al Kitab" (bokens folk) och under det ottomanska väldet utgjorde de egna "millets" (religiösa nationer), fick internt sköta sina religiösa angelägenheter och ha sin egen lagstiftning i civilrättsliga frågor.

Slutligen uppmuntrade de europeiska kolonialmakterna ett sekteristiskt tänkande som motvikt till den spirande arabiska nationalismen. Under det franska styret i Syrien hade således Latakia-regionen med dess alawitiska och Djabal Drus med dess drusiska majoritet sina egna regeringar och var formellt fristående från den syriska republiken. Nordöstra Syrien med dess kristna och kurdiska befolkning var vidare placerade under direkt fransk administration samtidigt som kurdiska autonomisträvanden uppmuntrades.

De kristna minoriteterna

Kort kyrkohistorisk bakgrund

När romarna förstörde Jerusalem år 70 gjorde de även slut på förhoppningarna hos Jesu anhängare att vinna dennes hemland för sin tro. Stadens fall betydde slutet för de första judiska kristna församlingarna och försenade missionsverksamheten bland judendomens stora centra i Babylon och bland den arameisktalande befolkningen i Mesopotamien med över ett århundrade. I stället kom kristendomen att söka sig västerut. Tyngdpunkten för den nya religionen förlades till de stora städerna Antiochia, där enligt Apostlagärningarna 11:26 "lärjungarna först begynte kalla sig kristna", Alexandria samt Rom. Där hade Petrus och Paulus mött martyrdöden under Nero. Grekiskan kom att bli det främsta missionspråket.

En tid efter apostlarnas död var kyrkans organisation och även dess liturgi flytande. Varje lokal församling utgjorde till en början i stor utsträckning en egen enhet. Efter hand kom särskilt inflytelserika biskopar att utöva jurisdiktion över andra, i synnerhet dem de själva utsett. Detta var början till ärkebiskops- eller metropolitinstitutionen och en territoriell uppdelning av kyrkan.

Samtidigt uppstod en rad tolkningstvister rörande det bibliska budskapet. Hur skulle den heliga treenigheten förstås? Skulle Kristus betraktas och dyrkas som en med Fadern? En rad olika grundläggande kristologiska sanningar formulerades. Det visade sig emellertid omöjligt att finna lösningar som kunde accepteras av en majoritet av kristenheten. Vid slutet av 200-talet representerade Rom, Alexandria och Antiochia, som då hade fått jurisdiktion över större områden, olika och ej lätt förenliga ståndpunkter. Samtidigt utövade gnosticisken en centrifugal påverkan på den unga kyrkan. Den helige Epiphanius ger i sin skrift mot kätteriet en imponerande förteckning över de olika gnostiska sekter som hotade kyrkans enhet. Där återfanns, bara för att ta några exempel, namn som simonierna, menandrierna, satornilierna, basilidierna, nicolaiterna, phibioniterna, nazaréerna, ptoloméerna, cerdonierna och adamiterna. Deras riter var ofta märkliga. Så tog till exempel adamiterna heta ångbad för att lättare förstå de religiösa mysterierna.

Genom dessa sekter, som alla var en sammansmältning av kristendom och andra trosriktningar, kom en rad apokryfiska evangelier att spridas. Basilides hävdade till exempel att han fått del av esoteriska doktriner som

frälsaren uppenbarat för evangelisten Matteus. Andra sekter spred skrifter som Marias evangelium och evangelium enligt egyptierna.

Kyrkans enhet hotades även av interna dogmstrider. Arius, en präst i Alexandria, fick allt fler anhängare till sina teser att Sonen måste vara av en annan natur än Fadern och att Kristus var en skapad varelse, om än överlägsen vanliga dödliga. Arius ordnade därför treenigheten, Fadern, Sonen och den Helige ande, hierarkiskt i olika grad av helighet.

År 312 skall emellertid en händelse ha inträffat som ändrade kyrko- och världshistoriens gång. Under ett fättåg - enligt vissa uppgifter i Frankrike, enligt andra utanför Rom, framträdde för kejsar Konstantin på hirnlavalvet ett kors försett med inskriften "In hoc signo vinces", dvs "I detta tecken skall du segra", vanligen förkortat IHS. Konstantins omvändelse efter denna syn följdes av det så kallade ediktet i Milano år 313. Genom detta blev den kristna religionen, vars anhängare då beräknas ha utgjort omkring tio procent av befolkningen i romarriket, officiellt tolererad.

År 324 beslöt Konstantin vidare att flytta imperiets huvudstad från Rom till den grekiska staden Byzantion där en ny huvudstad, Konstantinopel, byggdes. Motiven var både politiska och religiösa. Det gamla Rom var alltför associerat med hedendom och förföljelse av kristna för att kunna vara huvudstad i det på kristendomen grundade imperium som Konstantin hade i tankarna.

En ny faktor - maktpolitik - kom därmed att introduceras i vad som tidigare mest varit teologiska frågor. Konstantin sökte knyta samman kyrka och stat, bl a genom att framtvunga största möjliga doktrinära enhet inom kyrkan. En första huvuduppgift blev därför att ta itu med arianismen. Under en synod i Alexandria hade Arius och hans anhängare visserligen uteslutits ur kyrkans gemenskap men antalet växte snabbt i den östra rikshalvan.

För att återupprätta endräkten inom kyrkan sammankallade Konstantin år 325 ett kyrkomöte i Nicea. Omkring 220 biskopar deltog. På grund av denna stora uppslutning har mötet kommit att betraktas som det första ekumeniska. Det leddes av Konstantin själv "såsom en himmelsk Guds budbärare" för att citera en av de närvarande biskoparna. Konstantins målsättning var alltså att ena det romerska imperiet kring en enda tro. Det blev mötets uppgift att definiera denna, vilket framför allt ledde till en uppgörelse med de läror Arius spridit.

I Nicea stämplades påståendena om en hierarki i treenigheten som kätteri. I stället fastslogs tesen om homoousios, dvs att Fadern och Sonen är ett och samma väsen, "sann Gud av sann Gud". Mötet ägnade sig även åt kyrkans yttre organisation. I kanon nummer sex fastslogs Rom, Alexandria och Antiochia som kyrkans centra i nämnd rangordning. Vidare bestämdes att biskopssätet i Jerusalem skulle inta fjärde plats i hierarkin, trots att det formellt var underställt metropoliten i Caesarea. Konstantinopel nämndes ej, eftersom den nya staden först sex år senare fick ställning som imperiets huvudstad.

Roms ledande ställning vilade på traditionen att Petrus varit dess förste biskop och att Jesus anförtrott ledningen av kyrkan åt honom: "Så säger ock jag dig att du är Petrus; och på denna klippa skall jag bygga min församling" (Matteus 16:18). Innan Petrus enligt traditionen slog sig ned i Rom hade han styrt kyrkan i Antiochia och givit Markus i uppdrag att grunda en församling i Alexandria. Även biskoparna i dessa städer kunde således härleda sin särställning till Petrus.

Vid ett nytt kyrkomöte i Konstantinopel år 381 fick dock staden formellt den andra rangen efter Rom, men före Alexandria med motiveringen att "Konstantinopel är det nya Rom". Under detta möte fastslogs än en gång att Kristus var av samma gudomliga väsen som Fadern. Orsaken var att arianismen, trots beslutet i Nicea, ej lidit ett totalt nederlag utan t o m lyckats få fotfäste i Konstantinopel. Arius hade själv två år före sin död 336 inbjudits dit av kejsaren för att utveckla sina tankar. Kyrkomötet i Konstantinopel innebar emellertid ett slut för arianismen i öster. I stället växte den sig stark bland de omvända germanfolken med undantag för frankerna. Wulfilas gotiska bibel, den i Uppsala bevarade Codex argenteus, är således en ariansk översättning.

Kyrkan kom emellertid snart att drabbas av nya kristologiska tvister. Nu kom frågan att gälla hur föreningen av den mänskliga och gudomliga naturen i Kristi person skulle definieras. Jesus var ju uppenbarligen av kvinna född och hade varit människa. Fördelningen av de mänskliga och de gudomliga elementen hos honom blev därför föremål för mycket teologiskt disputerande. År 428 valdes en präst i Antiochia, Nestorius, till ny patriark i Konstantinopel. Efter sin upphöjelse hävdade han att Kristus har två olika, självständiga, men nära förenade naturer: en gudomlig och en mänsklig, som ej får sammanblandas. Nestorius vägrade därför att kalla Maria för "theotòkos" (gudaföderska), som fastslagits av kyrkomötet i Nicea. Motiveringen var att Gud inte kan ha en mor och att en skapad varelse inte kan föda skaparen. Maria hade fött en människa och i denna mänskliga hade Gud tagit sin boning. Gud bor

i människan Jesus som i ett tempel, hävdade Nestorius. Maria kunde därför på sin höjd kallas för "christotòkos, (kristusföderska).

Detta stred mot den alexandrinska teologin. Dess främste företrädare, Kyrillus, anklagade Nestorius för att upphäva enheten i Guds person. Diofysitismen (tvånatursläran) blev huvudtema för kyrkomötet i Efesus. Nestorius utgick som förlorare från detta och avsattes som patriark för sina kätterska teorier. I stället fastslogs att Kristus var en "gudamänniska" som i sig förenade den gudomliga och den mänskliga naturen.

Landsförvisad till en egyptisk oas skrev han ett tjugotal år senare en försvarsskrift som fortfarande finns i behåll. Hans anhängare sökte sig bort från bysantinskt område och upprättade ett teologiskt centrum i Nisibis, på den turkiska sidan av den östligaste syrisk-turkiska gränsen. Nestorius uppfattning visade sig vara nära nog identisk med vad de mesopotamiska kristna trodde. Denna kyrka, som varit fast organiserad under namnet Österns Kyrka sedan början av 300-talet, lösgjorde sig under en synod i Seleukia-Ktesifon vid nedre Tigris år 499. Patriarken i Seleukia erkändes som kyrkligt överhuvud och alla biskopsdömen besattes med anhängare till Nestorius. Från mitten av 500-talet antog man namnet "den nestorianska kyrkan".

Den första kyrkosplittningen var därmed ett faktum men de kristologiska stridigheterna upphörde inte därmed. Endast tjugo år senare uppstod en ännu häftigare kontrovers. Efter Kyrillus död byggde man i Alexandria vidare på hans tankegångar och hävdade att den mänskliga naturen hos Jesus så helt uppgått i den gudomliga att man endast kunde tala om en gudomlig natur hos denne. Gud sades ha inkarnerats i Jesus. Därför är det Gud som föds, dör och uppstår genom Jesu liv och Maria är således Guds moder. Kristi gudomliga natur har helt tagit över hans mänskliga. Denna lära kom att kallas den monofysitiska ("ennaturläran").

Under ett kyrkomöte i Efesus 449, som gått till historien som "rövarkonciliet", lyckades de monofysitiska anhängarna med mutor och fysiskt våld få sin tes accepterad, stödda av kejsaren Theodosius II.

Deras seger blev emellertid kortlivad. Redan året därefter föll Theodosius av sin häst och slog ihjäl sig. Efterträdaren, Marcianus, såg politiska faror i den egyptiske patriarkens seger och sammankallade år 451 ett nytt kyrkomöte i Chalkedon på den asiatiska sidan av Bosporen mitt emot Konstantinopel.

Mötets förlopp kunde därmed hållas under den världsliga maktens kontroll. Under detta antogs följande formulering om Kristus: "Han är en och samme Son, fullkomlig i mänsklighet, sann Gud och sann människa bekänd i två naturer utan sammanblandning, oföränderlig, odelbar, oskiljbar; skillnaden i naturema är på intet sätt upphävd på grund av enheten. Tvärtom är de typiska egenskaperna hos vardera naturen bevarade och båda förenas i en enda person och i en enda gestalt."

De kyrkor som accepterat denna definition har kommit att kallas chalkedoniska kyrkor. På den tiden var detta liktydigt med den bysantinska kyrkan. I förlängningen finner vi senare i historien den romersk-katolska kyrkan och de protestantiska huvudkyrkorna.

De kyrkor som inte godtog denna deklaration har fått benämningen "icke-chalkedoniska kyrkor".

Kyrillus anhängare vägrade emellertid att acceptera sitt nederlag. Den chalkedoniske patriarken mördades. Hans lik brändes och askan ströddes för vinden för att hindra hans återuppståndelse på yttersta dagen. Inom några år var den egyptiska kyrkan helt under monofysiternas kontroll. En monofysitisk munk, Timotheos, med tillnamnet Katten, utsågs till ny patriark i Alexandria. Den kyrka som uppstod till följd av denna splittring går i våra dagar under namnet den koptiska kyrkan.

I dessa motsättningar spelade även rent politiska och nationalistiska strömningar en stor roll. Kyrkomötet i Chalkedon kom huvudsakligen att accepteras i de grekisktalande provinserna av imperiet. Stora delar av den arameisktalande befolkningen i Syrien höll även fast vid monofysitismen, vilket gav upphov till den syrisk-ortodoxa kyrkan. Även den egyptiska kyrkan är, liksom den armenisk-ortodoxa, än i våra dagar monofysitisk.

Den nestorianska ("assyrisk") kyrkan

Mot slutet av det andra århundradet fanns en kristen kyrka i Edessa - våra dagars Urfa - i sydöstra Turkiet. Härifrån spreds den nya läran österut in i det persiska riket. Den första säkra uppgiften om förekomsten av kristna där återfinns i en skrift skriven någon gång under åren 196-226 av en lärjunge till gnostikern Bardesanes.

I början av 300-talet hade en kyrka organiserats i Mesopotamien under ledning av en biskop i Seleukia-Ktesifon. Dess kristologiska uppfattning kom att ligga nära Nestorius diofysitiska lära som fördömts av kyrkomötet i Efesus år 431. Det dröjde dock ett trettioårigt år innan de mesopotamiska kristna fick kännedom om vad som avhandlats under detta och först under en synod i Seleukia-Ktesifon år 484 antog kyrkan - som kom att kalla sig "Österns kyrka" - den nestorianska läran.

Denna fick god grogrund, dels därför att de mesopotamiska kristnas trosåskådning visat sig vara nära nog identisk med Nestorius, dels eftersom dennes teser fördömts i det romerska riket och därför av de persiska härskarna i Mesopotamien betraktades som politiskt ofarliga. Vidare underlättade det gemensamma språket - arameiskan - missionsverksamheten.

"Österns kyrka" började snart värva sina egna proselyter och dess missionsverksamhet skulle under de kommande århundradena nå en imponerande omfattning. Redan på 480-talet spred en munk som hette Saba med stor framgång den kristna läran bland kurderna.

År 549 skickade patriarken Aba I en biskop till hunnerna i Baktrien och kring floden Oxus, i våra dagar kallad Amu-Darja och gränsflod mellan Afganistan och Sovjet. Från mitten av 500-talet började vidare den nestorianska läran spridas längs Sidenvägen, ofta av handelsmän som samtidigt uppträdde som missionärer. Redan 635 kom den förste nestorianske missionären till Xian, Kinas huvudstad under Tang-dynastin. Denne kallades av kineserna för A-lo-pen och den religion han predikade gick under namnet boshi jing jiao (Persiens heliga texters religion). Hans missionsverksamhet var uppenbarligen framgångsrik. Referenser till de nestorianska kristna finns i kejserliga edikt från åren 683, 745 och 945. Ett mera utförligt vittnesbörd om A-lo-pen och hans efterföljares predikningar utgör ett monument med kinesisk och arameisk inskrift som hittades 1625 i Sinanfu. Det hade rests år 781 till åminnelse av den nestorianska kyrkans årliga synod i Kina. Av detta framgår att det då fanns nestorianska kyrkor i alla provinshuvudstäder i Kina och att sju nestorianska präster vid århundradets mitt hålit en mäsas i själva kejsarpalatset.

På monumentet återges också en kungörelse som kejsar Tai Zong utfärdade om den nya tron:

"Tao har flera namn. Det finns mer än en profet. Lärorna skiftar i olika länder, deras välsignelser gäller hela mänskligheten. A-lo-pen, en mycket from man från romarriket, har kommit med bilder och skrifter från fjärran till vår huvudstad. Vi har behagat ta del av hans tro och funnit den djupsinnig och fridsam. Vi har behagat granska hans lärosatser och funnit dem lägga vikt vid det goda och väsentliga. Hans undervisning är ogrumlad och hans tal är klokt. Denna lära är gagnelig för envar. Må den fritt förkunnas i vårt rike."

Här kan inskjutas att nestorianska missionärer fann vägen ända till Japan och lyckades fånga kejsarinnan Kokens (749-58) intresse, vilket kan ha varit en bidragande orsak till att hon störtades. Hennes fall tycks ha utgjort slutet för den nestorianska kyrkan i Japan.

År 841 fick Kina emellertid en ny kejsare - Wu Zung - som var troende taoist och satte sig före att befria Mittens Rike från främmande läror. Värst drabbades de största av dessa, buddismen och manikeismen, men även de nestorianska kyrkorna plundrades och skövlades och 3 000 munkar tvingades att åter bli lekmän "på det att de inte längre måtte fördärva de kinesiska sederna". Enligt en dåtida nestoriansk historiker fanns det år 980 inte längre några nestorianer i Kina.

Kyrkan levde emellertid kvar i Centralasien. Redan år 780 hade vignurturkarna bett den nestorianske patriarken Timotheus I att sända dem en metropolit. Så skedde och en stor del av denna stam övergick till kristendomen, även om många höll fast vid sin tidigare religion, manikeismen. 797 utnämndes även en metropolit för Tibet, och nestorianer hade vid denna tid etablerat sig som affärsmän och missionärer i Punjab, Kerala i sydvästra Indien, i Saana i Jemen samt på ön Socotra i Indiska oceanen, som nu är en del av samma land. Timotheus skrev själv att "många far över haven till Indien och Kina, endast medförande en käpp och en påse". Under hans tid som patriark (780-823) utnämndes över 80 biskopar i Asien. Sex ärkebiskopsdömen sträckande sig från Indien till Centralasien, upprättades med Samarkand och Kashgar som kyrkliga centra. De nestorianska missionärerna rönt nya framgångar. År 1009 övergick de 200 000 keraitmongolerna i norra Mongoliet till den nestorianska tron. Deras exempel följdes av namianerna vid Altaiplatån och merkiterna, som bodde i det från de sovjetiska kärnvapenproven kända Semipalatinskområdet i Sibirien, där nestorianska kyrkogårdar har påträffats.

Dessa kristna mongoliska riken torde vara ursprunget till de legender om prästkungen Johannes som vid 1100-talets mitt började få fotfäste i Europa. Enligt dessa hade Johannes besegrat perser och meder. När korsfararhärarna befann sig i ett utsatt läge i Palestina spreds rykten om att han skulle komma dem till hjälp österifrån och att endast olyckliga omständigheter hindrat honom från att ingripa tidigare. Genom att Johannes påstods förena de andliga och världsliga ämbetena framstod han i Europa med dess begynnande motsättningar mellan kyrka och stat som idealet för en härskare. De av Henrik Sjöfararen inspirerade portugisiska upptäcktsfärderna syftade bland annat till att få en direkt kontakt med denne prästkönung.

Långt innan de portugisiska sjöfararna begav sig ut för att söka detta kristna föredöme hade emellertid en vändpunkt inträffat för de kristna mongoliska rikena. År 1203 gjorde Temuchin, en mongolisk vasall under den nestorianske khanen av Kerait, uppror mot denne och besegrade honom i grund i ett slag vid våra dagars Ulan Bator, Mongoliets huvudstad. Temuchin lade därefter även naimanerna och merkiterna under sig och tog sig namnet "fulländad krigare" eller Djingis Khan. Han visade emellertid stor tolerans mot de besegrade nestorianerna. Sonen och efterträdaren Ogotai var till och med gift med en nestorianska, Turakina, som styrde det mongoliska väldet några år efter sin makes död. Vid 1200-talets mitt övergick makten till Ogotais fyra brorsöner Mangu, Kublai, Hulagu och Arikboka. Mangu, som upphöjdes till khagan, hade en nestoriansk moder. Kublai, som erövrade Kina, upprättade ett särskilt ministerium för

att övervaka de kristnas angelägenheter i den vidsträckta del av det mongoliska imperiet som låg under hans kontroll och medgav år 1264 nestorianerna skattefrihet.

Kublai, som själv var buddist, hade bland sina rådgivare en nestoriansk munk från Tibet som hette Pa-ssu-pa och skapade en skrift för det mongoliska språket. Brodern Hulagu, som ledde den mongoliska anstormningen västerut, övergick till islam. I dessa mongoliska arméer ingick många nestorianska kristna. Djingis Khans sonson Güyük hade en kristen visir och kallades själv av den syrisk-ortodoxe kyrkofadern Bar Hebreus för "en sann kristen, vars läger var fullt av biskopar, präster och munkar".

När Hulagu, vars maka var en kristen keraitiska, erövrade Bagdad år 1258 besparades de kristna invånarna de massakrer som drabbade stadens övriga befolkning och ett av den besegrade kalifens storslagna palats överlämnades som residens åt den nestorianske patriarken. Två år senare erövrade de mongoliska horderna Damaskus under ledning av en nestoriansk general, Kitbugha. De befann sig då endast ett tiotal mil fågelvägen från korsfararnas sista fäste, Acre, strax norr om Haifa i våra dagars Israel. Närmare sitt förverkligande än så kom aldrig de tidigare kristna drömmarna om att besegra islam genom en kniptångsmanöver från såväl öst som väst.

Nestorianerna såg fortfarande en möjlighet att få mongolerna att ansluta sig till sin tro. Troligen för att underlätta en sådan omvändelse valdes år 1281 en mongolisk munk från Peking, som hette Marcus, till patriark för kyrkan. Han tog sig namnet Yaballaha III och sände en annan mongol, munken Barsauma, som emissarie till Canterbury, Paris och Rom. Barsauma fick under en mässa i Rom år 1288 ta emot de heliga sakramenten av påven Nicholas IV och den exotiske gästen hade själv sedan nöjet att ge den engelske konungen Edward I nattvarden i Gascogne.

Yaballaha kom att utöva sitt ämbete under sex mongoliska khaner och tycktes till en början ha förutsättningar att vinna mongolerna och tatarerna för kristendomen. I det centralasiatiska khanatet hade kristendomen överlevt och därifrån på nytt fått utbredning i Kina, framför allt i de norra provinserna. Vid slutet av 1200-talet fanns tolv nestorianska biskopsdömen i ett band från Peking till Samarkand. Det andliga tillståndet i församlingarna tycks dock inte ha varit det allra bästa. William av Rubruck, som vid 1200-talets mitt sänts ut av den franske kungen Ludvig den helige, beskriver dem han möter som hedningar utan kunskap om sin religion. De höll visserligen sina gudstjänster och läste ur sina skrifter men detta skedde på arameiska, ett språk som de inte förstod. Alkoholproblemen var allvarliga och månggifte vanligt förekommande. Biskoparna besökte sällan sina församlingar och när så skedde vigdes alla män till präster. "De ansträngde sig mera för att tjäna pengar än för att sprida tron. Till och med hedningarnas liv är oskyldigare än deras." Europeiska resenärer i början av 1300-talet nämner vidare stora nestorianska samfund inte bara i östra Turkestan utan så långt österut som i Manchuriet, Korea, Jinjiangfu vid Yangtse-flodens mynning och Quanzhou i Fujian-provinsen i sydöstra Kina.

Islam, som trängde på västerifrån, tycks emellertid för mongolerna ha framstått som vitalare och livskraftigare och därför av politiska skäl mera värd att satsa på. Under 1300-talet skedde en gradvis och allt snabbare islamisering av Centralasien och de nestorianska församlingarna dog ut inom loppet av några få generationer.

Under hela denna den nestorianska kyrkans "Drang nach Osten" - genom en missionsverksamhet som saknar motstycke i kyrkohistorien - levde dess medlemmar problemfritt under abbasidernas muslimska överhöghet i tvåflodslandet, som förblev kyrkans centrum. Från den nestorianske patriarken Ishoyab III (650-660) finns följande ord efterlämnade: "Araberna, åt vilka Gud för tillfället har givit världens styre, förföljer ej den kristna religionen. Istället gynnar de den, hedrar våra präster och Guds helgon och ger förmåner åt kyrkor och kloster." Kyrkan nådde sin absoluta blomstringsperiod samtidigt som den abbasidiska dynastin stod på höjden av sin makt under den från Tusen och en natt kände kalifen Harun ar-Rachid (783-809). Dennes regeringstid sammanföll med den främste nestorianske kyrkoledarens tid som patriark, den ovannämnde Timotheus I (780-823). Denne flyttade patriarkatet från Ktesifon till Bagdad som ett synligt bevis för att kyrkan sökte ett samarbete med kaliferna. Intresset var ömsesidigt. Nestorianerna var utbildningsmässigt klart överlägsna sina muslimska grannar. De var verksamma dels som läkare, apotekare och vetenskapsmän vid hovet, dels dominerade de bank- och handelsväsendet. Nestorianska lärde översatte under 800- till 1000-talet klassiska grekiska verk till arabiska och arameiska, bland dem Aristoteles, Euklides och Hippokrates. I många fall har dessa arbeten därigenom bevarats åt eftervärlden. I ett dokument daterat år 1138 ger kalifen Muktafi II den nestorianske patriarken Abdisho III överhöghet över alla kristna "även greker, jakobiter och melkiterö och garanterar dem religionsfrihet, full äganderätt till deras egendom och befrielse från skatt. Patriarken blev i praktiken en högt uppsatt statstjänsteman. En motsvarande position för en muslim vid något av de europeiska hoven hade vid denna tid självfallet varit otänkbart.

Vid 1300-talets slut drabbades emellertid den nestorianska kyrkan av en katastrof från vilken den aldrig kunnat återhämta sig. Timurlenk skonade lika lite de kristna som några andra under sin erövring av Persien, Mesopotamien och Syrien. De kristna hade sin beskärda andel av de 90 000 huvuden som staplades på varandra efter Bagdads fall. Österns kyrka, som under sin största blomstringstid beräknas ha haft 80 miljoner medlemmar, blev nu nästan helt utplånad. En liten del av kyrkan överlevde dock i trakterna mellan Vansjön i Turkiet och Urmiasjön i Persien, ett område som tidigare tillhört kyrkans utmarker och legat långt från dess bildningscentra. De som överlevt massakrerna genom att ta sin tillflykt till Zagrosbergen - vid gränsen mellan våra dagars Irak och Iran - återvände senare till slätterna kring Mosul och Bagdad, men kyrkans geografiska tyngdpunkt hade förflyttats till otillgängliga trakter, där det religiösa arvet ej alltid vårdades så väl.

För att säkra den svårt sargade kyrkans fortlevnad gjordes patriark- och biskopsämbetena vid 1400-talets mitt ärftliga. Varje biskop hade en broder som var beredd att ställa något av sina barn i kyrkans tjänst. Dessa fick ej äta kött och ej gifta sig förrän föräldrarna befriat dem från löftet till kyrkan. Vid en biskops frånfälle utsågs en brorson till efterträdare. En av dennes systrar måste då medfölja honom som hushållerska och fortsätta att leva i celibat. Samtidigt måste den nye kyrkomannens bröder gifta sig för att garantera familjens forbestånd. Den blivande patriarken utsågs till och med före sin födsel. Hans moder fick inte äta kött under graviditeten och själv måste han bli vegetarian.

Detta system kunde dock ej förhindra motsättningar vid patriarkval. År 1551 kom det till en öppen konflikt som även hade en regional bakgrund. Nestorianerna i slättlandet kring Mosul utsåg en egen patriark som vände sig till Rom för att få stöd för sin

kandidatur. Samtidigt utsåg "bergsnestorianerna" en konkurrerande kyrkofader - vilket efter många turer, där anknytning till Rom eller ej kom att bli en bricka i spelet - ledde till splittring av den nestorianska kyrkan och bildandet av en självständig, med Rom unierad, kyrka, som fick namnet den kaldeiska kyrkan. För denna splittring redogörs längre fram under avsnittet om denna kyrka.

I samband med denna konflikt flyttades mot slutet av 1500-talet det nestorianska patriarkatet först från Mosul till Marga på andra sidan persiska gränsen och sedan till Kudshanes, en liten by i de otillgängliga Hakkaribergen i Turkiets sydöstra hörn, där det förblev till 1917. Belägen i dessa trakter, långt bortom allfarvägarna, glömdes den nestorianska kyrkans existens mer eller mindre bort i västvärlden. Edward Gibbon skriver dock i sin på 1770-1780-talen skrivna klassiker "Det romerska rikets nedgång och fall": "Nestorianerna förblandas under namnet kaldéer eller assyrier med den mäktigaste staten i östern under antiken."

Under 1830- och 1840-talet kom den engelske forskningsresanden Layard efter sina resor till Ninive, Nimrud och Assur att i Europa sprida uppgifter om nestorianernas existens. Han trodde sig i de kaldeiska och assyriska kristna ha hittat efterkommande till det assyriska folket. Detta hade enligt Layards teorier ej helt utrotats av babylonier och perser utan grupper hade kunnat rädda sig upp i bergen och 900 år senare kunnat bevara sin identitet och särart genom att övergå till kristendomen. En serie massakrer på nestorianer förövade av kurder på 1830- och 1840-talet blev kända även i Västeuropa och USA. De missionärer från dels den anglikanska dels den amerikanska presbyterianska kyrkan som var verksamma i Orienten anammade Layards idéer om det kristna assyriska folket. Missionsverksamheten bland muslimerna hade mött svårigheter och många av de proselyter man lyckats värva hade avrättats. Missionärerna började därför istället koncentrera sig på de inhemska kristna som ansågs vara hemfallna åt diverse irrläror. I synnerhet i de kurdiska bergstrakterna mellan Irak, Turkiet och Iran upprättade dessa kyrkor en rad missionsstationer, vars verksamhet lade grunden för de s k assyriska protestantiska kyrkorna. Mest framgångsrika var anglikanerna. 1886 hade "The Archbishop of Canterbury's Mission to the Assyrian Christians" definitivt etablerat sig.

På felaktiga historiska grunder och för att förena de stridande kyrkorna propagerade dessa missionärer tesen att de kristna utgjorde en överlevande del av det assyriska folket. En ytterligare motivering var att stärka sammanhållningen bland de kristna, framför allt som en motvikt till den växande kurdiska nationalismen. En följd av denna verksamhet blev att såväl Gamla som Nya testamentet och diverse religiösa uppbyggnadsskrifter översattes till den arameiska dialekt som talades i trakterna kring Urmia-sjön i nordvästra Iran. Denna dialekt upphöjdes därmed till ett slags arameiskt skriftspråk som dock ej har det minsta lingvistiska samband med det utdöda assyriska språket. Nestorianerna började vidare själva kalla sig för assyrier. Till detta bidrog att missionärerna klargjorde att Nestorius inom kristenheten betraktas som kättare och att ordet nestorianer hade en nedsättande klang.

Någon nationalkänsla omfattande alla kristna i detta område lyckades missionärerna ej skapa. Kaldéerna och de syrisk-ortodoxa avvisade allt tal om en assyrisk identitet såväl på kyrkopolitiska som på rent politiska grunder, då man fruktade för reaktionen hos den islamska majoriteten. Missionsverksamheten utlöste också attacker mot de kristna, framför allt från kurdiska muslimer. På 1890-talet uppenbarade sig även

missionärer från den rysk-ortodoxa kyrkan i Urmia i Persien. En biskop och ett stort antal präster och lekmän förklarade sig unierade med denna kyrka. När Layard "återupptäckte" de nestorianska kristna torde de ha uppgått till högst 100 000 personer, uppdelade i 25 stammar och bosatta i fyra olika områden. I Hakkaribergen i sydöstra Turkiet, där patriarkatet var beläget, levde fem stammar, s k ashirat, som var halvnomader och betraktade sig som självständiga. År 1845 fick de ställning som "millet", d v s religiös nation, inom det ottomanska väldet. De erkände ingen annan världslig överhöghet än sina egna stamhövdingar, som bar - och fortfarande bär - titeln "malik" (kung). Formellt hade patriarken rätten att utse dessa kungar men deras ställning blev, liksom hans egen, ärftlig inom samma familj.

Även de kurder och jezidier som bodde i detta område kom att lyda under stamhövdingarnas styre. I de mer lättillgängliga trakterna norr och söder om Hakkari samt i slättområdet strax väster om persiska gränsen fanns 14 stammar, de s k rayat. Deras grad av självständighet varierade alltefter bosättningsområdenas lättillgänglighet. Några hade samma ställning som ashirat medan andra levde i ett beroendeförhållande till kurdiska stamhövdingar. Ofta hade vidare dessa stammar så lite gemensamt att en nestoriansk stam kunde strida med kurder mot sina kristna trosfränder.

En tredje grupp, bestående av tre stammar, levde i de höglänta områdena på den persiska sidan av gränsen där de, utan att utgöra en "millet", i praktiken levde som självständiga. En fjärde grupp fanns slutligen i slättområdena väster om Urmiasjön i den persiska provinsen Azerbaidjan, där de levde i beroendeförhållande till persiska jordägare. Ett fåtal var även bosatta i staden Urmia.

Nestorianerna var huvudsakligen halvnomadiserande jordbrukare som under sommarmånaderna lämnade sina dalar och gav sig upp i mer höglänta områden. Två stammar från Hakkari bröt emellertid detta mönster. Männen i Baz-stammen var murare och snickare och flyttade under vinterhalvåret mangrant till Mosul, där de arbetade på byggen. Männen av Djilu-stammen hade ett mera exklusivt yrke som även detta gick i arv. Före första världskriget begav de sig till USA och Canada. Där uppträdde de som präster som flytt undan turkiska och kurdiska massakrer. Genom framträdanden i olika kyrkor och genom insamlingar för fiktiva barnhem, kyrkor och skolor samlades stora summor in. Pojkar av Djilu-stammen fick särskild utbildning för denna "karriär". Patriarkens makt över sin hjord var begränsad. Dels levde nestorianerna under helt olika betingelser, många som självständiga, andra mer eller mindre förslavade, dels var de territoriellt uppdelade mellan det ottomanska väldet och Persien. Han blev emellertid en samlade symbol, och nestorianerna kallade sig ofta för "Mar Shimuns nation". Alla patriarker har burit namnet Shimun (Simon).

Det första världskriget kom att innebära en ny katastrof för den nestorianska kyrkan. Efter de ryska krigsframgångarna våren 1915 revolterade nestorianerna i Hakkari-området mot turkarna i förhoppning om rysk hjälp. Tsardömets kollaps och de ryska truppers tillbakadragande ledde till att turkar och kurder överföll nestorianerna. 20 000 beräknas ha blivit massakrerade vid den turkisk-persiska gränsen. En del lyckades fly norrut in i Ryssland till trakterna av Baku och Tiflis, medan de övriga först begav sig till Urmia i Persien och därefter slog sig fram till Hamadan under desperata strider. Patriarken Mar Benjamin Shimun och ett stort antal präster hade dessförinnan mördats av kurder. Under sin väg mellan Urmia och Hamadan hämnades

nestorianerna i sin tur genom att massakrera de kurder som kom i deras väg. Samtidigt led de själva stora förluster inte bara till följd av strider utan av allmänna umbäranden som tog många liv.

Under dessa händelser beräknas nestorianerna ha förlorat hälften av sin befolkning som 1919 uppskattades till 50 000. I Hamadan avväpnades de av britterna och sändes först till ett flyktingläger utanför Bagdad. 1920 stängdes detta och nestorianerna flyttades till Mosultrakten i norra Irak. Dessa flyktingar önskade efter krigsslutet återvända till sina hemtrakter. På fredskonferensen i Versailles pläderade fastern till den ännu omyndige patriarken Shimun XXIII, vars närmaste företrädare antingen mördats eller dött av sjukdom, för upprättandet av ett autonomt område för alla assyrier, som även skulle omfatta de syrisk-ortodoxa. En sådan lösning omöjliggjordes definitivt, när Nationernas Förbund 1925 drog den turkisk-irakiska gränsen så att de områden som bebotts av nestorianer så gott som helt kom att ligga på turkiskt område. Turkarna deporterade dem som tog sig tillbaka på egen hand och deras byar överläts till turkar och kurder.

Under det brittiska mandatet levde nestorianerna skyddade i Irak. De betecknades av mandatärmakten som "our smallest ally" och nestorianska män rekryterades mot god betalning till de fruktade specialstyrkor, de s k Iraqi Levies, som britterna använde bland annat för bevakningsuppgifter och som sattes in för att slå ned de återkommande kurdiska upproren. I juni 1925 antog Nationernas Förbund det andra s k Nansen-arrangemanget. Enligt detta kom vissa åtgärder för att bistå ryska och armeniska flyktingar att utsträckas till andra grupper. Dessa definierades som "varje person av assyriskt eller assyro-kaldeiskt ursprung som inte Ingre åtnjuter skydd från den stat han tidigare tillhörde och som inte har vunnit eller som inte innehar annan nationalitet".

Redan 1930 hade emellertid detta flyktingproblem i stort sett lösts. Tusentals hade bosatt sig i byar i norra Irak, andra hade fått arbete i Mosul, Bagdad och andra städer. Endast något hundratal levde fortfarande i en flyktingmiljö. Assyrierna var dock ej tillfreds med sin situation och vägrade att se sin vistelse i Irak som annat än temporär. Inte minst önskade de återgå till det autonoma liv de tidigare levt under sina "kungar". Patriarken Mar Shimun XXIII började ställa krav på fullständig autonomi och betraktade även assyrierna som britternas speciella protegéer. När det anglo-irakiska fördraget undertecknades 1930 kände de sig därför övergivna av sina tidigare beskyddare. En grupp agitatorer började piska upp en rädsla för repressalier från den blivande självständiga staten Iraks sida, inte minst på grund av assyriernas roll inom Iraqi Levies. Ett resultat blev en rad assyriska petitioner till NF om upprättandet av en autonom assyrisk region. Ett krav på ett sådant autonomt område i Irak avvisades i juni 1931 av NF med motiveringen att en sådan lösning skulle hota den nya statens enhet och öka antipatierna mot assyrierna bland de övriga befolkningsgrupperna i den nation som de nu skulle leva i. Vidare påpekades att upprättandet av ett assyriskt område skulle medföra att kurder och araber måste fördrivas från sina hem och ett flyktingproblem därmed skulle uppstå.

I oktober samma år återkom man på assyrisk sida med en ny framställan om en emigration i NF:s regi till Syrien eller något europeiskt land. Även denna avslogs. Vid Iraks självständighet 1932 vägrade patriarken att avlägga trohetsed till kung Feisal. Han förlorade sitt nyvunna irakiska medborgarskap och deporterades till Cypern. Han

begav sig sedan 1939 till USA, där han först återupprättade sitt patriarkat i Chicago för att sedan flytta det till San Fransisco. Sommaren 1933 nådde spänningarna mellan assyrierna och den irakiska regeringen en höjdpunkt. Den 17 juni riktades en ny vädjan till NF vars viktigaste punkter var följande:

"That the Assyrians should be recognized as a millet domiciled in Iraq and not merely as an Iraqi religious community. That the Hakkari Sanjak in Turkey, in which some of the Assyrians lived, should be annexed to Iraq and its villages restored to the Assyrians. That, if this could not be done, a national home should be found for the Assyrians which should be open to all the Assyrians scattered in Iraq and to all other ex-Ottoman Assyrians from all over the world. That this new home should be arranged to include the whole Amadiya district and the adjacent parts of the Zakhō, Dohuk and Aqra districts. That the temporal and spiritual authority of the Patriarch over the Assyrian nation should be officially recognized and that an annual subsidy be given to him."

Dessa krav skulle enligt begäran antas av NF och utgöra en del av den irakiska konstitutionen. Fyra dagar senare tog 700 beväpnade assyrier saken i egna händer och gick över Tigris vid tre riksgränsen mellan Syrien, Irak och Turkiet. På den syriska sidan avväpnades de av fransmännen. Senare tilläts de dock beväpnade återvända till Irak, där de mötte en irakisk arméenheter. Strider utbröt med dödsoffer på ömse sidor. Denna händelse blev inledningen till en serie av irakiska armén utförda massakrer på assyrier, varunder hundratals miste livet. Ett resultat blev att 600 assyrier tog sig över till Syrien och begav sig till Khabour-floden som rinner mellan Ras el-Ain vid turkiska gränsen och huvudorten i den syriska provinsen Djezira, Hassaka. 15 000 andra uttryckte önskemål om att få lämna Irak. Först i oktober 1933 fördes assyrierfrågan upp på NF:s dagordning och en särskild kommitté tillsattes för att lösa frågan om assyriernas framtida bosättning. Denna kommitté riktade en vädjan till medlemsstaterna om att ta emot omkring 20 000 assyrier. I början av 1934 förklarade sig den brasilianska regeringen beredd att agera mottagarland och NF sände en undersökningskommission som avlade en positiv rapport. Detta projekt föll dock på inrikespolitiskt motstånd.

Efter nya bakslag fick kommittén i september 1934 två förslag. Den franska regeringen erbjöd ett område söder om Timbuktu i Niger, vilket assyrierna avböjde av klimatskäl. Engelsmännen ställde ett savannområde i Brittiska Guayana i Sydamerika till förfogande. Detta projekt föll dock på en tvist om vem som skulle täcka kostnaderna för en sådan överföring. England ville enbart betala samma proportioner som övriga medlemsstater medan dessa, i synnerhet Frankrike, hävdade att engelsmännen, som huvudansvariga för problemet, skulle betala merparten. Som en temporär lösning tillät fransmännen i september 1934 anhängiga till 500 i Irak internerade assyrier att bege sig till Khabour-området i Syrien. Sommaren 1935 fick ytterligare 4 500 assyrier flytta till detta tidigare obebodda och malariehemsökta område. Kostnaderna för deras bosättning betalades dels av NF men till största delen av Nansen-hjälpen. Samtidigt föreslog fransmännen att frågan om assyriernas slutliga hemvist skulle lösas i Ghab-området i Orontes-dalen norr om Hama i Syrien. Detta projekt, som skulle inneburet bosättning i en tätbefolkad och bördig jordbruksbygd, föll dock på syriskt motstånd.

I september 1937 fattade så NF ett slutgiltigt beslut innebärande att de assyrier som önskade lämna Irak skulle få en ny hemort längs Khabour-floden. En sista utvandringsgrupp kom 1938 från Irak till detta område.

Majoriteten av assyrierna stannade emellertid kvar i Irak som nu är kyrkans centrum i Mellanöstern. Efter Iraks självständighet tvingades assyrierna gradvis att lämna sina militära befattningar. En stor del flyttade från sina byar till städerna. De flesta återvände emellertid till sina hemtrakter i bergsområdena i norr, där de arbetade som jordbrukare på sitt eller kyrkans land. De assyriska kristna har under senare årtionden ofta kommit i kläm i striderna mellan irakiska armén och kurdiska gerillastyrkor som ofta med våld sökt tvinga assyrierna att delta i kriget på den kurdiska sidan. Efter det att det kurdiska upproret brutit samman i mars 1975 fick assyriska bönder tillåtelse att åter bege sig till sina gamla byar. Då inbördeskriget visade tendenser att blossa upp i början av år 1977 beslöt emellertid den irakiska regeringen att avfolka ett 20 kilometer brett område längs den turkiska gränsen för att förhindra infiltration från Turkiet. Detta ledde till att många assyrier återigen tvingades flytta, huvudsakligen till Bagdad, Basra, Nassiriya samt till områdena kring staden Zakho i nordligaste Irak. Här kan inskjutas att den legendariske kurdledaren Barzani härstammade från en assyrisk släkt som för ungefär 100 år sedan övergick till islam. Från denna familj har tolv biskopar kommit.

I städerna har assyrierna traditionellt arbetat i banker eller för privata småföretag som bokförare och kontorister. Assyrier återfinns även inom den offentliga sektorn som lägre tjänstemän. Inom den assyriska befolkningsgruppen hittar man dock även folk på högre poster som ingenjörer, samt inom sjukvården som sjuksköterskor och apotekare. Ett fåtal är välbeställda affärsmän. De dåligt utbildade, ofta illiterata, invandrarna från landsbygden, som torde utgöra majoriteten, arbetar ofta som grovarbetare eller hantverkare. Den assyriska befolkningsgruppen i Irak, som nu uppgår till omkring 80 000, kan således sägas vara uppdelad i två större grupper, dels en sedan länge urbaniserad och relativt välutbildad, dels den grupp som nyligen tvingats lämna landsbygden. Som den sämst utbildade och fattigaste gruppen bland de kristna i Irak har assyrierna skarpa särdrag och tycks också i större utsträckning än andra ta avstånd från Baath-partiet och de senaste decenniernas politiska och ekonomiska utveckling i Irak. Detta tar sig ofta uttryck i klagomål om diskriminering och mera konkret i utvandring i stor skala, framför allt till USA. Assyrierna är organiserade i en rad kyrkliga klubbar och organisationer men kyrkan har på senare år mera varit en splittrande än en enande faktor. Den assyriska kyrkan i Irak är uppdelad i fraktioner som bekämpar varandra. I Iran finns omkring 30 000 assyrier, bosatta dels i städerna Teheran, Kermanshah och Ahwaz, dels i gränstrakterna mot Turkiet. Fram till utbrottet av kriget mellan Irak och Iran 1980 bodde även assyrier i hamnstaden Abadan. Den islamska revolutionen innebar ingen ändring av kyrkans officiella status i Iran. Assyrierna har nu som under shah-tiden en representant i det iranska parlamentet.

I Syrien bor assyrierna kvar i de områden kring Khabour-floden där de under 30-talet som flyktingar fick en ny hemort i NF:s regi. Där finns nu ett fyrtiotal assyriska byar och småstäder. Huvudorten Tell Tamer har endast omkring 15 000 invånare. De assyrier som bosatte sig i Syrien under 30-talet kom dit i största armod och trots att förutsättningarna för jordbruk nu är goda utgör de fortfarande en underklass bland Syriens annars i förhållande till den muslimska majoriteten välmående kristna. En

orsak till detta torde vara att de assyrier som bosatte sig där så gott som uteslutande var fåraherdar utan några som helst jordbrukstraditioner. Kyrkorna är, i jämförelse med övriga kyrkor i nordöstra Syrien, ytterst påvra laduliknande lokaler på 5x10 meter med ett litet träkors på taket. De användes även som allmän samlingslokal. Den assyriska kyrkan har ej längre råd att hålla sig med någon biskop i Khabour-området och prästerna måste söka sin utkomst i jordbruket. Av ekonomiska skäl har en viss utflyttning ägt rum till den närbelägna provinshuvudstaden Hassaka samt till Qamishly, där assyrierna har en egen kyrka. Små kolonier finns vidare i Aleppo, Homs, Damaskus och Tabqa vid Eufratdammen. Totalt torde antalet assyrier i Syrien uppgå till närmare 40 000.

I Libanon finns omkring 10 000 invandrade assyrier. I sydöstra Turkiet finns vidare en kvarleva av den assyriska kyrkan i Hakkari-bergen. Dessa, som således är de egentliga "turkassyrierna", uppgår högst till något tusental och är ofta ej medvetna om sitt nestorianska arv utan betraktar sig som kristna i största allmänhet. I Sovjetunionen finns vidare nu inte mindre än 50 000 assyrier, ättlingar till dem som under första världskriget flydde norrut. Många bor i sovjetrepubliken Armenien, men även i Moskva och andra storstäder finns det små kolonier. En relativt betydande kulturell verksamhet förekommer bland assyrierna i Sovjetunionen.

Det största antalet assyrier finns emellertid i USA. En utvandring dit påbörjades redan under slutet av 1800-talet, inte minst som en följd av den amerikanska missionsverksamheten. Totalt finns nu cirka 100 000 personer med assyrisk härstamning i USA. Chicago är deras andliga centrum. Som ovan nämnts flyttade den från Irak till Cypern landsförvisade patriarken dit 1939. Tidigt växte organisationer med politiska målsättningar fram bland dessa emigranter. I broschyrer och artiklar förklarades att alla som hade arameiska som kyrkospråk - således inte bara de assyriska, kaldeiska och syrisk-ortodoxa kyrkorna utan även den syrisk-katolska kyrkan och maroniterna i Libanon - egentligen var ättlingar till forntidens assyrier. Några nationalister gick så långt som att hävda att detta även gällde stora delar av den kurdiska befolkningen och jezidierna.

Redan före första världskriget och under mellankrigstiden drev dessa tanken på en assyrisk stat i Mosul-området i norra Irak. Denna tanke kom åter att aktualiseras i början av 70-talet. I USA finns nu en flora av med varandra konkurrerande organisationer som verkar för att efter känd förebild få till stånd ett assyriskt hemland i området mellan Eufrat och Tigris i norra Irak. Den största är AUA (Assyrian Universal Alliance). AUA har årliga kongresser, några av årsmötena har ägt rum i Sverige. En annan organisation, KAN, är ett slags assyrisk exilregering ledd av en från Sovjet utvandrad assyrier, Ivan Kakovitch. En tredje organisation, Bet Nahrein, (Mellan de två floderna), grundades av en nestoriansk "kung" (malik) som med sin stam tog sig till Syrien från Irak 1933. Denna leds nu från Chicago av Kakovitchs son. Påpekas bör att endast en bråkdel av de cirka 100 000 assyrierna i USA ägnar sig åt sådan politisk verksamhet. Såväl AUA som KAN torde vardera ha högst 500 medlemmar. Kyrklig ledare för assyrierna i USA är nu biskopen Mar Aprem med säte i Chicago.

Assyriska kolonier finns även på många andra håll. Ett större antal bor i Sydamerika. Till Australien kom de första assyrierna under 1960-talet. De flesta bor i Sydney. Sammanlagt torde de uppgå till drygt 30 000.

I Belgien, Frankrike och Storbritannien finns kolonier på några tusentals medlemmar. Antalet assyrier i Grekland - (koncentrerade till Aten) - uppgick fram till oroligheterna i Libanon endast till några hundra, men ökade sedan snabbt till 4 000, varav de flesta väntade på att få komma vidare till andra mottagarländer.

Enligt traditionen kom kristendomen till Indien genom aposteln Thomas, som år 52 skall ha landstigit vid kusten i Kerala i sydvästra Indien och där inlett en missionsverksamhet. Inte minst på grund av de omfattande handelsförbindelserna kom de indiska kyrkorna att lyda under den nestorianske patriarken i Mesopotamien som sände ut biskopar till dem. Redan på 600-talet fanns en nestoriansk biskop i den sydindiska staden Quilon.

I Vasco da Gamas spår följde en katolsk missionsverksamhet bland de då cirka 100 000 nestorianerna som kallade sig Thomas-kristna. År 1534 grundades ett katolskt biskopssäte i Goa, men de nestorianska biskoparna i Kerala söder därom behöll sina ämbeten. Konflikter dem emellan och bristande förståelse från den katolska kyrkans sida för nestorianernas orientaliska riter ledde till att många av dessa biskopar avsattes. År 1599 inkallades en synod, som fördömde den nestorianska läran, och de flesta Thomas-kristna blev under tvång katoliker. De kom att kallas för romo-syrier och utgöra en med Rom unierad kyrka. Denna blev således en parallell till den kaldeisk-katolska kyrkan som likaledes uppstod på 1500-talet efter en splittring inom den nestorianska kyrkan i Mesopotamien. Kyrkan heter i dag The Syro-Malabar Church och är under ledning av en "catholicos" fortfarande unierad med Rom. Antalet medlemmar uppgår till omkring två miljoner. Även den ursprungliga nestorianska kyrkan lever kvar i Kerala men har nu krympt till endast 15 000 trogna.

I Sverige finns däremot endast omkring 500 assyrier, huvudsakligen från Irak och Libanon. Endast ett hundratal av dessa kommer från Turkiet, vilket kan vara värt att särskilt notera mot bakgrund av att svensk flyktingdebatt under så många år på grund av begreppsförvirring kom att domineras av den s k "turkassyrisk" frågan. Av den grupp som i Sverige kommit att kallas turk-assyrier eller assyrier/syrianer är ej ens en procent assyrier från Turkiet utan den består i stället av medlemmar av den syrisk-ortodoxa kyrkan, varom mera längre fram i denna bok.

Inte bara i Irak har kyrkan under senare år snarast varit en splittrande faktor inom det assyriska samfundet. Grunden för dessa motsättningar lades redan på 30-talet, när patriarken flyttade till USA och därmed kom att leva långt från kyrkans ursprungsområden. Konflikten blev akut när Mar Shimun XXIII, som blev patriark vid 12 års ålder, 1964 utfärdade en bulla om att kyrkan skulle övergå från den julianska till den gregorianska kalendern. Detta beslut väckte starkt missnöje i Irak och sågs som ytterligare ett bevis för patriarkens isolering från sin hjord. 1968 kom så den nestorianske metropoliten i Indien till Bagdad. Han utsåg där tre biskopar som sedan i sin tur utnämnde honom till patriark. När han året därpå avled utsågs biskopen av Bagdad, Mar Addai, till hans efterträdare. Det komplicerade irakiska inrikespolitiska spelet, som det skulle föra för långt att gå in på här, ledde till att Mar Shimun 1970 fick tillåtelse att åter besöka Irak. Han erkändes då av Baath-regimen som kyrkans överhuvud, ett beslut som möttes med gillande av stora grupper bland de irakiska assyrierna. Han vägrade dock att återvända för gott. I stället gifte han sig tre år senare och avsåg sig därmed patriarkvärdigheten. Delar av kyrkan ville dock att

han trots detta steg skulle återinträda i sitt ämbete. Förhandlingar inleddes men mitt under dessa mördades Mar Shimun i november 1975 i San Fransisco. Till ny patriark utsågs biskopen av Teheran, som tog namnet Mar Dinkha Shimun IV. I samband med hans tillträde förklarade att den tidigare patriarkdynastin nu dött ut och patriarkatet förlades till Teheran. Mar Dinkha tycks nu ha en majoritet av kyrkan bakom sig men schismen fortsätter. Mar Addai Shimun gör i Bagdad fortsatta anspråk på patriarkvärdigheten och där finns dessutom en biskop som leder ännu en liten utbrytarfalang.

Patriarkens officiella titel är "The Reverend and Honoured Father of Fathers and Great Shepherd, the Catholikos and Patriarch of the East". De assyriska kyrkorna saknar helt utsmyckning. Oftast används även på altaret ett enkelt kors i stället för krucifix. Den assyriska kyrkan har vidare sin egen nattvardssed. När brödet bakas för nattvarden syras det alltid med en bit deg från föregående nattvard. Detta sägs ha pågått kontinuerligt sedan den första nattvarden, då Johannes enligt legenden fick ett extra bröd av Jesus och sedan blandade detta med det blod och vatten som flöt ut ur dennes sida vid korsfästelsen. Den deg som då uppstod användes till nattvard och har sedan genom att en bit som kallas "malka" (konung) alltid sparats, förts vidare allt framgent.

Enligt en annan assyrisk legend blev Nestorius bannlyst därför att han vid sin flykt från Konstantinopel medförde vad som fanns av denna "malka" och på så sätt berövade resten av kristenheten möjligheterna till en riktig nattvard. Som kyrkospråk använder den assyriska kyrkan klassisk arameiska.

Det Nya Testamentet har slutligen enligt den assyriska kyrkan endast 22 böcker. Saknas gör Petri andra brev, de andra och tredje Johannes-breven, Judas brev och Johannes uppenbarelse. I Gamla Testamentet saknas krönikeböckerna, samt Esras, Nehemjas och Esters böcker.

DE MONOFYSITISKA KYRKORNA

Den syrisk-ortodoxa kyrkan

Kyrkomötet i Chalkedon år 451, med dess av kejsaren sanktionerade definition av Kristi natur, splittrade på nytt den imperiekyrka som kejsar Konstantin ursprungligen velat skapa. Åsiktsskillnaderna mellan monofysiterna och "chalkedonierna" var emellertid mera terminologiska än teologiska. De verkliga motsättningarna var av politisk och nationell karaktär. Liksom den hamitiska befolkningen i Egypten hade de arameisktalande semiterna i Syrien sedan länge fått nog av Konstantinopels politiska övermakt. Som ytterligare sten på bördan ville de därför inte påtvingas en bysantinsk teologi. Så gott som mangrant vägrade de syriska biskoparna och prästerna att acceptera den chalkedoniska läran. Kejsar Justinianus motdrag blev att fängsla alla biskopar som misstänktes för monofysitiskt kätteri.

Den arameiska nationella utbrytarkyrka som nu avtecknade sig skulle förmodligen ha krossats snabbt om den ej funnit ett stöd i kejsarinnan Theodora. Före sitt äktenskap med Justinianus hade hon i Libyen träffat patriarken Severus, som landsförvisats dit för sina monofysitiska idéer. Teodora hade då fattat sympatier för monofysitismen och genom hennes försorg vigdes två munkar till biskopar av den likaledes i exil levande patriarken Theodosius av Alexandria. Den ene av dessa, Theodor, erhöll jurisdiktion över Arabien och Palestina, men fick ingen kyrkohistorisk betydelse. Den andre, Jakob Zanzalus (500-578), som utnämndes till biskop över Syrien, Mesopotamien och Mindre Asien, kom däremot att spela en helt avgörande roll för den monofysitiska lärans fortbestånd och den syrisk-ortodoxa kyrkans uppkomst. Förklädd till tiggare - vilket gav honom tillnamnet Baradaeus (trashanken) - reste han under 35 år oförtröttligt över detta område och organiserade kyrkan. Under dessa resor skall han ha vigt 27 biskopar och över 2 000 präster.

Jakob Baradaeus lade även grunden för en energisk missionsverksamhet bland de arabiska beduinstammarna. Vandrande biskopar, präster och munkar följde de nomadiserande araberna och de monofysitiska teserna spreds långt ned i ökenoaserna på den arabiska halvön. Det är uppenbarligen denna form av kristendom som Muhammed attackerar i Koranen. I sura 5:19 sägs till exempel "Otrogna äro de som säga: Gud är förvisso Kristus, Marias son". Även sura 5:116 kritiserar monofysiternas dyrkan av Maria som gudaföderska: Än när Gud sade: Jesus, Marias son, har Du sagt till människorna: Tagen mig och min moder till gudar istället för Gud! Han svarade: Dig allena till all ära! Det är mig inte möjligt att säga något, vartill jag ej har rätt."

När islam snabbt expanderade ut från den arabiska halvön var Syrien under monofysitisk kontroll. Endast i kuststäderna med dess övervägande grekiska befolkning och i de bysantinska garnisonsstäderna härskade den chalkedoniska läran. Dessa kristna fick den nedsättande benämningen melkiter (kungatrogna) efter det arameiska ordet för kung (melk). Den syrisk-ortodoxa kyrkan hade även snabbt trängt in på nestorianernas domäner i Mesopotamien. Skälen var desamma som låg till grund för denna kyrkas utbredning där. På grund av sitt motstånd mot Bysans betraktades även monofysiterna av perserna som politiskt ofarliga.

Vidare underlättades missionsverksamheten av den arameiska språkgemenskapen. Beth Arshaam, i närheten av den nestorianske patriarkens säte i Seleukia-Ktesifon, hade en monofysitisk biskop vid namn Shimun redan i början av 500-talet. Den romerska provinsen Adiabene - våra dagars gränstrakter mellan Irak, Turkiet och Syrien - vanns för monofysitismen av biskopen i Tikrit, Mar Ahoudama. Denne fick år 559 titeln mafriono (fruktsam) och, direkt underställd patriarken, jurisdiktion över kyrkan i perserriket.

Den arabiska invasionen hälsades med tillfredsställelse av de kristna i Syrien och Mesopotamien som hellre levde under sina språkliga och etniska kusiners överhöghet än under ett fortsatt grekiskt-romerskt-bysantinskt eller ariskt-persiskt styre. Vid många tillfällen bistod de syrisk-ortodoxa kristna därför aktivt de invaderande arabiska arméerna.

Med smärre undantag levde de som "bokens folk" (ahl al-kitab) ett skyddat liv. Deras lärde spelade - liksom nestorianernas - en framträdande roll vid kalifernas hov. Såväl teologisk som profan vetenskap frodades vid de syrisk-ortodoxa klostren som genom översättningsarbeten såg till att det hellenistiska kulturarvet fördes vidare. Kyrkans blomstringstid sammanföll med det arabiska kalifatets storhetstid. På 1100-talet nådde den sin största utbredning. Ett fast residens upprättades för patriarken år 1034 i Amid utanför Diyarbekir i sydöstra Turkiet. 100 år därefter flyttade denne till det närbelägna Mardin, huvudort för det område varifrån invandringen till Sverige av syrisk-ortodoxa ägde rum omkring 850 år senare. Under patriarken lydde då 20 metropoliter och 103 biskopar i Syrien, Mindre Asien och på Cypern. Kyrkans centra var vid denna tid Jerusalem, Damaskus och Aleppo. Dessutom fanns 18 biskopsdömen under mafrionon i Mosul i Mesopotamien. Bland syrisk-ortodoxa teologer från denna tid, som även var framträdande inom filosofi och vetenskap, kan nämnas biskopen i Diyarbakir, Dionysios bar Salibi (död 1171) samt biskop Severus bar Sakku (död 1241).

Den mest kände och en av den medeltida kyrkohistoriens stora lärdomsgestalter var emellertid mafrionon Gregorius Abu-l-Faradj (1226-1286). Han kallades även Bar Hebraeus, eftersom hans fader var en till kristendomen konverterad jude. Under denna lärdomsgestalts tid som patriark, den ösyriskas renässansenö, stod kyrkans prestige på sin höjdpunkt.

I likhet med övriga kristna kyrkor kom även den syrisk-ortodoxa att drabbas hårt av mongolernas härjningståg mot 1300-talets slut. Många övergick till islam medan andra fann sin tillflykt i bergstrakterna kring patriarksätet Mardin. Detta område, som fick namnet Tur Abdin (gudstjänarnas berg), blev ett centrum för kyrkan. Syrisk-ortodoxa fanns dock kvar i Orontesdalen och kring Homs i centrala Syrien, där det än idag finns småstäder och byar som varit obrutet syrisk-ortodoxa sedan kyrkan bildades.

Endast spillror återstod emellertid av den tidigare så mäktiga kyrkan. Denna försvagades ytterligare av inre motsättningar och brist på kraftfulla ledargestalter. Simoni, dvs handel och köpslagan om kyrkliga ämbeten, var vanligt förekommande. Vid en tidpunkt på 1400-talet fanns ej mindre än fyra patriarker. I kyrkans nya geografiska centrum, Tur Abdin, samlevde de kristna och kurderna lång tid utan egentliga svårigheter. Patriarkatet förlades år 1484 till klostret Deir Zafaran utanför

Mardin. De kristnas bättre utbildning kom emellertid gradvis att leda till en dominans över och exploatering av kurderna, som tid efter annan vedergällde med massakrer på kristna. Så skedde t ex åren 1843, 1846 och 1860.

Efter en intervention från den brittiske ambassadören i Konstantinopel fick de syrisk-ortodoxa 1880 ställning som "millett", dvs religiös nation. Detta gav grunden till en återhämtning för kyrkan som dock fick ett abrupt slut när det första världskriget bröt ut. Pogromerna på kristna i Turkiet under och efter detta blev ett nytt svårt slag för den syrisk-ortodoxa kyrkan, liksom för övriga kristna kyrkor i Turkiet. Många flydde över gränsen till det så gott som folktomma Djezira-området mellan Eufrat och Tigris i nordöstra Syrien. Städerna Hassaka och Qamishly är i stor utsträckning syrisk-ortodoxa skapelser och de kristna spelade en framträdande roll i uppodlingen av detta fruktbara område. Patriarkatet flyttades som en följd av denna exodus år 1933 från Deir Zafaran till Homs i centrala Syrien. I samband med ett patriarkskifte förlades det 1960 till Damaskus.

Sedan sommaren 1980 är Mar Ignatius Zakka Ihwas I kyrkans överhuvud med titeln "Patriark av Antiochia och hela Östern och överhuvud för den universella syrisk-ortodoxa kyrkan". Patriarken brukar även benämnas "Petri efterträdare". Zakka I, som är av irakiskt ursprung, är den etthundratjugoandrepatriarken i kyrkans historia. Kyrkans medlemmar benämns i dagligt tal ofta jakobiter efter Jakob Baradaeus. De syrisk-ortodoxa själva tar emellertid numera bestämt avstånd från detta namn med motiveringen att kyrkan är den ursprungliga apostoliska. Jakob Baradaeus betraktas således ej som dess grundare utan endast som en framträdande enskild person under en kritisk period i kyrkans långa historia. Istället kallar kyrkan sina medlemmar för syrianer och sitt liturgispråk, som är identiskt med den klassiska arameiskan, för syriac. Dessa benämningar fastslogs officiellt i en synodbulla i december 1981.

Denna var främst föranledd av den terminologi som kommit att användas i Västeuropa och USA, där inte bara de syrisk-ortodoxa utan även nestorianerna på såväl historiskt som teologiskt helt felaktiga grunder kallades och på sina håll fortfarande kallas för assyrier. Beteckningarna syrian och syriac används enligt motiveringen till bullan av det skälet att ordet syrian tidigt kom att beteckna de invånare i antika Syrien som antog den kristna tron, medan den ursprungliga benämningen för invånarna - araméer - reserverades för dem som höll kvar vid sina tidigare trosföreställningar. "Syrian" är därför liktydigt med kristen och "aramé" med hedning. I linje härmed heter liturgispråket syriac och ej arameiska.

"Dina väldige ligga i ro. Ditt folk är förstrött uppe på bergen och ingen församlar det", det att läsa i profeten Nahums bok i Gamla Testamentet. Texten handlar om assyrierna, vars rike störtades av meder och kald, er år 612 före Kristus. Assyrierna försvann således ur historien för 2 600 år sedan.

Trots detta obestriddliga historiska faktum hajade varken våra politiker eller invandrarmyndigheter till när tusentals personer från sydöstra Turkiet och nordöstra Syrien dök upp i Södertälje och sade sig tillhöra detta utdöda folk. Ej heller reagerade de när dessa påstådda assyrier ställde krav på hemspråksundervisning, trots att det är ett lika obestriddigt historiskt faktum att assyriskan som ju skrevs med kilskrift, definitivt hade försvunnit som levande språk redan på Alexander den stores tid för 2 300 år sedan.

Hade då ett under inträffat i Södertälje av alla platser?

Svaret är nej. Bakgrunden till det utdöda språkets återuppståndelse är i korthet följande. Liksom de nestorianska, kaldeiska, syrisk-katolska och maronitiska kyrkorna använder, som ovan nämnts, den syrisk-ortodoxa den klassiska arameiskan som liturgispråk. Det var detta språk som Jesus talade. Under de arabiska erövringstågen på 600-talet trängdes det undan av arabiskan och var redan på 800-talet på väg att dö ut som talat språk. Som ett kommunikationsmedel för de lärde användes det dock ytterligare några århundraden på samma sätt som latinet i Europa.

Många av de syrianska invandrarna talade en vulgariserad form av denna klassiska arameiska som in i våra dagar levtt kvar i deras hemtrakter. Denna dialekt - som är starkt uppblandad med turkiska, kurdiska och arabiska - brukar kallas "suryoyo". En annan talad variant av arameiska återfinns i tre små städer norr om Damaskus och en tredje i gränstrakterna mellan Irak, Turkiet och Iran. Som nämndes i kapitlet om nestorianerna upphöjdes denna dialekt, den s k urmiadialekten, genom amerikanska missionärers arbete på 1800-talet till ett slags skriftspråk. På 1850-talet översattes såväl Nya som Gamla Testamentet till detta språk, som ej är begripligt för en person som talar suryoyo.

Trots detta har svenska skolmyndigheter, livligt påhejade av dem som drivit tesen om det assyriska folkets återuppståndelse, sökt göra en syntes av urmiadialekten, den klassiska arameiskan och suryoyo. Under 1980-talets första år reste delegationer från Södertälje till Syrien och Turkiet för att konstruera ord för moderna företeelser som saknades i den talade dialekten och som nu skulle ingå i det konstruerade hemspråket. Denna konstgjorda arameiska språkbastard kallades sedan för assyriska. Att språket på sina håll döpts om till syrianska eller turabdinska ändrar inte det faktum att hemspråksundervisning sedan länge bedrivs i ett språk som inte existerar och aldrig har existerat utanför svenska skolväggar.

Hemspråksundervisningen i "assyriska" har varit och är omstridd bland de syrisk-ortodoxa, dels därför att en majoritet på goda historiska grunder bestrider teorierna om en assyrisk identitet, dels därför att den svenska skolan berövar barnen deras egentliga hemspråk. I Syrien och Turkiet är de ofta tre- eller rentav fyrspråkiga och talar arabiska, turkiska, kurdiska och sin arameiska dialekt. Redan i början av 80-talet träffade jag i nordöstra Syrien barn som med sina familjer måst återvända efter att ha fått sin asylansökan avslagen och som under åren i Sverige förlorat sina kulturella rötter genom att endast ha fått studera svenska och den konstruerade "assyriskan". Genom hemspråksundervisningen hade de berövats alla möjligheter till en snabb återanpassning.

Som ovan nämnts var de motsättningar som ledde till den syrisk-ortodoxa kyrkans uppkomst snarare av politisk än teologisk natur. Att den syrisk-ortodoxa kyrkan fortfarande står mycket nära den chalkedoniska uppfattningen i de grundläggande frågorna framgår av en av patriarken Ignatius Zakka I år 1981 utgiven skrift "The Syrian Orthodox Church of Antioch at a Glance". I denna sammanfattas den syrisk-ortodoxa doktrinen i följande tio punkter:

- Kyrkan tror att Gud, den Allra Högste, är en i tre skilda personer: Fadern, Sonen och den Helige Ande. Dessa tre personer är jämbördiga i alla avseenden.
- Den andra personen i den heliga treenigheten steg ned från himlen och vistades i jungfru Marias livmoder och fick av henne genom den Helige Ande en fullständig mänsklig kropp och blev således inkarnerad Gud.
- Vår Herre och Mästare Jesus Kristus är fullständig Gud och på samma gång fullständig människa. Han är en person i två personer och en natur i två naturer utan sammanblandning, förväxling och förändring.
- Den inkarnerade Guden korsfästes, dog och begrovs. Under allt detta lämnade hans gudomlighet varken hans själ eller hans kropp. Han återuppstod från de döda på tredje dagen, därmed räddande mänskligheten från döden, djävulen och synden.
- Han uppsteg till himlen och skall komma tillbaka för att döma världen. Kyrkan väntar hans återkomst i vilket ögonblick som helst.
- Den Helige Ande, den tredje personen i den heliga treenigheten, emanerar endast från Fadern.
- Jungfru Maria föddes av sin moder Anna och fader Josef i arvsynd. Sedan renades hon genom att den Helige Ande nedsteg i henne och Guds ord bodde i hennes livmoder och föddes av henne. Därför betraktas hon som "Guds Moder" (Theotókos).
- Kyrkan tror på helgon, martyrer och rättfärdiga som medlare och vördar deras relikier och högtidlighåller deras dagar.
- Kyrkan ber för de dödas räkning om Guds nåd och förlåtelse för deras synder.
- Kyrkan erkänner sju heliga sakramenten, nämligen dopet, den vigda oljan, nattvarden, bikten, smörjelsen av sjuka, äktenskapet och prästerskapet.
- Kyrkan tror på kroppens och själens återuppståndelse på yttersta dagen vid Jesu andra återkomst. Alla skall då dömas rättmätigt.

Det officiella liturgispråket inom syrisk-ortodoxa kyrkan är, som ovan nämnts, syriac men samtidigt användes det lokala språket, dvs engelska och malayalam i Indien, turkiska och tidigare kurdiska i Turkiet samt arabiska.

Bland särdrag kan nämnas att prästerna får gifta sig. Som änkemän övergår de automatiskt till klosterväsendet. De kan då väljas till biskopar men av en lägre dignitet (askof) än de biskopar som utses bland ogifta munkar (mutran). Dessa senare tituleras vidare "abuna" (vår fader), medan de förra kallas "sayyidna" (vår herre). I gudstjänstlivet spelar även diakoner som samtidigt utövar världsliga yrken en viktig roll. Vidare är lekmannainflytandet stort inom kyrkan. Sedan 1913 deltar lekmän som synodmedlemmar i kyrkans högsta styrelse. Kyrkosången, vari samma åtta toner används som i den bysantinska, saknar noter och är säreget monotont, tung och melankolisk.

Sedan 1954 använder kyrkan den gregorianska kalendern med undantag för församlingarna i Jerusalem och Bethlehem, där den julianska fortfarande är i bruk. Inom syrisk-ortodoxa kyrkan är vidare inte mindre än 64 anafora kända även om endast ett dussintal är i dagligt bruk. Sist men inte minst torde den syrisk-ortodoxa kyrkan vara den av de talrika kristna kyrkorna som minst avlägsnat sig från den ursprungliga första kyrkan i Jerusalem.

Syrianerna - eller assyrierna som de således felaktigt mestadels kallats - hamnade ju under slutet av 70- och början av 80-talet i centrum för den svenska flykting- och invandrarpolitiska debatten. De framställdes då som en kristen folkspillra koncentrerad till sydöstra Turkiet och nordöstra Syrien.

Rent antalsmässigt är emellertid Indien kyrkans centrum. De syrisk-ortodoxa uppgår där till över en och en halv miljon. Bakgrunden är i korthet följande. Som en protest mot den union med Rom som den portugisiska kolonialmakten genomförde i den så kallade latiniseringssynoden i Diamper år 1599 bröt sig 1653 en grupp Thomas-kristna (se kapitlet om den nestorianska kyrkan) loss från påven och vände sig till den syrisk-ortodoxa kyrkan. Två år senare vigdes en ärkediakon, Thomas Parambil, till den förste syrisk-ortodoxe biskopen i Indien.

Sedan dess har kyrkan där fått uppleva mycken inre söndring. Den första utbrytningen inträffade år 1751. Orsaken var att den dåvarande kolonialherren, Holland, hämtat tre syrisk-ortodoxa biskopar från Mesopotamien för att viga ett nytt överhuvud för den indiska grenen av kyrkan. Eftersom den tilltänkte vägrade att betala resekostnaderna för dessa vigde de istället hans konkurrent till biskop. Denne fängslades av holländarna men lyckades fly till Cochin och grundade där en egen kyrka - The Independent Syrian Church of Malabar. Denna kyrka finns än idag och har ca 5 500 medlemmar, ledda av en metropolit.

År 1836 skedde ytterligare en utbrytning, nu förorsakad av den anglikanska kyrkans mission. Den syrisk-ortodoxa kyrkans indiska överhuvud avkrävde sina präster en ed att de inte skulle ha någon kontakt med anglikanerna. Många vägrade och kallade sig i stället Syrian Anglicans. De ingår numera i den år 1947 bildade Church of South India tillsammans med de anglikanska kyrkorna, Wesleyan Methodist Church och den presbyterianska South India United Church.

1876 bildade en protestantisk utbrytargrupp ännu en kyrka - The Mar Thoma Syrian Church. De s k marthomiterna uppgår nu till omkring 300 000 och har sitt centrum i Tiruvalla i Kerala.

1930 bröt ytterligare en grupp sig ur moderkyrkan, The Malankara Orthodox Syrian Church. En del av denna unierade sig med Rom och bildade The Malankara Catholic Church eller The Syro-Malankara Church. Dess medlemstal uppgår nu till omkring 200 000.

Redan vid sekelskiftet uppstod vidare en tvist inom Malankara Orthodox Syrian Church som bottnade i personliga motsättningar mellan ledande biskopar och i bråk om kyrklig egendom. Kyrkan uppdelades år 1912 i två ungefär lika stora läger, dock utan någon öppen utbrytning. Den del som fronderade mot patriarken var emellertid lyckosam i kampen om kyrkans egendom och patriarkfalangens materiella styrka

undergrävdes. 1958 nåddes en kompromiss. Patriarken i Damaskus tilldelades den högsta andliga auktoriteten medan den syrisk-ortodoxa kyrkan i Indien fick ett slags dominionställning med en catholicos som överhuvud.

När patriarken Ignatius Mar Zakka I i mars 1982 besökte Indien visade det sig dock att dessa motsättningar fortfarande i hög grad var levande. Uppskattningsvis hälften av kyrkan vägrade acceptera denne som sitt överhuvud. Metropoliten i Delhi fronterade öppet mot patriarken och sade i ett uttalande: "Den ortodoxa syriska kyrkan i Indien ledd av Mar Thoma Mathews I, catholicos av Östern, erkänner inte patriarken Ignatius Zakka I som sin konstitutionelle patriark". Patriarken förvägrades under sitt besök i Delhi att hålla mässa i den syrisk-ortodoxa katedralen utan fick hålla till godo med den katolska.

Av den syrisk-ortodoxa kyrkans 27 biskopsäten finns inte mindre än tio i Indien. I synnerhet i Kerala, kyrkans centrum, har man ett väl utvecklat eget utbildningsväsen med både gymnasie- och yrkesskolor. Som en följd av sitt goda utbildningssystem spelar de syrisk-ortodoxa en framträdande roll i den indiska förvaltningen och i de kvalificerade yrkena. Så var till exempel en syrian indisk ambassadör i Stockholm i början av 80-talet.

Trots den omfattande utvandringen lever fortfarande 20- 30 000 syrianer i Turkiet, bosatta dels i Tur Abdin, dels i Istanbul. Dessa framställs i svensk debatt ofta som "de kristna i Turkiet". Det kan därför finnas anledning påpeka att det i Turkiet finns ytterligare 80 000 kristna tillhörande olika kyrkor.

I Mellanöstern finns största antalet i Syrien. De omkring 150 000 syrianerna utgör tio procent av landets kristna befolkning, vars andel av Syriens totala befolkning även den uppgår till cirka tio procent.

I Libanon uppgick antalet syrianer vid inbördeskrigets utbrott 1975 till 50 000, en siffra som nu sjunkit till omkring 15 000 genom utvandring till Syrien, USA och Europa.

I Irak bor 30 000, varav flertalet i Bagdad. Ett prästseminarium finns även i klostret Mar Matta utanför kyrkans tidigare centrum, staden Mosul i norra Irak.

Vidare existerar syrianska församlingar i Iran (10 000) samt smärre grupper på ungefär ett tusental vardera i Kuwait, Jordanien, Israel och Egypten.

Redan långt innan den syrianska utvandringen till Sverige tog fart vid mitten av 70-talet hade syrisk-ortodoxa kristna emigrerat från Mellanöstern. Största mottagarområden har i särklass USA och Canada varit. Där finns det nu uppemot 150 000 syrianer med egen ärkebiskop i Hackensack, New Jersey.

Förutom de cirka 13 000 syrianerna i Sverige med egen biskop i Södertälje, finns i Europa större kolonier i Förbundsrepubliken Tyskland (15 000), Holland (3 000), Schweiz (2 000), Belgien (1 500) och Österrike (1 000). Vidare finns syrisk-ortodoxa i Latinamerika, huvudsakligen i Venezuela och Brasilien, samt Australien.

Syrianerna - främst de med sitt ursprung i Turkiet - kom som ovan nämnts att från mitten av 70-talet och långt in på 80-talet att hamna i fokus i den svenska flykting- och invandrapolitiska debatten. De argument som då ständigt återkom var att de inte fick undervisning på sitt eget språk och hindrades att bevara sin kultur och sin religion. Vidare hävdades att de var tvungna att genomgå en speciell, segregerad värnpliktstjänstgöring, att de inte fick inneha offentlig tjänst och att de måste ha sin religionstillhörighet inskriven i legitimationshandlingarna.

Samtliga dessa påståenden var grundlösa. När jag själv sista gången 1982 besökte sydöstra Turkiet fanns det, för de då cirka 20-25 000 kvarvarande syrianerna, inte mindre än 19 kristna skolor. Av dessa låg fyra i centralorten Midyat. På de flesta ställen gick de kristna barnen på förmiddagarna i sina skolor och på eftermiddagarna i de statliga. Skolorna blomstrade mer än tidigare bland annat därför att de åtnjöt finansiellt stöd från Kyrkornas världsråd. I dessa fick eleverna lära sig sitt kyrkospråk - arameiska. Den talade varianten av detta, suryoyo, finns inte som skriftspråk och dessutom förstås den inte av alla syrianer. I början av 80-talet trycktes i Turkiet en ny upplaga av Bibeln på turkiska, ett språk som alla syrianer kan läsa. Vidare har syrianer i början av 1970-talet, alltså strax innan invandringen till Sverige tog fart, på turkiska publicerat böcker om sin kyrka och sin historia. Dessa distribueras fortfarande.

Samtliga män med högre utbildning, även kristna, utbildas till officerare under sin värnplikt. Däremot torde kristna ha få utsikter att bli karriärofficerare. Detta bottnar i det historiska faktum att de europeiska stormakterna sedan årtionden sökt utnyttja de olika kristna kyrkorna för egna politiska syften. Här föreligger således en form av diskriminering. Det är dock märkligt att detta anförts som skäl för asyl. Vad gäller syrianerna från de syriska utvandringsbygderna, som ligger mindre än tio mil från de syrianska områdena i sydöstra Turkiet, hävdades nämligen samtidigt att den omständigheten att de sökte hålla sig undan värnplikt skulle utgöra grund för asyl.

Vad det påstådda förbudet att inneha offentlig tjänst beträffar må först konstateras att något sådant ej existerar. Fram till det militära maktövertagandet i september 1980 utdelades statliga tjänster som belöningar till de olika partiernas anhängare - en företeelse som ju förvisso inte är unik för Turkiet. Det faktum att de kristna inte återfanns i någon större utsträckning i offentlig förvaltning var därför dels ett tecken på att de inte deltog i det politiska livet i någon större utsträckning, dels och framför allt på att de antalsmässigt var för små och splittrade - regionalt och på olika kyrkor - för att kunna utgöra en intressesammanslutning.

I områden med betydande kristen befolkning - som syrianernas hemtrakter i sydöstra Turkiet - har emellertid kristna haft både politiska förtroendeuppdrag och statliga tjänster. Fram till valen 1977 var syrianer "beledyie reisi" (borgmästare) i Mardin och den stora byn Idil. Genom den stora kristna utvandringen från dessa områden förlorade de emellertid under 70-talet alltmer sitt politiska inflytande och dessa poster innehas nu av muslimer. Totalt utgör den kristna minoriteten högst 0,5 procent av Turkiets befolkning, varav i sin tur endast ungefär en tredjedel är syrianer. Även om ett kvotsystem tillämpades skulle de kristna således spela en obetydlig roll.

Vad slutligen införandet av religionstillhörigheten i legitimationshandlingar beträffar är förhållandet det att varje turkisk medborgare måste ha en legitimationshandling

med fotografi. I denna anges innehavarens religionstillhörighet. Ofta förekom också uppgifter om att de kristna diskrimineras genom att prästerna inte offentligt får uppträda i ämbetsdräkt. Enligt lag är det sedan 1920-talet förbjudet i Turkiet att offentligt uppträda i religiösa kläder. Förbudet, som gäller alla religioner - även muslimer - är endast tillämpligt på gator och torg, däremot inte i religiösa byggnader eller privathem. Då muslimerna utgör över 99 procent av befolkningen är det således främst dessa som drabbas av denna bestämmelse.

De som i Sverige engagerade sig för "assyriernas" sak drev även tesen att de kristna i sydöstra Turkiet skulle ha varit utsatta för en mot deras personliga säkerhet direkt riktad förföljelse. Olle Wästberg hävdade att "nästan varje syrian som kommer till Sverige från Turkiet har själv blivit misshandlad eller har nära släktingar som blivit dödade, misshandlade, rånade, bortförda eller tvångsbefruktade". Detta skulle alltså vara förklaringen till den stora utvandringsvågen under sista hälften av 1970- och början av 80-talet.

Bakgrunden är betydligt mera komplicerad. Den syrianska invandringen tog fart i början av 70-talet, då Förbundsrepubliken Tyskland skärpte sina bestämmelser för gästarbetare. Först då började uppgifterna om förföljelse att cirkulera. Den generösa svenska invandringspolitiken ledde till att inte bara familjer utan hela klaner bröt upp för gott och flyttade till Sverige. Tidigare skickade gästarbetarna hem pengar till sina kvarlämnade familjer för att själva senare återvända. En följd av utvandringen blev därför att de kristna byarna försvagades och ibland förlorade sin förmåga att försvara sina ofta övergivna ägor mot jordlösa kurder. Det hävdas därför ofta även av syrianer att det är den kristna utvandringen som lett till kurdiska trakasserier och inte tvärtom. Utvandringen till Sverige har givit upphov till talesättet "tyskarna byggde byarna, svenskarna förstörde dem".

Den laglöshet som drabbade Turkiet på 70-talet har också varit en emigrationsorsak. Kurdiska klaner utkämpade bittra fejder och vendettor. Höger- och vänsterextremister sökte utrota varandra. Myndigheterna, vars representanter drabbades mest av våldet, stod maktlösa. Syrianerna var dock ej mer utsatta än andra. Förhållandet var istället det motsatta. Under tiden strax före militärkuppen i september 1980 dödades ett tjugotal personer varje dag. Under hela perioden 1970-1980 uppgick antalet mord på syrianer enligt kyrkan till totalt fem.

De flesta turkiska medborgare har således haft minst lika goda skäl som syrianerna att få en ny hemort i Sverige. Vidgar man perspektivet utanför Turkiets gräns skulle 3-4 miljarder människor haft företräde, om man haft levnadsstandard som kriterium och hundratals miljoner om ett säkerhetskriterium användes. Den syrianska minoriteten i Turkiet har alltid varit förespråkare för en stark centralmakt. Man kunde i åttiotalets början höra syrianer uttrycka rädsla inför ett återinförande av demokratin, eftersom man fruktade att detta skulle leda till en ny laglös ordning. Många syrianer återvände därför efter militärkuppen i Turkiet från utlandet - en utveckling som Kykornas världsråd försökte understödja. The Guardian skrev sommaren 1981 efter ett besök i Midyat att "de är entusiastiska anhängare av militärregimens kampanj för att återställa lag och ordning".

Av det tidigare rika klosterväsendet återstår nu endast fyra kloster; Mar Marqos (Sankt Markus) i Jerusalem som sägs rymma det rum där Jesus intog den sista

måltiden med sina lärjungar, det ovannämnda Mar Matta (Sankt Matteus) nära Mosul i Irak samt det tidigare patriarkatsätet i Zafaran nära Tur Abdin i sydöstra Turkiet. Detta daterar sig från 700-talet, medan det fjärde klostret, Mar Gabriel nära Midyat i Tur Abdin, har anor från 300-talet. I detta finns nu en klosterskola för ett fyrtiotal elever, som även utgör ett slags förberedande seminarium för blivande präster och munkar. Abbotten i Mar Gabriel, vars ingång för övrigt pryds med en stor skylt med texten "Turkiska republiken, klostret Mar Gabriel", intervjuades av The Guardian och sade: 2Vi är trötta på europeiska välgörare som försöker hjälpa oss men tillfogar oss skada. Det existerar ingen som helst förföljelse här."

Denne abott installerades sommaren 1982 på det vakanta biskopsätet i Midyat av patriarken i Damaskus, som då avlade ett officiellt besök i det Turkiet som i Sverige målmedvetet sades förfölja hans hjord.

Till en början åberopades även religiösa skäl som asylgrund för de syrianer från nordöstra Syrien som tog sig till Sverige. Centrum för denna utvandring har varit staden Qamishli i Syriens nordöstra hörn vid gränsen mot Turkiet och Irak. I årtal beskrevs denna i svenska media som en liten bergsby där "assyrierna", som dessutom presenterades som "Syriens kristna", sades leva i ständig skräck för sina muslimska grannar. Vidare hävdades att ingen undervisning i kristendom eller "kristen kultur" fick äga rum i det syriska skolsystemet.

I verkligheten är Qamishli en stad på 150 000 invånare, varav ungefär hälften är kristna. Av dessa är i sin tur hälften syrianer. Det finns således i denna påstådda bergsby tre gånger så många syrianer som i Sverige. I staden finns tio kyrkor, fyra moskéer och två synagogor. Syrianerna i Syrien utgör, som ovan nämnts, endast tio procent av Syriens kristna. Endast omkring 50 procent är emellertid bosatta i området kring Qamishli. En annan koncentration finns i centrala Syrien. Från dessa områden har knappast någon utvandring till Sverige förekommit.

Vad gäller det påstådda förbudet mot undervisning i kristendom och "kristen kultur" kan det på flera grunder med fog hävdas att de kristnas möjligheter att utöva sin religion är större i Syrien än för aktivt kristna i Sverige. I de statliga syriska skolorna får varje kristen två timmars undervisning per vecka i sin religion under hela sin skoltid. Denna upplysning är dock inte särskilt relevant eftersom det överväldigande flertalet kristna barn går i kristna privatskolor. Jämfört med de statliga skolorna är de att betrakta som elitskolor, dit även den muslimska överklassen sänder sina barn.

I dessa skolor, vars skoldag inleds med en längre morgonbön och där varje lektion inleds med bön, har eleverna fyra timmars kristendomsundervisning i veckan under hela sin skoltid. Kyrkorna är befriade från skatt och får även finansiella bidrag från staten. I de kristna skolorna i Turkiet och Syrien får barnen redan vid späd ålder undervisning i sitt klassiska kyrkospråk. De präster som nu utbildas vid våra läroanstalter kan inte längre läsa Luther på originalspråket. Latin, grekiska och hebreiska ska vi ju inte tala om.

När påståendena om religiös förföljelse till sist även i Sverige framstod som alltför orimliga hävdades istället att syrianerna i Syrien skulle vara utsatta för en förföljelse som av politiska skäl var riktad mot just denna kyrka. Nu förhåller det sig istället så att syrianerna kanske är den kristna minoritet som starkast engagerat sig i det styrande

Baath-partiet. Trots att syrianerna endast utgör tio procent av Syriens kristna och en procent av landets befolkning var, när utvandringen därifrån till Sverige var som störst under åren 1982-1983, två av de tre kristna regeringsmedlemmarna syrianer bördiga från just Qamishli. Syriens ende kristne landshövding var vidare syrian från Qamishli, militäröverbefälhavaren i detta område var en syriansk general, etc. En syrian kan självfallet, som varje annan syrier, riskera att bli utsatt för svårartad förföljelse av politiska skäl om han är aktiv mot regimen. Skiljelinjerna i syrisk politik går mellan regimhängare och regimotståndare och inte mellan olika etniska eller religiösa grupper.

Under våren 1981 publicerades i Genève en av syrier i exil gjord lista över personer som arresterats av politiska skäl sedan 1976. Dessa var uppdelade efter län. För ett län saknades dock helt namn, nämligen Qamishli-området, varifån 90 procent av alla asylansökningar i Sverige härstammade. Av närmare 300 namn på dessa listor var sex kristna, ingen dock syrian.

Inom den syrisk-ortodoxa kyrkan, både i Turkiet och i Syrien, har den syrianska utvandringen till Sverige setts med stor oro och som ett utslag för "en perverterad humanitet" som hotat en urgammal kultur och kyrkans fortbestånd. En framträdande syrian sade mig sommaren 1983: "Vi har klarat oss i snart två tusen år här och kommer att klara oss lika länge till om vi bara får sköta våra angelägenheter själva."

Syrianerna kom således inte till Sverige därför att de var mer utsatta än andra grupper i sina hemländer. Utvandringen betingades istället främst av tre faktorer: De som bröt upp hade redan en stor del av sin släkt i Sverige, de utvandrade lockade av alla berättelser som cirkulerat om Sverige i förhoppning att själva få en bättre tillvaro och många lämnade sin hembygd i en oro över den framtida politiska utvecklingen i Mellanöstern, en oro som de delar med miljontals andra människor.

Framför allt var det de yngre och initiativkraftiga syrianerna som beslöt att för gott lämna sina urgamla hemtrakter lockade av alla berättelser om Södertälje, det nya landet Gosen. När invandringstrycket så blev alltför stort sattes plötsligt ett stopp. Då hade redan en så kraftig åderlätning skett att de cirka 15-20 000 kvarvarande syrianerna i sydöstra Turkiet nu ej längre förefaller ha några förutsättningar att ens på kort sikt överleva i de trakter där de bott oavbrutet sedan 600-talet.

Trycket ökar nu från den muslimska omgivningen - och då inte minst från jordlösa kurder - som ofta egenmäktigt övertar de gårdar som decimerade kristna familjer inte längre kan bruka därför att de unga och starka lämnat. Kristna skolor tvingas stänga av brist på elever. Många av de 68 kyrkorna i Tur Abdin går nu samma öde till mötes. Utvandringen har tagit ny fart under 80-talets sista år och snart torde de kristnas saga vara all i sydöstra Turkiet. De kvarvarande syrianerna kommer nu alltmer i kläm mellan två fronter i de alltmer intensiva striderna mellan turkisk militär och kurder, som kämpar för en egen statsbildning med den från mordet på Olof Palme omskrivna organisationen PPK i spetsen. Under försommaren 1990 dödades ett tiotal syrianer i Tur Abdin, troligen av kurder som därmed ville påskynda en definitiv kristen exodus från detta område.

Trots att vi i Sverige borde känna ett särskilt socialt ansvar för de kvarvarande syrianerna i sydöstra Turkiet eftersom den svenska flyktingpolitiken är en av

orsakerna till den misär de nu lever under tycks ingen av de tidigare så engagerade längre bekymra sig om deras öde. När syrianerna däremot levde under bättre omständigheter än miljarder av jordens befolkning dominerade de under flera år svensk flyktingdebatt, detta i en värld där antalet flyktingar i akut nöd uppskattades till 12 miljoner. Det är tyvärr svårt att komma från intrycket att det tidigare så starka engagemanget snarare bottnade i omtanke om den egna politiska profilen än om syrianernas sak.

Syrianen tycks nu ha gjort sin massmediala plikt och tjänat ut i sin roll som verktyg för att demonstrera ett på okunnighet baserat engagemang som i första hand förefaller ha haft syftet att skärpa vissa politikernas och debattörernas inrikespolitiska profil.

Den koptiska kyrkan

Enligt den kristna traditionen grundades den första församlingen i Egypten redan år 61 i Alexandria av aposteln Markus. Samma tradition berättar även att denne sju år senare gick martyrdöden till mötes i samma stad. Av gamla handskrifter framgår vidare att evangeliet var känt i Egypten redan före Jerusalems förstörelse år 70.

Redan i början av 100-talet hade den teologiska skolan i Alexandria fått en central betydelse för den nya religionens fortlevnad. Berömda teologer som Klemens, Kyrillus, Athanasius och Origenes kom där med sina arbeten att bidra till att befästa den kristna läran. Den blinde sankt Didymus utarbetade redan under andra århundradet den första blindskriften och vid dess mitt skapade Pantanaeus det koptiska alfabetet med utgångspunkt från det grekiska, som försågs med sju ytterligare bokstäver. Än idag används koptiskan, "de gamla egyptiernas" språk, som liturgispråk.

Egypten kan betecknas som klosterväsendets vagg. Redan under 200-talet slog sig de första eremiterna ned i de egyptiska öknarna. Ordet eremit härstammar för övrigt från det grekiska eremos som betyder öken och munk har sitt ursprung i monachos, ensam. Mest känd av dessa eremiter är Antonius som dog år 356 efter att ha uppnått den respektabla åldern av 105 år. Han fick sin levnadsteckning skriven av kyrkofadern Athanasius. Denna blev något av sin tids bestseller och väckte omvärldens intresse för eremit- och munkväsendet. Eremiternas ensliga hyddor hade nämligen snart av följts av gemensamma bosättningar. Mot slutet av 200-talet uppstod de första klostren i nedre Egypten och långväga resenärer begav sig dit för att lära känna munklivet och sedan införa klosterväsendet i sina hemländer.

I takt med att detta spred sig över Syd- och Mellaneuropa växte motsättningarna mellan biskoparna i Rom och Alexandria. Båda gjorde anspråk på överhöghet över hela kyrkan, något som demonstreras av att den koptiske patriarken än idag bär titeln påve.

Denna kyrkopolitiska maktkamp fick påspädning av rent teologiska motsättningar. De monofysitiska idéerna hade från början sitt starkaste fotfäste i Egypten, där patriarken Kyrillus av Alexandria var de nya kristologiska tankarnas främste förespråkare. Under kyrkomötet i Efesus 431 hade han framstått som segrare men tjugo år senare utgick,

som tidigare nämnts, hans efterträdare Dioskurus som förlorare mot påven Leo i Rom i striden om Jesu sanna natur.

Motståndet mot kyrkomötets beslut i Chalkedon år 451, då Kyrillus läror fördömdes, var massivt i Egypten inte bara bland prästerskapet utan också i de breda befolkningslagren. Detta hade inte minst sin politiska förklaring. Den hamitiska befolkningen i Egypten motsatte sig - liksom den semitiska i Syrien - alltmer Bysans politiska överhöghet. Den ökade religiösa prestige som patriarken i huvudstaden Konstantinopel fått på grund av sin hemvist sågs inte heller med blida ögon av de kristna egyptierna utan betraktades som en nedvärdering av det äldre och ärevördigare patriarkatet i Alexandria. De politiska spänningarna ökade ytterligare då kejsar Justinianus lät sprra in alla biskopar som misstänktes för monofysitiska villfarelser i kloster.

Årundradet efter kyrkomötet i Chalkedon utmärktes av städiga religiösa stridigheter som ofta urartade i politiskt våld och förföljelser på kyrkopolitisk grund. Fram till år 567 välade patriarkäbetet mellan ortodoxa och monofysitiska patriarker. Detta år upprätades två parallella patriarkat: ett för de ortodoxa som huvudsakligen utgjordes av inflyttade utlänningar och ett för de inhemska monofysiterna. De senares patriark hette Petrus IV och betraktas nu av den koptiska kyrkan som dess första överhuvud.

Under åren mellan kyrkomötet i Chalkedon och den arabiska erövringen av Egypten kom den koptiska kyrkan att förkroppsliga det egyptiska folkets motstånd mot den hellenistiska överhögheten. De arabiska arméerna häsades därför efter sitt intåg år 640 som befriare av den inhemska befolkningen. Vid den tidpunkten torde denna ha uppgått till sex miljoner, medan den ortodoxa "rikskyrkan" beräknas ha haft högst 300 000 medlemmar. Benämningen "koptisk" för kyrkan uppkom först efter den arabiska erövringen. Ordet "kopt" (arab. "kubt") är nämligen den arabiserade formen av det grekiska ordet "aiguptos". Idag är ordet liktydigt med kristen egyptier. Den koptiska kyrkan, som varit starkt helleniserad, fick nu alltmer en nationell egyptisk prägel, öven om många hellenistiska drag levde kvar.

Till en början upplevde kyrkan en blomstringstid under den arabiska överhögheten. Dess av bysantinerna fördrivne patriark tilläts återvända och kyrkor och kloster som beslagtogs och utnyttjats av "rikskyrkan" återlämnades. Många kopter fick vidare överta poster inom förvaltningen som tidigare innehafvs av greker. Samlevnaden med de nya muslimska härskarna var dock inte helt problemfri. Långa perioder av fredlig samexistens avbröts av perioder med öppna motsättningar. Under det muslimska trycket, men även av rent opportunistiska skäl, övergick många kopter till erövrarnas religion. Vidare måste patriarkerna köpa sin värdighet av de muslimska makthavarna till höga summor, som de sedan i sin tur sökte pressa ut av underlydande biskopar och präster. En följd blev en omfattande simoni, som vållade kyrkan stora skador.

Värst drabbades kopterna under den fatimidiske kalifen Hakims styre (996 - 1021). Denne, den drusiska religionen skapare och gudom, sägs ha förstört mer än 3 000 kyrkor och tvingat mängder att avsäga sig från sin kristna tro. De därpå följande korstågen ökade ytterligare kyrkans svårigheter. Korsfararnas arrogans mot de inhemska kristna fick dessa att förlora tilltron till den västerländska kyrkan och förhindrade ett närmande till Rom som kunde ha stärkt den i dess då utsatta position.

Framförallt fick emellertid korsfararnas hårda framfart i Egypten till följd att muslimerna i sin tur utkrävde hämnd för lidna oförrätter på den inhemska, kristna befolkningen.

Under mamluckernas välde (1250 - 1517) blev de kristna utrensade från stora delar av offentlig tjänst med undantag för en av de traditionella sysslorna, att administrera och förvalta skatteindrivningen. Ett stort antal kloster förstördes och det kyrkliga livet utsattes för en rad inskränkningar. I likhet med judarna tvingades de kristna bära en särskild klädsel, i kopternas fall en gördel, i judarnas en gul turban.

Avfallen till islam ökade och omkring år 1500 beräknas endast en tiondel av Egyptens befolkning ha tillhört den koptiska kyrkan. Vid tiden för den arabiska erövringen fanns över 100 koptiska biskopar, ett antal som vid 1500-talet slut minskat till tio.

Efter den osmanska erövringen av Egypten år 1517 förbättrades kopternas situation men först år 1815 under Muhammad Ali, "det moderna Egyptens fader", avskaffades de särskilda skatter som gällt i över tusen år. Kopter insattes nu i höga statliga ämbeten; en, Ibrahim al Gohari, utsågs till storvesir. Under Muhammad Alis långa styre, som varade till 1848, kom kopter att utgöra ryggraden i statsförvaltningen och många kristna familjeöverhuvuden förlänades de ärftliga titlarna "bey" eller "pasha". Den koptiska kyrkan genomgick en renässans. En aktiv lekmanarörelse växte fram och den teologiska utbildningen bland präster, som ofta inte kunde läsa arabiska och än mindre koptiska, förbättrades.

Under den brittiska ockupationen av Egypten 1882-1922 var kopter aktiva sida vid sida med muslimer i kampen för självständighet och många kom att spela en framträdande roll i det ledande nationella partiet, Wafd. Den främste av dessa, William Makram Obeid, innehade viktiga poster i de egyptiska regeringarna under mellankrigstiden, sist som finansminister från 1944 till 1946.

De omfattande nationaliseringar som följde efter kungadömet fall 1952 och Nassers maktövertagande två år senare kom att minska kopternas ekonomiska inflytande. Deras roll i politiken reducerades även till en enda representant i regeringen och då på en undanskymd post utan reellt inflytande. Vid parlamentsvalen 1964 gick det endast ett av 360 mandat till en kopt, vilket föranledde Nasser att själv utse ytterligare tio medlemmar, varav åtta var kopter. En proportionell fördelning skulle emellertid då ha givit dem minst 25 platser i parlamentet. Religionsfriheten blev dock oantastad. Så lade Nasser 1965 själv grundstenen till den nya katedralen och patriarksätet i Kairo.

Även under större delen av Sadats tid som president var relationerna mellan muslimer och kristna problemfria, men under andra hälften av 70-talet försämrades gradvis det tidigare toleranta religiösa klimatet som en följd av att Sadat såg sig tvungen till eftergifter gentemot en tilltagande muslimsk fundamentalism. Som protest mot en planerad författningsändring, avsedd att göra den muslimska lagen, sharian, till "den huvudsakliga källan" för den egyptiska rättskipningen, inledde påven Shenouda den tredje en hungerstrejk 1977. De båda följande åren kom det till öppna, våldsamma motsättningar mellan kopter och medlemmar av det muslimska brödrskapet i synnerhet vid universiteten i al Minya och Asyut i övre Egypten. Dessa fortsatte och spred sig under 1980-81 även till Kairo och Alexandria. Bombattentat utfördes mot kristna kyrkor och oroligheterna krävde även dödsoffer. I sammanstötningar i en

förort till Kairo i juni 1981 dödades 35 personer, varav 25 kristna. Tre kyrkor brändes liksom koptiska hus och affärer.

Sadat, som tidigare - i maj 1980 - anklagat kopterna för att provocera fram konfessionella motsättningar i syfte att skapa en egen stat i övre Egypten med Asyut som huvudstad, såg sig nu föranlåten till ett drastiskt ingripande. Den femte september 1981 lät han inte bara arresteras ledarna för en rad fundamentalistiska muslimska organisationer, däribland det muslimska brödrskapet, utan även påven Shenouda, åtta koptiska biskopar och ett hundratal framstående lekmän. Shenouda avsattes från sitt ämbete och placerades i husarrest i ett kloster ett tiotal mil nordväst om Kairo. Istället tillsatte Sadat egenhändigt ett femmannaråd av biskopar som skulle fullgöra de påvliga funktionerna. Bland dessa ingick den internationellt kände biskopen Samuel, medlem av kyrkornas världsråds centralkommitté. Denne återfanns bland dem som - tillsammans med Sadat - miste livet vid det attentatet som muslimska fundamentalister utförde en månad senare.

Sadats efterträdare som egyptisk statschef, Hosni Mubarak, lät släppa alla arresterade koptiska biskopar. Påven Shenouda fick däremot inte återuppta sina funktioner förrän nyåret 1985. Som en första ämbetsåtgärd, och som en ömsesidig försoningsgest, firade Shenouda därefter den sjätte januari den koptiska julmössan i närvaro av presidenten och framträdande muslimska regeringsmedlemmar.

Relationerna mellan regim och kyrka kan idag sägas vara präglade av ett ömsesidigt intresse av att den muslimska fundamentalismen hålls under kontroll. För första gången i Egyptens historia ingår nu tre koptiska ministrar i regeringen, däribland den vice utrikesministern Boutros Boutros-Ghali. Denne, vars hustru för övrigt är judinna, spelade en framträdande roll på egyptisk sida under de förhandlingar med USA och Israel som ledde fram till Camp David-avtalen och under de därpå följande egyptisk-israeliska förhandlingarna.

Bland andra i väst kända kopter kan nämnas skådespelaren Michael Shalhut - mera känd under sitt artistnamn Omar Sharif - samt den internationellt kände hjärtkirurgen Magdi Yacoub vid Hartfield-sjukhuset i London.

Kopterna har sällan gift sig utanför sina egna led och betraktar sig därför ofta som ättlingar till de faraoniska egypterna. Det grekiska ordet "aigypptos" - som tidigare nämnts grunden för beteckningen kopt - sägs enligt den koptiska traditionen i sin tur härröra från hieroglyfen Ha-ka-Ptah, "guden Ptahs tempel". Officiellt anges deras antal till tre miljoner. Kopterna själva hävdar däremot att deras skara uppgår till mellan åtta och tio miljoner, vilket skulle motsvara närmare 20 procent av Egyptens befolkning. Med sin genomsnittligt bättre utbildning utgör de en oproportionerligt stor del av landets ekonomiska över- och medelklass.

Kyrkligt överhuvud är "den allra heligaste fadern och patriarken och påven av Alexandria" som dock sedan tusentalet har sitt säte i Kairo. Hans fullständiga titel är "Patriark för den koptiska kyrkan av Egypten, Abessinien, Nubien, Sudan, Jerusalem, Pentapolis och alla de platser där Sankt Markus predikade och påve av Alexandria".

Han har traditionellt valts bland munkarna i ett av de koptiska klostren, Sankt Antonius. Shenouda III innehar sitt ämbete sedan 1971 och är i ordningen den

etthundrasjutttonde patriarken av Alexandria. 1973 avlade han ett officiellt besök i Rom, varvid ett symboliskt slutstreck drogs över den konflikt som inleddes med kyrkomötet i Chalkedon år 451. Den koptiska kyrkan - som tidigare undvikit närmare kontakter med de övriga kyrkorna i regionen - har under de senaste årtiondena ändrat denna inställning och är till exempel medlem i det år 1974 grundade Middle Eastern Council of Churches.

Markuskatedralen i stadsdelen Abbasija i Kairo är kyrkans centrum. Här förvaras även vad som påstås vara kvarlevorna efter aposteln Markus. År 828 lyckades venetianerna i triumf hemföra dessa från Alexandria och sedan dess är Markus Venedigs skyddspatron. På den förmenta nittonhundrade årsdagen av mordet på aposteln återställdes emellertid 1968 denna relik till den koptiska kyrkan. Under de senaste årtiondena har denna visat prov på en förnyad livskraft, som inte minst tagit sig uttryck i ett återupplivat klosterväsende.

Utänför Egypten finns koptiska biskopssöten i Jerusalem, Sudan, Kenya och Frankrike. Den etiopiska kyrkan har sedan 1959 en autonom ställning gentemot patriarken av Alexandria. Den koptiska diasporan är omfattande. Så uppskattas antalet kopter i USA till omkring 85 000 och i Australien till 50 000. I Sverige finns nu omkring 500 kopter som sedan några år har en egen präst.

Det koptiska kyrkoåret skiljer sig avsevärt från övriga kyrkokalendrar. För kopterna börjar den kristna eran den 29 augusti 284. Denna dag blev Diocletianus romersk kejsare och omfattande förföljelser mot de kristna inleddes. Diocletianus utfärdade ett edikt, enligt vilket alla kyrkor skulle förstöras, alla biblar och liturgiska böcker brännas och alla kristna sammankomster förbjöds. Även det koptiska kyrkoåret börjar den 29 augusti och flera kristna helger firas av kopterna på andra dagar än dem som Mellanösterns övriga kyrkor högtidlighåller. Jul firas senare och Marie bebådelsedag och Kristi himmelfärdsdag tidigare. Marias död och hennes himmelfärd ihågkoms på två helt olika dagar - den 16 januari, respektive den 9 augusti, eftersom Marias kropp, enligt den koptiska legenden, först blev till en stofthög och hon inte förrän efter 206 dagar uppväcktes från de döda och beledsagades till himlen av en änglakör.

Förutom de tre bibliska ärkeänglarna vördar kopterna vidare en fjärde, Suriel, som förde Adam och Eva från paradiset. Som änglar av en högre rang räknas även de fyra väsenden som profeten Hesekiel skådade i en syn (Hesekiel, första kapitel) och som omnämns i Johannes uppenbarelser 4:6-9.

Den armenisk-ortodoxa kyrkan

Armenierna har sitt ursprung i östra Anatolien med sjön Van och berget Ararat som två historiska och geografiska symboler. De kallar detta område "Hayastan" och sig själva för "hayk" efter sin mytiske stamfader. Noa blev enligt den armeniska traditionen begravd i Khitj i södra Armenien. En av hans tre söner, indoeuropeernas förmente stamfader Jafet, hade i sin tur en ättling Hayk, som revolterade mot jätten Bel i Babylon och sedan tvingades fly norrut. Han förföljdes till trakten av Ararat, där sedan Bel dödades i ett stort slag. Hayk och hans stam kunde därefter leva i frihet.

Alltsedan dess har enligt denna tradition detta område varit armeniskt. Redan år 1000 f Kr fanns här ett kungarike med Van som huvudstad. Assyrierna kallade det för

Urartu, d v s Ararat. Persiska och grekiska källor talar om armenier och Armenien från omkring 500 f Kr. År 189 f Kr lyckades konung Artashes grunda ett självständigt armeniskt rike. Den störste av de därpå följande armeniska kungarna, Tigranes den andre, regerade från år 95 till 55 f Kr över ett område som sträckte sig ända från Kaspiska havet till Syrien och Medelhavet. Tigranes besegrades av den romerske generalen Lucullus, vars berömda måltider således finansierades med armeniskt guld. Inför åsynen av den romerska armén skall Tigranes för övrigt ha fällt en övermodig kommentar som blivit klassisk: "Om de kommer som ambassadörer är de för många; om de kommer som fiender är de för få."

Armenierna kan göra anspråk på att vara världens äldsta kristna nation. Enligt sin egen tradition kristnades de redan under det första århundradet av apostlarna Taddeus och Bartolomeus. Därför kallas kyrkan ibland även den armeniska apostoliska kyrkan. Som egentlig grundare betraktas emellertid Gregorius med tillnamnet Upplysaren. År 294 utsågs denne av metropoliten i Caesarea till biskop av Kappadokien. År 301 omvände han den hedniske konungen Tiridates den tredje till kristendomen med hela dennes armeniska nation. Kyrkan - som efter Gregorius fortfarande kallas den gregorianska - deltog i kyrkomötet i Nicea 325, men vägrade år 374 att längre erkänna Caesareas överhöghet och blev en självständig enhet under en egen primat med titeln "katholikos".

Denna uppkomst av en rent armenisk kyrka kom att spela en avgörande roll i armeniernas kamp för att bibehålla sin nationella identitet. År 387 delades Armenien upp mellan romare och perser men kyrkan överlevde. Under första hälften av 400-talet reformerades den efter bysantinska linjer av Sankt Isak (Sahek) den store. En annan kyrkoman, Sankt Mesrop Mashtots, översatte Bibeln och annan religiös litteratur till armeniska och skapade för detta ändamål år 406 det armeniska alfabetet med 36 bokstäver som än idag används.

På grund av ett krig mot de dåvarande persiska härskarna deltog inga representanter för den armeniska kyrkan i de monofysitiska stridigheterna vid kyrkomötet i Chalkedon år 451. På 490-talet sammankallades emellertid en armenisk synod som - i likhet med de koptiska och syrisk-ortodoxa kyrkorna - av huvudsakligen rent politiska skäl vägrade acceptera kyrkomötets diktum. Kyrkan har alltsedan dess betraktats som monofysitisk. Många hävdar dock att armenierna förkastade den kristologiska definition som antogs i Chalkedon av misstag.

Under de följande århundradena är den armeniska historien en historia om förföljelser från både persisk och bysantinsk sida. De bysantinska kejsarna deporterade tusentals armenier till Trakien och Makedonien. Flera av kejsarna var dock själva av armeniskt ursprung, bland dem Basileios I (862-866) och Leo Armeniern (813-820), om vilken en grekisk historiker gav följande omdöme: "Han kom från armeniernas land, vilket enligt många förklarar hans halstarrighet och onda sinnelag."

Under 800-talet hade den armeniska monarkin återupprättats under dynastin Bagratit som byggde en huvudstad vid Ani intill våra dagars sovjetisk-turkiska gräns. En annan dynasti härskade i ett område längre söderut. Dessa monarkier blev inte ej långlivade utan föll när de seldjukiska turkarna år 1064 från Centralasien föll in över Anatolien.

Denna invasion ledde till massflykt av armenier mot sydväst där de i Cilicien - området utmed Turkiets sydöstra medelhavskust - omkring år 1080 grundade ett nytt kungadöme som allierade sig med korsfararna. Denna union bestod fram till dess att korsfararnas sista fäste Akka intogs 1291. År 1375 föll det armeniska kungadömet av Cilicien. Dess siste konung Levon V Lusignan dog i landsflykt i Paris 1393.

Kort tid efter Konstantinopels fall 1453 fick armenierna under ottomanerna - som den första av de kristna minoriteterna - ställning som "millet" med en patriark i Konstantinopel som nationellt och kyrkligt överhuvud.

Som sådan samexisterade de under 400 år med Höga Porten. För härskarna i Konstantinopel utgjorde det armeniska hjärtlandet i östra Anatolien en viktig buffert mot det persiska väldet. Armenierna var ansedda undersåtar med stort ekonomiskt och politiskt inflytande. Detta tog sig uttryck i att de tilldelades ministerposter och betecknades som "millet-i-sadika" (den lojala nationen). Tid efter annan kom de emellertid hårt i kläm i strider som ottomanerna och de persiska shaherna utkämpade på deras område.

Under början av 1800-talet förändrades armeniernas situation genom det ryska tsardömets "Drang nach Süden". Efter en serie krig mellan Persien och Ryssland erövrade de ryska arméerna - delvis hjälpta av armeniska frivilligkårer - de östra delarna av det historiska Armenien, omfattande bland annat Etchmiadzin med en kyrka från 304 och huvudstaden i våra dagars sovjetiska Armenien, Jerevan, som tidigare legat under persisk kontroll.

Liksom grekerna och slaverna på Balkan hoppades armenierna att den ortodoxe tsaren skulle rädda dem undan de "otrogna" ottomanernas överhöghet. Allteftersom den ryska kontrollen över Kaukasus stärktes blev en öppen konflikt med Höga Porten i Konstantinopel oundviklig. År 1829 tvingades turkarna avstå från armeniska områden vid turkisk-ryska gränsen, och under Krimkriget 1855 och under 1877-78 års krig trängde ryska arméer in i turkiska Armenien. Armenierna hyste nu hopp om självständighet eller åtminstone en långtgående autonomi och sände en manstark delegation till Berlinkongressen 1878. Deras förhoppningar kom där på skam. Ryssland tvingades evakuera stora delar av de områden som erövrats, däribland den största staden, Erzurum. Istället för självständighet eller autonomi fick armenierna endast en i praktiken ohållbar försäkran om att västmakterna skulle skydda dem mot turkiska övergrepp. Ett litet antal brittiska konsuler utplacerades i området med den omöjliga uppgiften att se till att armenierna inte utsattes för övergrepp.

Situationen försämrades snabbt. En rad underjordiska, armeniska, politiska organisationer med olika ideologisk inriktning bildades, varav några verkade för en öppen väpnad revolt. Den ottomanske sultanen Abdul Hamids motdrag blev att beväpna kurder och uppmana dem att attackera armeniska byar. År 1891 upprättades de s k hamidije-regementena bestående av kurdiska soldater som terroriserade den armeniska befolkningen. Detta ledde 1894 till ett armeniskt upprorsförsök, som i sin tur under åren 1894-96 resulterade i massakrer, som beräknas ha kostat 300 000 armenier livet. De europeiska skyddsmakterna ingrep inte utan Lord Salisbury fällde i det brittiska parlamentet kommentaren att brittiska flottan av naturliga skäl ej kunde operera i Taurusbergen.

Efter ungturkarnas revolution 1908 följde nya massakrer på armenier som kulminerade under åren 1915-16. Efter dessa händelser fanns endast 100 000 armenier kvar i Turkiet av en befolkning som före 1914 uppgick till två miljoner. Många av de överlevande hade fått skydd av sina muslimska grannar. Andra hade räddat sig genom att byta namn och konvertera till islam. Antalet dödade uppskattas till närmare en och en halv miljon. Dessa fruktansvärda händelser återopades av Adolf Hitler inför den tyska inmarschen i Polen 1939:

"Jag har givit mina enheter order att utan nåd eller misskund utrota män, kvinnor och barn av den polsktalande rasen. Bara på detta sätt kan vi få det 'Lebensraum' vi behöver. Vem kommer när allt kommer omkring idag ihåg utrotningen av armenierna?"

Flyktingströmmen gick huvudsakligen till Djezirah-området i nordöstra Syrien men även till Ryssland. Redan före dessa pogromer hade en utvandring förekommit till Indien, Polen, Rumänien, Italien och Nordamerika. Efter första världskriget sökte sig även många flyktingar vidare till Frankrike.

Efter första världskrigets slut och det ottomanska väldets fall gjorde segermakterna en rad uttalanden om att ett fritt och självständigt Armenien skulle upprättas. En självständig armenisk republik utropades också den 28 maj 1918 och i Sèvres-traktaten 1920 mellan det ottomanska imperiet och segermakterna stadgades, i enlighet med president Wilsons fjortonpunktsprogram, om upprättandet av såväl en självständig armenisk som en kurdisk stat.

Traktaten kom av flera orsaker aldrig att ratificeras. Den armeniska befolkningen var fullständigt utrotad på över tre fjärdelar av det område som skulle utgöra den armeniska staten. De allierade segermakterna och britterna evakuerade Kaukasus. Krigströttheten växte liksom den amerikanska isolationismen. Istället beslöt Lenin att dela Armenien med den nye turkiske ledaren Kemal Atatürk, sedan denne visat en oväntad militär och politisk styrka.

Sèvres-traktaten kom att ersättas av fredsfördraget i Lausanne. I detta nämns ingenting om självständiga armeniska och kurdiska stater utan fördraget innehåller endast vaga uttalanden om minoriteters rättigheter i allmänhet på grundval av det traditionella millet-systemet från det ottomanska väldets tid. Den armeniska sovjetrepubliken - som endast omfattar en tiondedel av de historiska armeniska områdena - upprättades mot slutet av år 1920 och är nu det armeniska folkets enda nationella enhet.

Av de ca sex miljoner armenierna bor nu omkring tre och en halv miljon i Sovjetunionen, där även den armenisk-ortodoxa kyrkans centrala byggnad - klostret och katedralen i Etchmiadzin, grundat år 304 - finns. Etchmiadzin, vars prästseminarium bland sina elever räknat den politiske överlevnadskonstnären, Anastas Mikojan, "Stalins löjtnant" - är även säte för den rangmässigt högste av kyrkans fyra patriarker. Sätet i Etchmiadzin betecknas som "den Heliga Stolen för alla armenier" och patriarken, som har titeln katolikos, förses ibland även med epitetet "Supreme Patriarch". Sedan 1955 innehas ämbetet av Hans Helighet Vazgen 1. Denne, som före sin utnämning var biskop i Rumänien, kan betecknas som alla armeniers moraliska överhuvud, även om han tidvis fått möta kritik framför allt från diasporan i USA på grund av sina goda relationer med sovjetstaten. Hans faktiska

inflytande är emellertid begränsat på grund av patriarkatets geografiska läge. Under Etchmiadzin lyder idag administrativt den armeniska diasporan i Östeuropa, Indien, Australien, Sydamerika, Etiopien, Irak, Egypten samt delvis även Västeuropa och USA. Vidare är patriarkaten i Jerusalem och Turkiet formellt underställda Etchmiadzin.

Patriarken i Jerusalem har sitt säte i sankt Jakobs kloster, byggt på den plats där enligt traditionen aposteln Jakob och Jesu broder Jakob är begravna. Armenierna har vidare kapell både i gravkyrkan i Jerusalem och i födelsekyrkan i Betlehem. Till patriarkatet hör fyra ärkebiskopar men deras sammanlagda hjord uppgår endast till omkring 5 000, varav 2 500 i Jerusalem, cirka 800 i Israel och omkring 1 800 i Jordanien. Majoriteten där utgörs av flyktingar från den av Israel ockuperade Västbanken. I början av februari 1990 avled Yeshighe Derderian efter över 40 år i ämbetet. Efter mycket internt besvär utsågs en biskop med säte i USA, Turkom Menogjean till ny patriark.

I Turkiet finns nu endast omkring 50 000 armenier. Kyrkligt överhuvud för dessa är Hans Salighet Shenork Kaloustian med säte i Istanbul.

I Mellanöstern finns den största armeniska kolonin - närmare en kvarts miljon, i Syrien, varav ca 180 000 tillhör den armenisk-ortodoxa kyrkan. Omkring 70 procent av armenierna i Syrien är bosatta i Aleppo. I detta norra Syriens centrum utgör de en stor och ekonomiskt mycket betydande del av befolkningen med egna kvarter, där den armeniska skriften helt dominerar. Norr om Aleppo finns flera småstäder och byar med enbart armeniska invånare. Störst av dessa är Kassab alldeles intill den turkiska gränsen, varifrån man med blotta ögat kan se berget Musa Dagh, där 4 000 armenier i fyrtio dagar höll stånd mot turkiska armén tills de räddades av en fransk eskader och fördes till Egypten. Denna händelse har beskrivits av den österrikiske författaren Franz Werfel i boken "De fyrtio dagarna på Musa Dagh".

Omkring 20 procent av armenierna i Syrien bor i Damaskus. Även där finns det ett "hajj al-arman" (armeniskt kvarter). Återstoden är spridda över hela Djezirah-området med större koncentrationer i Qamishly och Hassakeh. Armenierna är huvudsakligen verksamma inom privat handel, industri och hantverk. Deras ekonomiska ställning är genomgående mycket stark. I Aleppo och Damaskus dominerar de guld- och silverhandeln och flera av Syriens största privata entreprenörer och industriägare är armenier.

I Syrien är den armenisk-ortodoxa kyrkan uppdelad i två primat, ett för norra Syrien med säte i Aleppo och ett i söder med säte i Damaskus. Prelaten där under 80-talets första hälft kan sägas vara ett typexempel på den armeniska diasporans utbredning och geografiska rörlighet. Han är född i Etiopien, är australisk medborgare och var, innan han tillträdde sin tjänst, proffsboxare i Frankrike.

Även i Irak finns mellan 15 - 20 000 armenier som kom dit som flyktingar undan massakrerna i Turkiet. De är huvudsakligen bosatta i Bagdad och Basra.

I Libanon uppgår antalet armenisk-ortodoxa till omkring 150 000. Dessa har under inbördeskriget varit en av de mest utsatta grupperna, dels på grund av sin önskan att hålla sig neutrala i konflikten, dels på grund av ett långvarigt motsatsförhållande till

den kristna majoritetsgruppen - maroniterna. Blodiga strider utkämpades vid flera tillfällen med maronitisk milis kring den armeniska stadsdelen Antelias i nordöstra Beirut, där patriarken för Libanon och Syrien, Kareikin II, har sitt säte. Liksom patriarken i Etchmiadzin bär även han titeln katolikos med tillnamnet "av Cilicien". Antelias har nu administrativ överhöghet inte bara över Libanon utan även över Syrien, Cypern, Kuwait samt delar av Västeuropa och USA. En rivalitet förekommer mellan Antelias och Etchmiadzin i synnerhet vad gäller den religiösa överhögheten över den armeniska diasporan i Iran och Grekland.

Den övriga armeniska diasporan är utspridd över hela världen. De största grupperna finns i USA (ca en halv miljon), Frankrike (200 000) och Iran (200 000 före shahens fall), men armeniska kolonier återfinns i alla världsdelar och i så skilda länder som Österrike, Bulgarien (25 000), Polen, Indien, Burma, Singapore och Australien. Stora kolonier finns även i Sydamerika.

Även till Sverige har armenier invandrat i olika etapper. I början av 50-talet bosatte sig några familjer från Istanbul - huvudsakligen akademiker med kvalificerade yrken - i Stockholmsområdet. Under mitten av 70-talet ökade invandringen från Turkiet och framförallt från inbördeskrigets Libanon. Sedan 1979 har även armenier från Iran sökt sig en ny framtid i Sverige. Totalt uppgår antalet nu till omkring 1 500. Sedan 1982 har den armeniska församlingen i Sverige en egen präst. 1985 installerades en biskop som dock delar sin tjänst mellan Etchmiadzin i Sovjet-Armenien och Sverige.

I politiskt hänseende har den armeniska diasporan dominerats av två partier, Dasnak och Hunchak, som båda grundades omkring 1890. Den politiska målsättningen är densamma, ett oberoende Armenien. Dashnak, som är störst, kan närmast betecknas som konservativt och Hunchak som socialdemokratiskt. Det rör sig i båda fallen om rent armeniska partier som inte engagerat sig i inrikespolitiken i sina nya hemländer med ett undantag, Libanon. Så länge det libanesiska parlamentet fungerade var varje minoritetsgrupp åtminstone formellt representerad i proportion till folkmängden. Armeniernas deputerade tillhörde Dashnak.

Att drömmen om ett självständigt Armenien inte har övergivits har under senare år vid upprepade tillfällen kunnat konstateras genom de anslag mot turkiska mål och mord på turkiska diplomater som genomförts av ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia). Fram till sommaren 1982 verkade denna med Beirut som centrum.

Den grekisk-ortodoxa kyrkan

I närmare 600 år efter kyrkomötet i Chalkedon år 451 var den universella kyrkan, dvs den som accepterade de sju ekumeniska koncilierna, organiserad i fem likaberättigade delar, den så kallade pentarkien: patriarkaten i Rom, Konstantinopel, Alexandria, Antiochia och Jerusalem.

Under Rom lydde det område som i stora drag låg väster om en linje dragen från Danzig till Kretas östspets samt Afrikas norra kust. Till Konstantinopel hörde Mindre Asien, Trakien och, från 1000-talet, även Ryssland. Det tidigare mäktiga patriarkatet i Alexandria omfattade endast de kristna i Egypten som inte anslutit sig till den koptiska utbrytarkyrkan. Patriarken i Antiochia var likaledes kyrkligt överhuvud över dem i Syrien som inte anammat de monofysitiska idéerna, medan patriarkatet i Jerusalem endast omfattade Palestina och Sinai. Alla dessa kyrkor var administrativt oberoende av varandra. De utsåg sina egna patriarker och hade även sin egen liturgi.

De fyra östliga patriarkaten tillerkände emellertid Rom en viss överhöghet i doktrinfrågor, eftersom staden var säte för Petri efterföljare. Någon dogm om påvlig ofelbarhet hade dock ännu ej knäsläppts.

Av flera skäl uppstod snart motsättningar mellan de östliga och västliga halvorna av kyrkan. Efter den arabiska erövringen av Syrien, Palestina och Egypten växte Konstantinopels betydelse. Detta nya Rom såg sig som kristendomens försvarsmur och betraktade inte utan rätt de områden som låg under Rom som ett barbarernas hemvist.

En fullständig brytning uppstod emellertid först år 1054. Patriarken av Konstantinopel, Mikael Cerularius, anklagade då påven Leo IX för vissa avvikelser från den sanna kristna tron, bland annat att prästerna skulle tvingas leva i celibat, att lördagar och fredagar skulle vara fastedagar samt att osyrat bröd skulle användas i nattvarden. Dessa sedvänjor, som aldrig påtvingats de östliga kyrkorna, förklarades okristliga och alla latinska kyrkor stängdes. Följden blev att Cerularius jämte några av sina prelater den 16 juli 1054 exkommunicerades, ett datum som markerar den splittring mellan den romersk-katolska och de grekisk-ortodoxa kyrkorna som fortfarande består.

De försök som gjordes att överbrygga dessa klyftor misslyckades. Istället växte motsättningarna ytterligare på grund av det sätt som korstågen - i synnerhet det fjärde - genomfördes. År 1204 plundrades Konstantinopel. De grekisk-ortodoxa biskoparna fördrevs, kyrkorna vandaliserades, kejsaren mördades och en frank kom för de närmaste 57 åren att styra riket. Framfarten var tyvärr alltför våldsam i den egna kyrkans ögon. Så skrev påven Innocentius III i ett brev följande om det fjärde korståget: "Korsfararna har endast visat prov på perversitet och utfört mörkrets maktens verk. Det är helt naturligt att grekerna betraktar dem som en förbannelse. Dessa Kristi soldater är översköjda av kristet blod."

Sedan Konstantinopels fall år 1453 har de grekisk-ortodoxa levt som en minoritet i en muslimsk omgivning. Med undantag för de stora grekiska kolonierna i det ottomanska imperiet var kyrkans medlemmar arabisktalande medan prästerskapet oftast var

greker. Tid efter annan ledde detta till motsättningar mellan lekmännen och kyrkans män, i synnerhet i patriarkatet av Antiochia med dess fåtaliga grekiska befolkning. Relationerna de fyra patriarkaten emellan var även de ofta ansträngda, inte minst därför att Höga Porten medgav patriarken av Konstantinopel en högre status och en viss auktoritet gentemot de övriga tre.

Generellt var emellertid de grekiskt-ortodoxa lojala mot den ottomanske sultanen. Många nådde framstående poster inom förvaltningen. När det turkiska väldet i Mellersta Östern började vackla såg sig de grekisk-ortodoxa om efter en ny protektor och trodde sig av religiösa och politiska skäl finna en sådan i "det tredje Rom" - Moskva - som mot 1800-talets slut sökte utöka sitt politiska inflytande söderut.

När de grekisk-ortodoxa efter tsardömets fall 1917 förlorade sin beskyddare valde de därför att liera sig med de arabiska nationella rörelserna i betydligt större utsträckning än övriga kristna kyrkor i Mellanöstern. För de europeiskt inriktade, med Rom unierade, kyrkorna framstod den lösning med franska och brittiska mandat som följde på det ottomanska väldets fall som ett attraktivare alternativ än det tilltänkta arabiska kungadöme under prins Feisal, som mandatärmakterna utlovat som belöning för det arabiska deltagandet på deras sida i kriget.

De grekiskt-ortodoxa hade däremot alltsedan korsfarartiden andra historiska erfarenheter av kontakterna med Europa. Medlemmar ur denna kyrka kom att dominera bland de arabiska politiska teoretiker och andra skribenter som intresserade sig för och sökte utveckla en sekulär politisk och nationell ideologi. De mest kända arabiska författarna, historikerna och statsvetarna från denna period är så gott som samtliga kristna, oftast grekiskt-ortodoxa. Som exempel på sådana kan nämnas Philip Hitti, Charles Issawi, Majid Khaddouri, George Antonius, Fayez Saigh och Albert Hourani.

Två av de partier som överlevt längst på den ideologiska tummelplats som arabvärlden utgjort och utgör är det i början av 1930-talet grundade Al-Hizb as-Suri al-Qawmi (Syriska nationella partiet) och Baath-partiet som grundades i början av 40-talet. Det första, som nu främst är representerat i Libanon, grundades av en från Sydamerika repatrierad grekisk-ortodox kristen, Antun Saada, och förfäktar en syrisk nationalism och en "pansyrism" med drömmar om ett Storsyrien. Baath-partiet, som ju är det statsbärande partiet i Syrien och Irak, grundades av Michel Aflaq. Denne, som avled 1989, kom från en väletablerad grekisk-ortodox familj i Damaskus. Båda partierna har det gemensamt att de förspråkar en sekulär politik men att de starkt betonar islams roll som kulturell och nationell inspirationskälla, framhäver islams "revolutionära kvaliteter" och ser Muhammed som en politisk person och som grundaren av en gång enad arabisk nation.

Det är emellertid i de radikala - och mot Israel allra mest oförsonliga palestinska grupperna - som den grekisk-ortodoxa anslutningen varit mest framträdande. Ledaren för PFLP (People's Front for the Liberation of Palestine) George Habash, beryktad som ansvarig för en rad terroråd, är till exempel en grekisk-ortodox kristen läkare. Även den i början av 80-talet avlidne Wadi Haddad, som var Habashs närmaste man och terroristorganisationen Svarta Septembers ledare, tillhörde samma kyrka och var även han läkare. Ett par av denna organisations mera spektakulära flygkapningar genomfördes av unga kvinnor ur väletablerade kristna, palestinska familjer.

Under 1900-talets första hälft fick den grekisk-ortodoxa kyrkan uppleva en rad omstörtande händelser. Det grekisk-turkiska kriget i början av 20-talet ledde till en mass Exodus från Turkiet. Under det första israelisk-arabiska kriget 1947-48 fördrevs vidare tiotusentals grekisk-ortodoxa från de områden som idag utgör Israel och som ligger under patriarken av Jerusalem. Den egyptiska monarkins fall 1952 följdes av ännu en Exodus, nu grekisk-ortodox, av grekiskt ursprung. Den grekiska kolonin i Egypten, som då uppgick till 60 000 mot en kvarts miljon 1920, reducerades till ett tiotusental.

Alla fyra patriarkaten kvarlever dock fortfarande men den grekisk-ortodoxa kyrkan i Mellan Östern har nu sin tyngdpunkt i patriarkatet av Antiochia. Sedan 1322 har detta sitt säte i Damaskus, dit det flyttades sedan mongolerna förstört Antiochia.

I motsats till de övriga tre är patriarken av Antiochia sedan 1899 arab. Uppgifterna om antalet trogna varierar mellan 800 000 och 1,6 miljoner. Det största samfundet finns i Syrien, drygt en halv miljon, följt av Libanon, omkring 200 000. Återstoden tillhör en arabisk diaspora koncentrerad till Nord- och Sydamerika, dit en utflyttning började i slutet av 1800-talet. Enbart i USA finns 117 församlingar under ledning av en grekisk-ortodox metropolit med säte i Englewood, New Jersey. Den nuvarande patriarken, som heter Ignatius IV Hazim, är syrier och har innehaft sitt ämbete sedan 1980. Som kyrkospråk används arabiska.

I Syrien har grekisk-ortodoxa spelat och spelar fortfarande en framträdande roll inom politik och näringsliv. Patriarkatet av Antiochia har medvetet och konsekvent odlat goda kontakter med de arabiska regeringarna. Patriarken Elias IV avlade 1974 ett besök hos kung Khaled av Saudiarabien och lyckades för första gången sedan islams uppkomst få tillstånd att upprätta ett biskopssäte på den arabiska halvön, nämligen i al Hasa, där många grekisk-ortodoxa från Syrien och Libanon arbetade inom oljeindustrin. Elias IV deltog även i islamska möten och konferenser om Palestina- och Jerusalemfrågan och deklarerade de arabiska kristnas solidaritet med arabvärlden i dessa konflikter.

Den nuvarande patriarken har gjort sig känd som en ekumeniker med starkt personligt engagemang i Middle East Council of Churches.

I Syrien är de grekisk-ortodoxa främst koncentrerade till Damaskus samt Latakia och områdena kring denna stad vid medelhavskusten. De utgör där närmare 15 procent av befolkningen mot 5 procent av det totala invånarantalet i landet. Den grekisk-ortodoxa kyrkan är även överrepresenterad i Hama-provinsen, det sunnitiska Syriens kärnland. De utgör där omkring 10 procent av befolkningen med stark koncentration till städerna och byarna i floden Orontes dalgång samt i Wadi Nasara ("de kristnas dal") belägen mellan Homs och Tartous. Även i den drusiska regionen, Djabal Drus, sydöst om Damaskus, vars invånare till 85 procent utgörs av druser, är det grekisk-ortodoxa inslaget stort.

I Libanon är de grekisk-ortodoxa huvudsakligen bosatta i Beirut, i Tripoli i norra Libanon samt i byarna kring denna stad. Endast ett fåtal av dessa har dock en grekisk-ortodox majoritet utan kyrkans medlemmar bildar i Libanon genomgående en substantiell minoritet i områden där en annan konfession är dominerande.

Patriarken av Jerusalem har sin fåtaliga hjord, uppskattningsvis 80 000, utspridd i Amman, Kerak, Salt och Adjlun i Jordanien, i Betlehem, Ramallah och byar kring dessa städer på Västbanken samt i Jerusalem, Nazaret, Haifa och byar i Galiléen. Församlingsmedlemmarna är således araber, däribland den kände palestinske ledaren och tillika borgmästaren i Betlehem, Elias Fredj.

Gudstjänstspråket är arabiska medan patriarken liksom majoriteten av prästerna är greker. Den nuvarande patriarken Diodoros I har innehavt sitt ämbete sedan 1981. Jerusalems patriarkat är vidare vårdnadshavare av merparten av de heliga platserna i Palestina, bland andra uppståndelsekyrkan med Jesu grav, Golgatha, Marias grav i Getsemane och Jesu födelsegrotta med basilikan i Bethlehem. Denna vård är anförtrodd åt en munkstiftelse, "Den Heliga Gravens Brödraskap", vars omkring 100 medlemmar samtliga är greker. Ur denna krets väljs patriarken och kyrkans andra högre befattningshavare.

Även patriarken av Alexandria, Parthenios III, som utsågs 1987, är grek. Han bär titeln patriark av Alexandria och hela Afrika och har följdaktligen jurisdiktion över alla ortodoxa på den afrikanska kontinenten. Dessa, uppskattningsvis 350 000, är uppdelade på 11 stift och är till en övervägande del invandrade grekisk-ortodoxa. Drygt 100 000 har dock övergått till ortodoxin efter en missionsverksamhet som inleddes bland infödda i Kenya och Uganda av två afrikanska svågrar. 1932 lämnade de den anglikanska kyrkan och vände sig till patriarken av Alexandria med en bön om att få bli upptagna i den grekisk-ortodoxa kyrkan. Efter att ha undervisats i ortodox tro och vigts till präster inledde de en intensiv och framgångsrik bana som missionärer.

I Egypten, där antalet grekisk-ortodoxa vid 50-talets början uppgick till omkring 60 000, finns nu endast 5 000 kvar i de tre bestående stiftet.

Patriarkatet av Konstantinopel är idag endast en skugga av sin forna storhet. Patriarken hade till exempel år 1920 två och en halv miljon trogna. Efter den grekiska arméns nederlag i Mindre Asien 1922 överenskoms året därpå i Lausanne-fördraget om ett befolkningsutbyte mellan Grekland och Turkiet. Närmare 400 000 turkar flyttade då från de östegeiska öarna till det turkiska fastlandet medan en och en halv miljon greker lämnade detta. I Istanbul stannade dock grekerna i stor utsträckning kvar. Ända in på 50-talet uppgick deras antal till 150 000, eller 20 procent av stadens befolkning. Antigrekiska upplopp 1955 ledde emellertid till en ny exodus och i samband med cyprenkrisens höjdpunkt 1964 tvingades ytterligare 12 000 greker lämna Istanbul. Nu finns endast omkring 10 000 kvar, dels i Istanbul, dels på de små öarna Imvros och Tenedos.

Patriarken Demetrios I är emellertid inte bara kyrkligt överhuvud för denna lilla skara utan även för den grekiska diasporan i Västeuropa, Nord- och Sydamerika samt Australien. Av dessa uppskattningsvis tre och en halv miljoner trogna lever närmare två miljoner i Nord- och Sydamerika.

Jämte dessa fyra självständiga (autokefala) grekisk-ortodoxa kyrkor finns dessutom det autonoma ärkebiskopsdömet Sinai. Dess historia går tillbaka ända till år 363, då ett kapell uppfördes på den plats i Sinai där Gud skall ha talat till Moses från en brinnande törnbuske. Det kloster som sedan byggdes på samma plats till den heliga

Katarinas ära, och som bär hennes namn, skonades av de arabiska erövrarna. Det skyddades även under den ottomanska tiden av det skälet att Muhammed en gång skall ha rastat där och blivit väl bemött av munkarna.

Sedan 1575 har klostret erkänts som en autonom kyrka. Munkarna har traditionellt kommit från munkrepubliken Athos i Grekland. Efter att en gång ha uppgått till 500 har deras antal under de senaste tio åren sjunkit från 50 till 15. Till klostret hör ett bibliotek med 3 500 manuskript som utgör en av de värdefullaste samlingarna i världen.

Kyrkans överhuvud, abboten i klostret, väljs av munkarna och vigs sedan till sitt ämbete av patriarken i Jerusalem. Han är även kyrkligt överhuvud för omkring 900 beduiner och fiskare som bor i trakterna kring klostret. Själv är emellertid abboten bosatt i Kairo. Den nuvarande innehavaren av ämbetet - tillika överhuvud för världens minsta kristna kyrka - heter Damianos. Han valdes 1973 och bär titeln abbot av sankta Katarinas kloster, ärkebiskop av Sinai, Pharan och Raitho.

De protestantiska kyrkorna

I början av 1800-talet inledde olika protestantiska kyrkor en omfattande missionsverksamhet i Libanon, Palestina, Syrien, Irak, Iran och Egypten. I Libanon och Syrien kom amerikanska presbyterianer att bli de mest aktiva, medan protestanterna i Jordanien och Palestina som en följd av det brittiska inflytandet där huvudsakligen tillhörde den anglikanska kyrkan. I Egypten och Irak var amerikanska och brittiska missionärer verksamma. Över hela området missionerade även en rad andra protestantiska kyrkor, till exempel som sjundedagsadventister, kväkare, pingstvännen, baptister och Jehovas vittnen.

Kyrkor tillhörande dessa och andra mindre sekter finns idag över hela Mellanöstern. Den lutheranska missionsverksamheten har däremot varit blygsam och inskränkt till Västbanken, där det finns församlingar tillhörande The Lutheran Church of Jordan i Jerusalem, Betlehem och Ramallah. I Syrien finns t ex församlingar tillhörande kyrkor som "The Christian Missionary Alliance", "The Church of the Nazarene" och "The Church of God" som har sitt högkvarter i Anderson, Indiana, samt The Armenian Evangelical Spiritual Brotherhood. Denna kyrka bildades 1920 i Aleppo och har en pietistisk inriktning.

Genom sin konsekventa satsning på utbildning och sjukvård har dessa kyrkor kommit att spela en samhällsroll som ej på långt när står i proportion till deras ringa andel av befolkningen. Ett stort antal universitet, andra högre läroanstalter, gymnasier och sjukhus grundades av dem och många av dessa institutioner bedrivs fortfarande i deras regi.

De protestantiska kyrkorna spelade också en stor roll i de första nationella arabiska rörelserna. Den tidigaste av dessa bildades t ex 1875 av en grupp elever vid The Syrian Protestant College i Beirut med den uttalade målsättningen att driva ut ottomanerna ur Syrien. The Syrian Protestant College är identiskt med det välkända American University i Beirut.

Totalt uppgår antalet protestanter i Mellanöstern nu till omkring 180 000. Mer än hälften tillhör "The Coptic Evangelical Church" i Egypten, som har församlingar i Kairo, Alexandria, Asyut, al-Minya samt på landsbygden i övre Egypten. Av de 65 000 protestanterna i Syrien och Libanon tillhör majoriteten "The National Evangelical Synod of Syria and Lebanon", som bedriver en omfattande verksamhet inom sjukvård och utbildning. De anglikanska kyrkorna i området är samlade under "The Anglican Archdiocese of Jerusalem" med fem biskopssäten; Jerusalem som även omfattar Irak och Cypern, Egypten omfattande även Libyen och Maghreb, Sudan, samt Libanon omfattande även Jordanien och Syrien.

De armeniska protestanterna är slutligen samlade i "The Union of Armenian Evangelical Churches in the Near East" med omkring 20 000 medlemmar, varav över hälften finns i Libanon och Syrien, medan övriga tillhör diasporan i Iran, Grekland, Cypern och Egypten. Smärre församlingar finns även i Turkiet. I Beirut driver denna kyrka den armeniska diasporans främsta utbildningscentrum, The Haigazian College.

Noteras kan att de armeniska protestanterna ofta har präster gemensamt med den s k assyriska protestantiska kyrkan. Som tidigare nämnts uppstod denna efter missionsverksamhet bland de nestorianska kristna i Irak. En sådan protestantisk gemenskap finns t ex i Qamishly i Syrien.

De muslimska minoriteterna

Den shiitiska bakgrunden

Shiiterna är den största befolkningsgruppen i Irak och Libanon. Endast i Syrien är de en minoritet och kan därför sägas falla utanför ramen för denna bok. Men med tanke på att både ismailiter, druser och alawiter har sitt ursprung i denna gren av islam tecknas nedan en kortfattad redogörelse som en historisk bakgrund.

Efter Muhammeds död år 632 uppstod frågan vem som skulle bli "khalifa", efterträdare. Profeten hade en son, Ibrahim, vars moder var en koptisk slavinna, men denne hade dött några månader före Mohammeds död. Av hans barn var det endast dottern Fatima som överlevde honom. Hans närmaste manlige anförvant var Ali ibn Abu Talib som inte bara var hans kusin utan också dottern Fatimas man.

Strax före sin död hade Mohammed utsett Abu Bakr, en av sina svärfäder och den som 622 följde honom på flykten från Mekka, till ledare av bönen. Majoriteten av församlingen beslöt sig för att välja denne till "khalifa rasul Allah", ställföreträdare för Guds budbärare. En mindre grupp ansåg emellertid att ledarskapet rätteligen borde ha tillfallit Ali som den närmaste av profetens släktingar. Denna kom att kallas för Alis parti eller på arabiska shi'at Ali, från vilket uttryck ordet "shiiter" härrör. Abu Bakr dog redan två år senare, och en annan svärfader till Mohammed, Omar, utsågs till den andre kalifen. Denne blev mördad år 644 men även nu förbigicks Ali och en svärson till Mohammed, Uthman, som var dennes förste följeslagare, utsågs till den tredje kalifen.

Under Uthmans kalifat utbröt oroligheter på olika håll i det snabbt växande imperiet, bland annat i Iran. Uthman mördades 656 i Medina när han enligt traditionen skall ha suttit och läst Koranen. Med detta mord inleddes en lång serie av inbördeskrig i det islamska väldet. Ali utsågs nu till sist till kalif. Både i Iran och på den arabiska halvön startades emellertid uppror mot honom. Bland annat anklagades han för att ligga bakom mordet på Uthman.

En ledande roll i motståndet mot Ali spelade Mohammeds älsklingsgemål A'isha, som sägs ha gift sig med profeten vid nio eller tio års ålder och ha fört sina dockor med sig i boet. Förhållandet mellan Ali och henne hade varit spänt sedan Ali ansett att profeten bort skilja sig från henne, då hon misstänktes för äktenskaplig otrohet. Men huvudmotståndare till Ali var omayyadfamiljen med dess ledare Mu'awija som var guvernör i Syrien. Krigshändelserna tvingade Ali att flytta sin huvudstad från Medina till Kufa i Irak, där han i sin tur mördades år 661. Mu'awija lät utropa sig till ny kalif och islams centrum kom att i nästan hundra år ligga i Damaskus.

Som efterträdare till Ali och ledare för "shi'at Ali", Alis parti, utsågs dennes äldste son, Hassan, som dock bara innehade denna post en kort tid. Han drog sig tillbaka från offentligt liv och dog i Medina år 669. Från denne räknar kung Hussein av Jordanien och kung Hassan av Marocko sin härstamning.

Shiiterna ansåg och anser fortfarande att rätten att efterträda profeten uteslutande låg inom dennes egen familj (ahlu-l-bajt). Enligt shiiterna utsåg Mohammed otvetydigt Ali till sin efterträdare som ledare för samfundet såväl genom direkt utnämning

(ta'yin) som genom sitt testamente (nass). För dem är Ali den förste shiitiska imamen och som sådan en auktoritet genom vilken all kunskap om religion förmedlas. I linje härmed utsågs Alis andre son Hussein till Hassans efterträdare. Hussein stupade emellertid år 680 vid Kerbala i Irak i ett upprorsförsök mot det omayyadiska kalifatet. Sorgen över denna händelse - då profetens eget barnbarn således dödades i ett religiöst inbördeskrig - har starkt präglat den shiitiska riktningen av islam och den dag detta inträffade, den tionde moharram, spelar en central roll för shiiterna. Efter Kerbala övergick shiismen från att vara en närmast politisk rörelse till att bli en religiös sådan som utvecklade sina egna doktriner.

För majoriteten, de s k sunniterna, var kalifen ledaren för samfundet och högste domare och bestraffare. Han skulle vara den som såg till att den islamska lagen, shari'a, upprätthölls och att "sunnna", (den normerande seden) - dvs det sätt på vilket de första fyra kaliferna handlat - efterlevdes. Kalifen fick dock inte röra den heliga lagen och hade således ingen religiöst rättslig funktion. Shiismens imam fick vidare befogenheter. Han var inte enbart den värdslike härskaren utan hade auktoritet även på det teologiska och rättsliga området. Således kunde han inte bara tolka den heliga lagen, vilket i praktiken innebar lagstiftningsbefogenheter, något som en kalif saknade, utan han kunde också tolka Profetens religiösa budskap.

Enligt shiiterna hade detta såväl en yttre - exoterisk- (zahir), som en inre - esoterisk- (batin) mening.ÿ

Muhammed var den siste av profeterna och efter honom var således "profetiornas dörr" stängd. Allt som förefaller vara en objektiv verklighet har för shiiterna en yttre och en inre mening, och det ankom på imamen att efter profetens död tolka både lagens och det religiösa budskapets dolda mening. Imamen är bärare av "det muhammedanska ljuset" (an-nur al-muhammedi) som har funnits hos varje profet från Adam fram till "profetians sigill", Mohammed.

Efter dennes död inleddes enligt shiismen en ny tidscykel för mänskligheten. Denna kommer att fortsätta fram till domedagen. Under denna period är det imamerna - profetens ställföreträdare - som uttolkar den dolda meningen i det religiösa budskapet. Den i Kerbala dödade Hussein efterträddes i sin tur som imam av sin ende son Hassan, och imamatet kom därefter att gå i arv från far till son inom denna gren av Alis famlij enligt följande: 1. Ali, död 661 2. Hassan, död 669 3. Hussein, död 680 4. Ali Zain al-Abidin, död ca 712 5. Muhammad al-Baqir, död 731 6. Dja'far as-Sadiq, död 765 7. Musa al-Kazim, död 799 8. Ali ar-Rida', död 818 9. Muhammed al-Djawad, död 835 10. Ali al-Hadi, död 868 11. al-Hassan al-'Askari, död 874 12. Muhammed al-Muntazar.

Den tolfte imamen kallas också al-Mahdi. Vid sin faders död blev han "mustatir", upptagen i ett temporärt förändligt tillstånd. Under perioden 874 till 940 hade han emellertid fyra ställföreträdare för vilka han tid efter annan uppenbarade sig och genom vilka han styrde det shiitiska samfundet. Denna period kallas för al-gha'iba as-sughra (den lilla fördoldheten). Därefter har han icke visat sig, men han tros leva i ett utomvärldsligt liv och shiiterna väntar på hans återkomst då den sanna teokratien skall upprättas. Fram till dess så sker lever mänskligheten i al-gha'iba al-kubra (den stora fördoldheten).

Under Mahdins dolda period skall samhället styras av ulama' - de specialister (mudjtahidun) som kan tolka den rätta tillämpningen av den religiösa lagen. Ayatollah är en hederstitel för dessa. Khomeini var således inte imam i ordets shiitiska betydelse. En särskilt framstående mudjtahid kan enbart genom sin auktoritet i religiösa frågor och utan val eller formella beslut få ställning som mardja', vars beslut ovillkorligen måste följas. Det var som mardja' Khomeini störtade shahen och kom till makten i Iran och ej som imam. Enligt den iranska konstitutionen styrde Khomeini Iran i väntan på den tolfte och siste imamem Muhammed al-Muntazar al-Mahdis återkomst från det fördolda. Fram till så sker är med nödvändighet varje regim för en shiit att betrakta som ofullkomlig.

Shiiterna har därför genom historien traditionellt misstrott alla politiska auktoriteter och institutioner, medan de sunnitiska ulama' vanligtvis varit mer följsamma gentemot de politiker som för tillfället haft makten.

I den vardagliga utövningen av religionen är skillnaden mellan sunniter och shiiter ej särskilt stor. Shari'an tillämpas på ungefärligen samma sätt och bestämmelserna för böner, fasta, pilgrimsfärder, etc är i stort sett desamma. Minnet av Husseins död vid Kerbala spelar emellertid en stor roll för shiiterna. Dagen för denna, den tionde muharram, föregås av omfattande sorgeriter innehållande moment av självsargning enligt rituella mönster och passionsspel föreställande Husseins död - något som givit shiismen karaktären av en sorgens religion.

Shiismen skiljer sig även från den sunnitiska huvudriktningen inom islam genom att de religiösa skatterna betalas direkt till prästerskapet, vilket gjort detta ekonomiskt oberoende gentemot staten på ett helt annat sätt än sunniterna. Vidare har shiiterna i motsats till sunniterna en klerikal hierarki och således en organisationsapparat som sunniterna saknar.

I Iran fanns det därmed också under shah-tiden en med staten parallell struktur som shahen och hans säkerhetspolis aldrig kunde få full kontroll över. På 60- och 70-talen fanns det tusentals moskéer, tiotusentals mullor och ett helt nätverk av madrassat - religiösa skolor - som var finansiellt oberoende av staten.

Shiiterna eller imamiterna - de kallas också tolvsekten - är nu endast i majoritet i tre stater: Iran, Irak och Bahrein. Ungefär hälften av alla shiiter finns i Iran, där omkring 95 procent av befolkningen tillhör denna sekt som sedan början av 1500-talet även är officiell statsreligion.

Både i Bahrein och i Irak är något över 50 procent av befolkningen shiiter, medan dessa i Libanon är det största av de 17 erkända religiösa samfundet i landet. Med sina 800 000 anhängare utgör de en tredjedel av befolkningen. Shiiternas centra i Libanon är dels landets södra delar - däribland det av Israel sedan 1978 de-facto-annexerade området - samt delar av norra Bekaa-dalen kring Baalbek, som sedan det syriska ingripandet i det libanesiska inbördeskriget 1976 står under syrisk kontroll.

I Syrien uppgår antalet shiiter endast till omkring 25 000, huvudsakligen bosatta kring Damaskus.

Ismailiterna

Ismailiterna är den minsta av de islamska sekterna i Mellanöstern. De återfinns där enbart i mellersta Syrien men denna riktning har sitt speciella intresse, eftersom inte bara den drusiska utan även den alawitiska tron har sina respektive ursprung i denna sekt.

Den växte fram när den sjätte shiitiska imamen, Dja'far as-Sadiq (död 765), efter att ha utsett sin äldste son Ismail till sin efterträdare, ångrade sig på grund av dennes dryckenskap och ändrade sitt beslut till förmån för brodern, Musa al-Kazim. Majoriteten av shia-sekten accepterade detta, medan andra förblev lojala till Ismail som för övrigt dog fem år före sin fader. Ismail betraktades av dem inte bara som den sjunde imamen utan också som den siste - Mahdin - som, i motsats till shiiternas mahdi, inte är dold utan alltid lever och finns närvarande bland människorna, även om dessa är ovetande om hans identitet. Förutom ismailiter kallas de därför även för sab'iya (sjusekten). Ismailiterna skiljer sig emellertid inte bara från shiiterna i synen på vem som var den rättmätige sjunde imamen. De utvecklade också en extremt esoterisk tolkning av koranen, dvs det religiösa budskapet ansågs ej vara ordagrant framfört utan koranen måste tolkas allegoriskt. Ismailiterna kallas därför ibland "batinier" på grund av deras betoning av det esoteriska (på arabiska "batanija").

Både den ismailitiska historien och de religiösa doktrinerna har av flera skäl varit svåra att studera. Förutom den esoteriska tolkningen av koranen tillämpar ismailiterna även "taqija"-principen; rätten att dölja sin religionstillhörighet och religionens egentliga innehåll. För en utomstående kan detta förvanskas i vilseledande syfte. Denna princip tillämpas - som framgår längre fram - också av druser och alawiter. Ismailiterna splittrades tidigt upp i ett flertal olika riktningar och sekter. Många av dessa kan närmast betecknas som hemliga propagandaorganisationer eller "ordnar" som aldrig framträdde öppet. Vidare skrevs ismailiternas tidiga historia av deras religiösa och politiska motståndare, vilket ju inte borgar för någon större objektivitet. Om rörelsens tidiga historia existerar endast ett fåtal, innehållsmässigt ofta ej förenliga, verk skrivna av ismailiter. Tvistepunkterna och oklarheterna om religionen är därför många.

För ismailiterna spelar talet sju en helig roll. Alla kosmiska och historiska händelser periodiseras med detta tal. Från Gud har först den universella anden ("aql"), som också är den maskulina principen, utgått. Från denna härrör i sin tur den universella själen ("nafs") som är den kvinnliga principen. Den tredje emanationen är materien. Ur denna härrör rymden som i sin tur är tidens ursprung. Den sista emanationen av gudomen är människan och hennes värld. Historien är vidare uppdelad i sju cykler av eoner som enligt vissa ismailitiska verk sägs omfatta 360 000 år. Var och en av dessa cykler inleddes av en profet, "natiq"- talare. Denne följdes av sju andra profeter av lägre rang som förmedlade det dolda budskapet. Den förste av dessa uppträdde alltid som följeslagare till "natiq" och var dennes bas, "asas". Därefter följde en ny natiq, även denne åtföljd av sju profeter. I den cykel som mänskligheten nu genomgår är profeterna och deras främsta följeslagare följande:

Natiq	Asas
Adam	Set
Noa	Sem
Abraham	Ismael

Moses	Aron
Jesus	Simon Petrus
Muhammed	Ali

Muhammed var således den sjätte medan Ismail är den sjunde och siste imamen i vår tidscykel som avslutas när denne åter framträder öppet.

Ismailiterna utvecklade en effektiv, vitt utgrenad underjordisk propaganda. Missionärer skickades ut över hela den muslimska världen för att inviga proselyter i de allegoriska korantolkningarna och i religionens inre och verkliga mening. Novisen initierades i dessa doktriner under absolut tysthetslöfte i en process som påminner om våra dagars frimureri. Detta skedde, och sker fortfarande, i sju graderade stadier. Tron på själavandring utgör en hörnpelare i den ismailitiska läran. Klentrogna själar återvänder till jorden i mänsklig skepnad ända tills de blivit medvetna om imamens existens och bekant sig till denne. Så snart så skett upptas de i ljusets värld.

Stor betydelse för spridningen av de ismailitiska doktrinerna fick en man av persisk härkomst, Abdallah ibn Maimun. Från sina högkvarter, först i Basra i södra Irak, sedan i Salamiya i centrala Syrien, sände han och hans efterträdare hemliga budbärare, som predikade om mahdins snara uppträdande. Abdallah ibn Maimun knöt samman de hemliga samfund som bildades i olika delar av det abbasidiska väldet till en underjordisk organisation med syfte att störta kalifatet, ett projekt som delvis kom att lyckas men först efter hans död omkring år 875.

I Irak fann Abdallah ibn Maimun en trogen och hängiven elev i Hamdan Qarmat, vars förkunnelse väckte stark anklång i synnerhet bland de arameiska bönderna i områdena kring Persiska viken. Kort före år 900 grundades här en rörelse som efter Hamdan Qarmat kom att kallas för karmaterna, men som också fått namnet "islams bolsjeviker". I närheten av Kufa i Irak bildade dessa ett slags kommunistisk folkrepublik.

Qarmat föreskrev ett system av kollektivt ägande. All personlig egendom, möbler och boskap delades gemensamt. Arbetare och hantverkare organiserades i gillen och skrän som enligt vissa forskare utgör en förebild för det europeiska skråväsendet. Jämlikheten mellan medlemmarna sägs ha gått så långt att de även hade sina hustrur gemensamt. De flesta uppgifter om karmaternas sociala system härrör emellertid från deras fiender, varför de kanske bör tas med en nypa salt. Den karmatiska rörelsen hade även starka revolutionära drag. Den ansåg det exempelvis legitimt att likvidera meningsmotståndare, även om dessa var muslimer. Genom sina raider kom karmaterna att sprida skräck långt utanför de närmast liggande områdena. Under ledning av Abu Said al-Hassan al-Jannabi - som ursprungligen varit en av Qarmats missionärer - grundade de år 899 en oberoende stat vid Persiska vikens västra strand med Hufuf i våra dagars Saudiarabien som huvudstad. Därifrån erövrade al-Jannabi bland annat Oman, medan hans son och efterträdare, Abu Tahir Sulaiman, förödde stora delar av södra Irak och skar av pilgrimsvägarna till Mekka. År 930 lyckades denne erövra den heliga staden och föra bort den svarta stenen, islams främsta relik, som först återlämnades år 951. Karmaterna erövrade sedan Bahrain, där de i mer än tvåhundra år hade en självständig stat som år 1077 förstördes av beduinstammar. På 900- och 1000-talen höll anhängare till Qarmat och al-Jannabi även Syrien och norra Irak i skräck från sitt högkvarter i Salamiya.

Också i Nordafrika hade jordmånen väl förberetts av ismailitiska missionärer. Där framträdde år 902 en man som hette Ubaidallah och som gjorde anspråk på att vara den förväntade mahdin och ättling till Ali och Muhammeds dotter Fatima. Enligt vissa uppgifter var han av Abdallah ibn Maimuns släkt. Oavsett ursprung vann han erkännande och anhängare. Han blev grundläggaren av den fatimidiska dynastin som år 969 erövrade Egypten och kort därefter Syrien. Dessa områden förblev under fatimidisk överhöghet ända tills dess att Salah ad-Din, korsfararnas besegrare, år 1171 avsatte dynastin och erkände den abbasidiske kalifen i Bagdad som den rättmätige härskaren över islams länder. Den sjätte av de fatimidiska kaliferna, al-Hakim bi Amri-l-llah, blev - som framgår längre fram i denna bok - den drusiska religionens grundare och gudom. Fatimiderna grundade vidare al-Azhar universitetet i Kairo som nu är främsta lärosäte för den sunnitiska huvudlinjen inom islam.

År 1094 uppstod ytterligare en ismailitisk riktning, "den nya propagandan", då Hassan ibn as-Sabbah, som påstod sig vara ättling till de himjaritiska kungarna i Sydarabien, vägrade erkänna den nye kalifen al-Mustali utan istället stödde dennes bror Nizar som försvunnit under mystiska omständigheter. Ibn as-Sabbah började föra ett gerillakrig mot abbasiderna från en bergsfästning, Alamut, i Elburusbergen nordväst om Teheran - strategiskt belägen vid den kortaste vägen mellan Kaspiska havet och det persiska höglandet. Den nizariska sekt han grundade har också blivit känd som Hashashiyin, dvs njutare av hashish. Från detta ord härstammar i sin tur engelskans och franskans ord för lönnmördare, "assassin". Detta namn fick Ibn as-Sabbahs anhängare därför att de under påverkan av hashish utförde självmordsuppdrag för att mörda ledarna för de arméer som närmade sig deras fäste. Assassinerna skaffade sig flera fasta borgar både i Persien och i mellersta Syrien, varifrån de utförde sina fruktade attacker. De bildade ett mäktigt, delvis hemligt, förbund som styrdes av stormästaren (da'i ad-du'a) på Alamut. Under denne lydde flera "äldste" (da'i al-kabir), som var och en hade ansvar för ett särskilt distrikt. Under dessa kom missionärer och propagandister. Den lägsta graden utgjordes av fida'is som var redo att utföra stormästarens alla order.

En skildring av hur stormästaren på Alamut utövade sitt inflytande på fida'is och fick dem att villigt offra sina liv ges av Marco Polo som passerade trakterna kring fästet år 1271:

"Ingen fick gå in i trädgården förutom de som han avsåg göra till sina hashashiyin. Det fanns ett fort vid ingången som var starkt nog att stå emot hela världen, och det fanns ingen annan väg att ta sig in. Han höll vid sitt hov ett antal pojkar från landsbygden, mellan 12 och 20 år gamla, som hade smak för soldatlivet. Dessa inbjöd han till sin trädgård fyra, sex eller tio åt gången efter att först ha givit dem en dryck som fick dem att falla i djup sömn. Därefter bars de in och fann sig själva i trädgården när de vaknade, en plats så underbar att de trodde den vara själva paradiset. Och kvinnorna ägnade sig åt dem till deras hjärtans förnöjelse. När den gamle mannen ville ha någon prins dräpt behövde han bara säga till en av dessa ynglingar: 'Gå du och dräp den och den och när du återvänder skall mina änglar bära dig in i paradiset. Och skulle du dö skall jag sända mina änglar för att föra dig tillbaka till paradiset!'"

Femton år före Marco Polos ankomst till dessa trakter hade emellertid mongolerna år 1256 intagit och förstört fästningen.

Vid slutet av 1000-talet hade assassinerna även fått fotfäste i Syrien och bland andra lyckats omvända den seldjukiske prinsen av Aleppo, Ridwan ibn Tutush, till sin lära. År 1140 hade de intagit bergsfästet Masyaf, vars ruiner fortfarande kan beskådas mellan Homs och Baniyas i mellersta Syrien. Den mest berömde av deras syriska stormästare, Rashid ad-Din Sinan, höll till där under titeln sheikh al-djabal, bergets shejk. Denne tillfogade korsfararna stora förluster och är i deras krönikor ofta förekommande under tillnamnet "le vieux de la montagne" (den gamle på berget).

Även Masyaf föll år 1260 för mongolerna men de ismailitiska assassinerna kvarlevde även efter den mongoliska erövringen i sitt kärnområde kring städerna Masyaf och Qadmus som än idag är så gott som helt ismailitiska städer. Sitt tidigare centrum i Syrien, Salamiya, hade de tvingats överge på 1000-talet.

Under sultan Abdul Hamid fick ismailiterna år 1845 tillåtelse att flytta tillbaka till Salamiya som sedan dess på nytt är sektens syriska centrum. Ismailiterna i detta område har gjort betydligt snabbare ekonomiska och sociala framsteg än de trosfränder som stannat kvar i trakten kring Masyaf, varifrån nu en utflyttning, betingad av jordbrist och överbefolkning, äger rum. Liksom övriga minoritetsgrupper i Syrien är ismailiterna överrepresenterade inom officerskåren och spelar i förhållande till sin storlek även en framträdande roll inom Baath-partiet, inom förvaltning, utbildningsväsendet och andra kvalificerade yrkesgrupper.

I Syrien beräknas antalet ismailiter nu något överstiga 100 000. Över 80 procent är bosatta i provinsen Hama i centrala Syrien, där de i distrikten Masyaf och Salamiya utgör kompakta lokala majoriteter. Ismailiter av denna nizaritiska gren finns idag även i Iran, nordöstra Afghanistan, sovjetiska Centralasien, de västligaste delarna av den kinesiska Sinkiang-provinsen, Indien, Pakistan, Oman, Östafrika, Zanzibar samt i Storbritannien och Kanada.

Totalt uppskattas antalet till omkring 15 miljoner och deras imam har det från veckotidningar och skvallerpress inte helt okända namnet Aga Khan, en titel som först erhöles från det persiska hovet år 1837. Den nuvarande imamen, Karim Aga Khan, har varit ismailiternas ledare sedan 1957. Han efterträdde då sin farfar som bland annat gjorde sig känd för att tre gånger - 1935, 1945 och 1955 - ställa sig på en våg och låta väga upp sin avsevärda kroppshydda med guld, diamanter respektive platina. Denne ligger nu begravd i ett mausoleum byggt i vit marmor i form av en mosk, och beläget vid Nilen mittemot staden Assuan. Hans änka Begum förekommer fortfarande i de internationella skvallerpalterna.

Karim Aga Khans fader blev överhoppad i successionen på grund av ett alltför extravagant playboyleverne, där ett äktenskap med Rita Hayworth var en av ingredienserna.

Karim Aga Khan, med examen från Harvard och en före detta brittisk stjärnmannekäng som hustru, är nu brittisk medborgare men bosatt dels i Chantilly utanför Paris, dels i Genève. Han är chef för ett världsomfattande affärsimperium som styrs av ett sekretariat med 150 anställda. Av en händelse som ser ut som en tanke består styrelsen av sju medlemmar, varav dock fem är västerländska affärsmän utan ismailitisk anknytning.

I Karim Aga Khans affärsimperium ingår bland annat Italiens största hotellkedja, stora markegendomar över hela världen, däribland ett stort turistprojekt på Sardinien "Costa Smeralda", två flygbolag, en rad industrier i olika branscher samt Östafrikas största tidningsförlag. Han är vidare ägare till världens förnämsta stall av tävlingshästar och hamnade som sådan i världspressens rubriker när hans förnämsta häst, Shergar, 1983 kidnappades för att aldrig återfinnas. Sitt sportintresse har han vidare dokumenterat genom att tävla för Iran i de olympiska vinterspelen som utförsåkare, dock utan framgång. I november 1989 blev han dessutom delägare i Fiat-koncernen. Avkastningen går till en del till olika projekt för det ismailitiska samfundets fromma. 1986 spenderade Aga Khans stiftelse närmare 500 miljoner kronor på olika biståndsprojekt med en tyngdpunkt på Pakistan, men den har nogsamt hållit sig utanför de religiösa konflikter som följt i den islamska väckelsens och pånyttfödelsens fotspår.

Karim Aga Khans farbror, prins Sadruddin Aga Khan, även han en person med en enorm privatförmögenhet, har slagit in på en annan bana. Vid endast 33 års ålder blev han 1966 utsedd till FN:s flyktingkommissarie, en post som han upprätthöll till 1977. Efter den ryska inmarschen i Afghanistan julen 1979 har han ägnat sina krafter och sin organisatoriska talang åt att bistå de afghanska flyktingarna. För en symbolisk lön på en dollar om året arbetar han nu som koordinator för de internationella ansträngningarna att återanpassa hemvändande afghanska flyktingarna.

Slutligen kan nämnas att även kalifen al-Mustali har efterföljare i våra dagar. Tidigare hade dessa Jemen som centrum. Där finns det även i dag mustaliter. Sektens centrum är dock numera Bombay i Indien, där de går under namnet Bohora. Däremot har karmaterna, "islams bolsjeviker", sedan länge försvunnit ur historien.

Druserna

Den drusiska religionen har sitt ursprung i den sjätte fatimidiske kalifen al-Hakim bi Amri-llahs styre.

Den fatimidiska dynastin, som var ismailitisk, uppstod i början av 900-talet i Nordafrika. År 969 erövrades Egypten och Kairo grundades. Därifrån utsträcktes det fatimidiska väldet till att omfatta Palestina och Syrien samt stora delar av den arabiska halvön. Al-Hakim utsågs till kalif över detta välde vid endast 11 års ålder.

År 1009 betecknas i den drusiska katekesen som ett avgörande årtal för religionens uppkomst. Al-Hakim utfärdade då ett dekret som avskaffade de skatter och allmosor som Koranen föreskriver och som förbjöd pilgrimsfärderna. Ismailitiska seder och bruk tilläts icke längre liksom vindrickande. Samma år inleddes även trakasserier mot kristna. De tvingades bära svarta kläder och fick endast rida på åsnor. Kyrkor skändades och vandaliseringen kulminerade i förstörelsen av Den Heliga Gravens Kyrka i Jerusalem, vilket i sin tur var en av de faktorer som utlöste korstågen. Kort därefter förklarade sig al-Hakim - som kommit att kallas "Orientens Caligula" - den 30 maj 1017 vara en inkarnerad gudom och accepterades som sådan av personer i sin omgivning.

Två av dessa, Hamza ibn Ali az-Zuzani (från Zuzan i Persien) och en shiitisk missionär av turkiskt ursprung, Muhammed ibn Ismail ad-Darazi, började år 1017 propagera al-Hakims gudomlighet och synes ha varit den nya religionens första missionärer. Detta år är "år ett" i den drusiska tideräkningen. I kampen om al-Hakims gunst uppstod snart motsättningar dem emellan. Enligt en uppgift skall ad-Darazi ha mördats av en turk efter en missionsresa till Libanon. Enligt en annan källa lämnade han aldrig Kairo utan mördades där på Hamzas tillskyndan. Klart står emellertid att ad-Darazi dog år 1019 och att han då betraktades som en avfällning från den nya läran. Hans motståndare anklagade honom bl a för dryckenskap och sexuella utsvävningar.

Trots att beteckningen "druser" troligen härrör från namnet Darazi omnämns denne knappast alls i de drusiska skrifterna. Druserna själva betraktar istället Hamza som sin lärofader och föredrar att bli kallade "muwahhidun" (unitarier). Religionen betecknas som "tawhid", (monoteism). I tideräkningen refereras till Hamza. Nådens år 1990 är för en drus år 1002 av Hamza.

I början av år 1021 försvann kalifen al-Hakim spårlöst. Troligen mördades han på anstiftan av sin syster, som han anklagat för okyskhet. Ett rykte spreds dock bland hans anhängare att han likt den shiitiska imamen endast höll sig dold och att han åter skulle framträda i tidernas fullbordan.

Hamza hjälptes nu i religionsuppbyggandet av fyra personer: Ismail ibn Muhammed at-Tamini, Muhammed ibn al-Wahb al-Quraishi, Salama ibn Abd al-Wahab as-Samirri och al-Muqtuna Baha'ad-Din. Alla dessa bidrog till utvecklingen av de religiösa doktrinerna genom en serie skrifter. Baha'ad-Dins sista skrift är daterad 1041 och markerar slutet på den nya religionens formativa period. Omkring år 1050 förklarades denna hemlig och några nya anhängare accepterades inte därefter. Missionsverksamheten hade av okänd anledning koncentrerats till södra Libanon, där Hamzas och hans fyra medarbetares läror först antogs av en stam som levde nära Hasbaya vid Hermons västra sluttningar. Utanför Hasbaya ligger Khalwat al-Bayadh som fortfarande betraktas som drusernas centrala helgedom. Den stam som först accepterade Hamzas teorier tros ha kommit till Hermontrakten från Djabal al-A'la, nära Aleppo i norra Syrien och var troligen av kurdiskt ursprung.

Från Hermon spred sig läran till bergstrakterna i södra Libanon, som kom under drusisk kontroll. Besläktade stammar i Djabal al-A'la anslöt sig även och i detta område finns det fortfarande en drusisk befolkning.

Religionen är som ovan nämnts hemlig. Inte bara detta faktum har gjort att stora oklarheter rått och fortfarande råder om dess egentliga dogmatik trots att flera centrala böcker, liksom en drusisk katekes, genom åren funnit vägen till västerländska bibliotek. Redan vid slutet av 1700-talet var omkring 120 manuskript kända, varav många tillskrevs Hamza och dennes fyra medarbetare. Men dessa och senare skrifter har måst läsas med stor försiktighet och utan blind tilltro till vad som står i texten. Liksom shiiter, ismailiter och alawiter har druserna nämligen rätt att praktisera "taqija", dvs hålla sin religionstillhörighet dold för utomstående, skenbart ansluta sig till en annan religion, eller för utomstående förvränga innehållet i den egna läran. Många av de skrifter som kommit till utomståendes kännedom kan därför vara medvetet vilseledande.

Vidare är den drusiska läran esoterisk och känd enbart av säskilt invigda. Enligt principen om "batanija" måste man vid studiet av de drusiska religiösa skrifterna skilja mellan deras exoteriska innehåll, dvs ordens bokstavliga mening, och dess esoteriska mening som endast invigda kan förstå genom allegoriska texttolkningar.

Drusernas centrala religiösa bok heter Kitab al-Hikma (Vishetens bok). Stor betydelse för kunskapen om religionen har också ett slags katekes fått. I denna görs referenser till flera heliga skrifter som Risalat at-tadhir wa-t-tanbih (varningens och tillrättavisningens epistel) och Risalat ar-rida' wa-t-taslim (underkastelsens och undergivenhetens epistel). Båda dessa sägs vara skrivna av Hamza. Andra centrala skrifter är Risalat an-nisa' (kvinnornas epistel) och Kitab al-mithaq (förbundets bok).

Religionen har således sitt ursprung i ismailismen men innehåller också judiska, kristna, gnostiska, neoplatonska och persiska element som alla bundits samman i en ny monoteistisk väv. Den första av drusernas fyra trosartiklar säger att det bara finns en Gud. Denne har i de drusiska skrifterna en rad olika beteckningar: al-Mawla/Mawlana (Herren/Vår Herre), al-Hakim, al-Mu'ill (orsakaren). Däremot kallas han inte för Allah. Vidare kan två olika gudsbilder urskiljas. Å ena sidan är gudomen ofattbar och fränkänd alla attribut, å den andra har han gång på gång uppenbarat sig i mänsklig gestalt. Den andra artikeln talar om kalifen al-Hakims gudomlighet. För en drus är al-Hakim den tionde, sista och mest perfekta inkarnationen av Gud. Al-Hakim har som gudom aldrig dött utan hans återkomst, "radja", väntas. Bland många druser troddes detta skola ske tusen år efter hans första framträdande (enligt den muslimska tideräkningen), en händelse som således skulle ha inträffat år 1987. En inkarnation av Gud kallas "maqam". Enligt Hamza var den brinnande buske ur vilken Gud talade till Moses (första Mosebok 3:4) en sådan inkarnation. En annan av de nio tidigare inkarnationerna kallas "mukari" (kameldrivaren). En förklaring till detta finns i den drusiska katekesen: "Vår Gud uppenbarade sig på berget Sinai i skepnad av en drivare av tusen kameler. Han kallades för jude, en av de troende som tillhör den nation som härstammar från Moses, det vill säga judarna. Och eftersom judarna förunnades vittna om hans framträdande var han ej sträng mot dem."

Från Gudens och Skaparens ljus emanerar den universella anden eller det kosmiska förnuftet (al-aql al-kulli), som i sig innehåller skapelsens alla element. Denne tilltalas som Allah men kallas också tidens imam (imam az-zaman), viljan (al-irada), alltings materia (hayula kull shay) och orsakernas orsak ('illat al-'ilal). Den universella anden föll så småningom offer för högmod, eftersom han inte hade någon like eller rival. Gudomen skapade då en sådan rival (ad-didd), varefter den universella anden ångrade sig och bad om förlåtelse och hjälp mot denne. Som svar på denna begäran lät gudomen den universella själen (nafs) utgå från den universella anden och från nafs utgick i sin tur ordet (kalima). En fjärde gudomlig emanation är den högra vingen (al-djanah al-ajman), även kallad föregångaren (as-sabiq). Slutligen finns även en femte emanation från Gud, den vänstra vingen (al-djanah al-aysar), också kallad efterföljaren (at-tali). Dessa fem emanationer av gudomen kallas "al-hudud" (gränserna). Ur efterföljaren framgick sedan jorden, himlasfären, zodiakens tolv tecken, de fyra elementen och materien. Samtidigt emanerade även de s k lägre hudud ur denne, nämligen de kosmiska principerna, ad-djidd (ansträngningen), al-fath (öppnandet) och al-khayal (fantasin).

Denna kosmologi korresponderar med drusernas religiösa hierarki. Liksom gudomen tagit mänsklig gestalt i al-Hakim har al-aql tagit gestalt i Hamza och an-nafs, al-kalima, as-sabiq och at-tali i dennes fyra medarbetare i ovan nämnd ordning. Den universella själen har vidare vuxit fram ur den universella anden som dess kvinnliga part och hjälprea. Även övriga emanationer är maskulina i förhållande till dem som står under dem i rang och feminina i förhållande till dem som är av högre dignitet.

Enligt den drusiska läran har människorna presenterats det gudomliga budskapet stegvis i olika cykler. De rätta sanningarna har måst läras gradvis i takt med att människans fattningsförmåga förbättrats. Varje sådan cykel har inletts med en förkunnare som till människorna förmedlat det exoteriska (yttre) innehåll av religionen som de då var i stånd att fatta. Förkunnaren har i sin tur haft en medhjälpare "asas" (grunden) som gett dennes budskap en djupare esoterisk betydelse genom allegoriska tolkningar. Genom "grunden" förmedlas således religionens egentliga, men dolda, innehåll. Liksom ett foster genomgår olika stadier i livmodern har människan enligt den drusiska doktrinen fått genomgå olika religiösa stadier innan den enda och sanna läran uppenbarades.

Vägen dit har passerat via de andra monoteistiska religionerna. Så var Noa en förkunnare och Sem dennes "asas" eller uttolkare. Efter dessa följde Abraham, respektive Ismael. Moses förfinade ytterligare den religiösa lagen och Aron var hans uttolkare. Dessa följdes av Jesus, respektive Simon Petrus. Därefter kom islam, då Muhammed fick uppdraget att proklamera det exoteriska gudomliga budskapet, medan förmedlandet av dess egentliga men dolda innehåll överläts till imamerna, av vilka Ali ibn Abi Talib, shiismens centrala gestalt, var den förste. De därpå följande imamerna utvecklade ytterligare Alis allegoriska tolkningar. Den siste av dessa var al-Hakim bi Amri-llah. Med denne slöts cyklerna tusen år efter kristendomens och fyrahundra år efter islams framträdande. Den slutgiltiga sanningen om den ende Guden uppenbarades, en händelse som människorna således måst förbereda sig för sedan tidernas begynnelse.

En tredje trosartikel talar om nödvändigheten att tro på dessa fem emanationer av gudomen, av vilka Hamza således är den främste. Hamza har flera titlar, som en i religionen invigd måste känna till, såsom "as-sirat al-mustaqima" (den raka vägen), "qa'im az-zaman" (epokens regent), "qa'im al-haqq" (sanningens regent) och "nuqtat al-baykar" (kompassens fasta punkt). Under Hamzas fyra medarbetare finns ytterligare tre tjänare av en lägre dignitet. Dessa är i rangordning "ad-da'i" (missionären), "al-ma'dhun" (den auktoriserade) och "al-mukasir" (den som bryter väg). Även i relationerna dem emellan är den av högre rang maskulin i förhållande till den underordnade. Den förste ad-da'i var Baha' ad-Din. I sin egenskap av femte och sista emanation av den universella anden tjänade han som länk mellan de fyra första emanationerna och de kategorier som är underordnade dessa. Deras uppgift är att sprida kunskap om "tawhid" (monoteism) men endast bland de druser som ej är insatta i religionens mysterier, de s k "djuhhal" (de okunniga).

Även kvinnorna kan få del av de religiösa mysterierna. I katekesen står skrivet: "Vår mästare befallde dem att ingå i förbundet och de accepterade al-Hakims budskap, såsom det står skrivet i Episteln till kvinnorna och Episteln till döttrarna." Kvinnorna behandlas genomgående som jämbördiga med männen i de drusiska skrifterna. En kvinna kan inte bli bortgift mot sin vilja och i en epistel sägs uttryckligen att mannen

skall behandla sin hustru som sin jämlike och dela allt han äger med henne, påbud som var revolutionerande för sin tid och omgivning, när de utfärdades för snart 1 000 år sedan. Månggifte är vidare förbjudet. Om en kvinna vill lämna sin man trots att denne uppfyllt sina förpliktelser mot henne har maken rätt till hälften av hennes ägodelar och samma rättigheter har en man om hustrun lämnar honom utan orsak.

Någon missionsverksamhet bland utomstående förekommer inte eftersom antalet själar sägs vara begränsat och fastställt sedan skapelsen. En kort tid under al-Hakims jordiska framträdande utfärdades en kallelse, "da'wa", och då fanns en möjlighet att övergå till "tawhid". Porten stängdes emellertid och sedan dess förblir för all framtid troende troende och otrogna otrogna. En drus som omfattar en annan religion kommer efter döden att återvända till sin rätta tro. Samma kommer att ske med en otrogen som under sin tid på jorden förklarat sig vara drus. Som en konsekvens av uppfattningen att antalet själar är konstant tror druserna på själavandring. Bland de i religionen oinitierade finns dock tron att onda återföds som hundar. Hamza själv har emellertid i sin femtonde epistel skrivit: "Vad finns det för rättvisa i att straffa en mänsklig varelse som har intelligens och kan skilja gott från ont med en förvandling till ett djur som inte har något förstånd och för vilket ett straff inte kan bli en lärdom eller ett medel för ånger."

Fluktuationer i befolkningstalet förklaras vidare med att en drus som varit en särskilt god människa återuppstår som kines. Vid drusiska begravningar, i synnerhet i Libanon, sjungs ibland i korus en sång med texten: "Måtte kineserna bli lyckliga när de får se Dig." Några drusiska stammar i Syrien lär även tro att de verkligt goda återföds som engelsmän.

Fram till domens dag reinkarneras själarna i dödsögonblicket i en nyfödd gestalt. Den drusiska katekesen innehåller en beskrivning av den yttersta domen. I sammanfattning lyder denna eskatologi:

"Den dag då al-Hakim åter skall uppträda i mänsklig skepnad och med svärd strängt döma världen är ej känd. Den kommer att tillkännages genom särskilda tecken: kungar skall handla egendomligt och kristendomen övermanna islam. Efter det att alla samfund har gått under och dömts skall de genom själavandring födas på nytt och dömas en andra gång av al-Hakim. Det kommer då att finnas fyra grupper: kristna, judar, muslimer och muwahhidun. Muwahhidun kommer även att innehålla avfällningar, d v s de som fått kunskap i vår mästares religion men övergett den. De rättfärdiga muwahhidun kommer att erhålla makt och kungadöme, egendomar, guld och silver. De kommer att bli emirer, pashor, sultaner."

För de kristna och muslimerna sägs stränga straff vara att vänta medan judarna kommer lindrigare undan. De kommer enligt en version att få arbeten i badhusen, enligt en annan skall de bli bokhållare men måste gå omkring nakna och får endast föda som betalning för sitt arbete. Denna mildare behandling motiveras med att Gud, som ovan nämnts, en gång uppenbarade sig som en judisk kameldrivare på berget Sinai men torde också ha sin förklaring i de faktiska historiska förhållandena när den drusiska religionen först framträdde. Druserna fick då utstå mycken förföljelse, först från muslimernas sida, och sedan under korstågen även av de kristna, medan relationerna till judarna - som ej var i stånd att vålla druserna någon skada - var betydligt bättre. Framför allt attackerades alawiterna i de drusiska skrifterna. Som allra

mest förkastligt framställs deras anspråk på att Ali skulle vara Gud och följaktligen identisk med al-Hakim.

En annan föreställning, som knappast går att förena med tron på en domens dag, antyds på vissa ställen i de drusiska skrifterna. Ett antal själar sägs succesivt stiga upp till de kosmiska principerna för att slutligen uppnå imamaten, dvs samma nivå som den universella anden.

Som ovan nämnts delas islams uppfattning om Mohammeds gudomliga mission icke av druserna. Även de fyra övriga av islams fem pelare, bönen, fastan, den religiösa avgiften och vallfärden till Mekka har i praktiken avskaffats. I drusiska skrifter hävdas att de i stället tolkas allegoriskt.

Dessa fem pelare kan sägas ha ersatts av den fjärde trosartikel som består av sju föreskrifter utgörande ett slags moralisk uppförandekod. Enligt denna måste en drus:

Vara sannfärdig i ordets vidaste mening, dvs alltid tala sanning, handla sanningsenligt och leva för sanningen

Skydda och hjälpa andra druser genom att leda sina medmänniskor längs sanningens, rättvisans och kärlekens väg

Avsvära sig alla uppfattningar som förnekar Guds enhet

Ta avstånd från dem som är rådlösa och oförmögna att se den rätta vägen och från dem som överträder rättvisans och rättfärdighetens bud. Sådana personer hindrar människan från att lära känna sanningen och från att nå kunskap och därmed lycka. Människan kan nå dithän endast genom att ta avstånd från själviskhet. Detta är det första steg en människa måste ta för att kunna förverkliga sig själv i Gud.

Erkänna Guds enhet och sträva efter att uppnå människans verkliga föresats, nämligen att vara i förening med Gud i så stor utsträckning som är mänskligt möjligt

Alltid vara i ett tillstånd av själslig frid och förnöjsamhet med Gud eftersom Gud är den absoluta Guden: vad som än kommer från honom måste vara sant och vackert. Människan kan endast uppnå detta tillstånd av själslig frid och förnöjsamhet om hon tar sann glädje i Den Ende i stället för att hysa egna själviska intressen och leva i ett tillstånd av stridighet och oenighet.

Underkasta sig Guds vilja och handlingar. Genom att göra så kommer människan in i Guds rike, där verkligt liv, sann lycka och absolut godhet råder.

Den oundvikliga frågan om hur dessa krav på absolut sannfärdighet går att förena med "taqija", dvs rätten att dölja sin religionstillhörighet och i farofyllda tider rentav förneka den, besvaras i katekesen med att skillnad måste göras mellan det yttre uppförandet (zahiran) och det inre (batinan). Liksom den klädedräkt en person tar på sig inte ändrar kroppen, ändras inte själen om en drus tillämpar taqija. Vidare gäller kraven på sannfärdighet endast i relationer druser emellan. I katekesen beskrivs taqija som följer:

"Vår Herre befallde att vi skulle dölja oss under majoritetsreligionens vingar. När vi är bland kristna skall vi handla som kristna, när vi är bland muslimer skall vi uppträda som muslimer. Ty vår herre al-Hakim sade: "Om något samfund härskar över Er, följ till synes dess påbud och behåll mig i Era hjärtan."

Katekesen ger även anvisningar om hur en drus i en sådan situation skall ge sig tillkänna för en trosfrände. Detta kan ske genom att han talar i en undergiven och mycket återhållsam ton. För en drus betyder ett samtal i detta tonläge en välsignelse över en trosfrände och en förbannelse över andra.

Ovanstående är således huvuddragen i religionen. Den reservationen måste dock göras att vissa kända källor kan vara medvetet vilseledande på grund av "taqija". Den esoteriska meningen är endast i sina huvuddrag känd av de i religionen initierade som kallas "uqqal" (i singularis "aqil"). Även bland dem känner få alla hemligheter, som ibland inte ens finns nedtecknade utan endast förmedlas genom muntlig tradition. Det finns därför flera grader av "uqqal". Det fåtal som når den högsta insikten efter studier, meditationer och spåkning i avskildhet kallas "adjawid" (i singularis "jawwad"), de generösa.

Druserna har särskilda mötesplatser - "khilawat" - som ofta är belägna på toppen av en kulle. De företer utåt inga likheter med en mosk, och invändigt saknar de möbler och väggprydnader. Sammankomsterna hålls oftast på torsdagskvällar. Under första delen av dessa möten avhandlas världsliga frågor, varvid även de oinvidiga får vara närvarande. De oinitierade kvinnorna måste dock sitta bakom en särskild avskärmning. Andra delen av mötena ägnas åt bön, meditation, läsning och förklaring av de heliga texterna, av vilka några sjungs.

Flera av dessa "khilawat" har byggts över illustra religiösa personligheters gravar och tjänar som vallfartsorter. Populärast av dessa var Nabi Shu'ayb i Israel som påstås vara byggd över Moses svärfader Jethros grav (Koranens Shu'ayb). Före Palestinas delning vallfärdade stora skaror druser från Syrien och Libanon dit en gång om året. Alla druser kan, oavsett om de är fattiga eller rika, män eller kvinnor, bli upptagna bland "uqqal" efter att ha genomgått olika tester. De måste då underteckna ett "mithaq qa'im az-zaman" - ett förbund med "epokens regent" (som ovan nämnts en av de många beteckningarna för Hamza). I detta åtar de sig att följa de religiösa föreskrifterna. Till dessa hör bland annat att konsumtion av kaffe och alkoholhaltiga drycker ej tillåts och att de måste avhålla sig från stöld, lögn och hämnd. De initierade anses utgöra omkring 15 procent av den drusiska befolkningen. Männens känns igen på att de bär en vit, fezliknande huvudbonad med en röd topp.

Den korta drusiska missionsverksamheten under 1000-talets första hälft koncentrerades, som ovan nämnts, av okänd anledning till våra dagars södra Libanon. De tidigaste litterära vittnesbörden om drusernas existens återfinns i den judiske resenärens Benjamin av Tudelas berättelser om en resa till Syrien år 1162. Denne skriver bland annat: "Inte långt från Sidon bor ett folk som är i krig med stadens män. De kallas druser och är hedningar av laglös sort. De bor uppe i bergen eller bergsravinerna, de har ingen kung eller ledare utan lever självständigt i dessa otillgängliga trakter och deras gränser sträcker sig till Hermon, som ligger tre dagsresor bort. De är överlastade av synd, bröder gifter sig med sina systrar och fäder med sina döttrar. De har en stor fest om året då alla män och kvinnor samlas för att

dricka gemensamt, varefter de byter fruar med varandra." Benjamin tillägger att druserna är vänligt inställda till judarna, som kommer till dem som handverkare och gårdfarihandlare.

Enligt sin egen tradition härskade druserna vid denna tid över Beirut och södra Libanons kust, något som inte bekräftas av andra källor. Under korsfarartiden fanns de i Wadi at-Taym nära Beaufort-borgen. I slutet av 1200-talet fanns vidare druser kring Safad i norra Galiléen. En anonym författare från denna stad upprepar år 1375 Benjamins anklagelser mot dem, som ju är av en art som genom tiderna riktats mot många religiösa minoriteter, men han sammanfattar: "Deras uppträdande vad gäller affärer är klanderfritt och hedervärt; de håller alltid en utfästelse."

Efter den ottomanska erövringen av Libanon träder druserna fram i historiens ljus. I samband med slaget mellan mamlucker och turkar vid Dabiq norr om Aleppo år 1516 om kontrollen över Syrien rådde den drusiske prinsen Fakhr ad-Din sitt folk att inta en avvaktande hållning för att se åt vilket håll krigslyckan lutade. När den turkiske sultanen Salim framstod som segraren, påstås Fakhr ad-Din ha kysst marken framför honom och ha hållit ett så passionerat hyllningstal att sultanen lät druserna fortsätta det i praktiken autonoma liv de tidigare fört.

Under sonsonen Fakhr ad-Din II nådde denna drusiska dynasti - som ursprungligen härstammar från den arabiska stammen Ma'an - sin höjdpunkt. Fakhr ad-Din - som var så diminutiv till växten att ett ägg sades kunna falla ur hans ficka utan att gå sönder - hyste tre politiska ambitioner: att skapa ett "Storlibanon", modernisera detta, och bryta alla relationer med Höga porten. Han var också nära att nå dessa målsättningar. Av Höga porten tilldelades han överhöghet över sandjaken Beirut och Sidon, i norr erövrade han Tripoli, Baalbek och Bekaa och i söder Safad, Tiberias och Nazaret. Ambitionerna växte emellertid ytterligare, och år 1608 ingick Fakhr ad-Din ett fördrag med storhertigen av Toscana som innehöll mot Konstantinopel riktade militära klausuler. I Italien fanns då tankar på att upprätta en oberoende korsfararstat omfattande Cypern, Palestina och Syrien.

En följd av detta avtal blev att valin av Damaskus sände trupper mot Fakhr ad-Din som i detta läge föredrog att fly till Florens istället för att ge sig in på ett utsiktslöst militärt företag. Åren 1613 till 1618 tillbringade han i landsflykt men återvände lika fast besluten som tidigare att skapa en libanesisk statsbildning. År 1624 erkände Höga porten hans ställning som "härskare över Arabistan" - ett område som sträckte sig från de anoliska bergen i norr till Sinai i söder och Palmyra i öster. Från Italien importerades arkitekter och jordbruksexperter. Ett av Fakhr ad-Dins projekt var att dränera den då sumpiga Bekaa-dalen.

I detta emirat - med berget Libanon, som då kallades "det drusiska berget" som centrum - levde kristna, druser, muslimer och judar i harmoni. Fakhr ad-Din själv framställde sig i god drusisk tradition som muslim gentemot ottomanerna, som drus inför sina egna och enligt vissa källor undfick han också det kristna dopet. Han välkomnade kristna missionärer, i synnerhet från Frankrike. Denna gentemot kristendomen välvilliga inställning medförde att Fakhr ad-Din än en gång ådrog sig Höga portens misshag. Åter sändes en armé mot honom. Denna gång tillfångatogs han efter att först ha sökt bjuda motstånd och fördes till Konstantinopel, där han tillsammans med sina söner halshöggs i februari 1635.

Medlemmar av den drusiska släkten Ma'an styrde berget Libanon fram till 1697 då en muslimsk familj, Shihab, med anor från en av de ädlaste arabiska stammarna, Quraish, övertog makten. Emiren Bashir ash-Shihabi, som övergick till den maronitiska läran, (se kapitlet om maroniterna) sökte fullfölja Fakhr ad-Dins drömmar om en storlibanesisk statsbildning. Familjen Shihabs position stärktes även av interna drusiska strider mellan två fraktioner, som följdes av omfattande utvandring av den besegrade falangen till det område i Hauran i Syrien som idag kallas Djabal Drus (drusiska bergen).

Under 1800-talet växte, som nämnts i kapitlet om maroniterna, motsättningarna mellan kristna och druser och år 1840 avskaffades emiratet. Efter en kort tid av direkt styre från Konstantinopel uppdelades berget Libanon i två distrikt, ett maronitiskt i norr och ett drusiskt i söder som styrdes av en maronitisk, respektive drusisk, "qa'im maqam", som båda i sin tur lydde under turkiske paschan i Sidon. Vid denna tid hade ledarskapet för druserna i Libanon övergått till Jumblatt-familjen. Denna, som är av kurdiskt ursprung, hade tidigare invandrat till Libanon från Aleppo-trakten i Syrien och övergått till den drusiska tron.

Efter det att fransmännen genom sin landstigning i Beirut 1860 lyckats få stopp på striderna mellan druser och maroniter förlorade de förra - som således varit basen för den första libanesiska statsbildningen - sitt tidigare dominerande inflytande i Libanons angelägenheter. 1860 års händelser ledde till en ny utvandring av druser som även denna gång i stor utsträckning gick till Djabal Drus. Detta område med en kompakt drusisk majoritet utvecklades nu till drusernas centrum. Efter första världskriget kom det att ingå i det franska mandatet Syrien. Inom ramen för detta blev Djabal Drus 1921 en autonom stat. Drusernas ledare, Sultan al-Atrash, tog, uppmuntrad av engelsmännen, kontakter med emiren av Jordanien. Som en följd av detta avsattes han av den franske guvernören. En revolt mot mandatarmakten följde. Denna spred sig inte bara över Syrien utan också till Libanon. 1925 infiltrerade de drusiska rebellerna Damaskus. Staden bombades av fransmännen och Suweida, huvudstaden i den autonoma drusiska staten, ockuperades av en fransk trupp. Sultan Atrash tvingades fly till Jordanien, följd av många trosfränder, och kunde återvända först 1938. Två år tidigare hade den autonoma drusiska statsbildningen upphört att existera och Djabal Drus blivit en integrerad del av Syrien.

Druserna återfinns nu utspridda i koncentrerade områden. Den största och tätaste koncentrationen finns fortfarande i Djabal Drus, ett tiotal mil sydöst om Damaskus. I detta område utgör de 85 procent av befolkningen. I Syrien finns druser i och kring Damaskus, på Golanhöjderna, varav de flesta på den av Israel ockuperade delen, samt i Djabal al-Ala i närheten av Aleppo. Totalt uppgår antalet druser i Syrien till 250 000.

I Libanon finns omkring 150 000 bosatta i distrikten Shuf och Aley sydost om Beirut, i Hasbaya i södra Libanon, samt Rashaya i Bekaa-dalen.

I Israel bor närmare 50 000 druser. De är koncentrerade till västra Galiléen och berget Karmel. Vidare finns ett tusental druser i Jordanien.

Druserna har i stor utsträckning utvandrat och drusiska kolonier finns därför i Nord- och Sydamerika, Australien, samt Västafrika. I Latinamerika uppgår antalet till omkring 40 000, huvudsakligen bosatta i Venezuela, Brasilien, Argentina och Mexiko, och med mindre kolonier i Chile och Kolombia.

Totalt torde det finnas omkring en halv miljon druser.

I Mellanöstern är deras samfund organiserade på likartat sätt. I varje land finns ett religiöst ledarskap under personer med beteckningen "sheikh al-aql". I Libanon har det mestadels funnits två sådana shejker. Nu finns det bara en. I Syrien styrs de religiösa angelägenheterna av ett tremannaråd, medan druserna i Palestina tidigare traditionellt hade en sheikh al-aql. Sedan 1961 finns ett tremannaråd i Israel. I alla tre länderna har druserna sin egen lagstiftning och sina egna domstolar i frågor rörande personliga angelägenheter som arv, giftermål och skilsmässa. Parallellt med det religiösa ledarskapet har det alltid funnits ett världsligt bestående av ledarna för de mer framträdande familjerna som fortfarande kan betraktas som feodalherrar. Ofta har genom historien olika familjer varit bittra rivaler i kampen om det världsliga inflytandet. I Libanon har strider om detta ledarskap stått mellan klanerna Yazbaki, ledda av familjen Arslan, och Jumblatt som representerat två motsatta politiska trender. Familjen Arslan har varit prototypen för politiker av den allmänt konservativa karaktär som vore att vänta av deras samhällsställning men de har ej kanaliserat sina politiska ambitioner i ett eget parti. Klanen Jumblatt däremot har - trots att deras ställning baseras på ett feodalt arv och på allianser med andra ledande familjer - legat till vänster på den politiska skalan och även bildat det enda inhemska libanesiska socialistpartiet, det progressiva socialistpartiet som nu ingår i socialistinternationalen. Partiets grundare, Kamal Jumblatt, som mördades 1977, spelade en framträdande roll i 1958 års libanesiska kris, då hans milis tillsammans drabbade samman med Arslans. Kamal Jumblatt efterträddes av sin son Walid som under inbördeskriget och fram till den israeliska inmarschen i Beirut 1982 var ledare för den lösliga och heterogena koalitionen av ett femtiotal vänsterorganisationer som gick under namnet "nationella rörelsen" och som nu helt förlorat politisk betydelse.

Fördelningen av de politiska posterna i Libanon enligt den så kallade nationella pakten har givit druserna sex av de 99 platserna i parlamentet samt en av de tio ministerposterna. Därmed har de med sina omkring sex procent av Libanons befolkning varit något överrepresenterade på de politiska posterna och har således liksom maroniterna gynnats av den nationella paktens bestämmelser. Trots detta verkade Kamal Jumblatt och hans drusiska socialistparti till en början för en reform och sekularisering av det politiska systemet i Libanon. Efter hand har dock målsättningen för de välbevärade och fruktade drusiska styrkorna i det libanesiska inbördeskriget alltmer inriktats på att säkra den drusiska enklaven och den politiska och religiösa autonomin i Shouf-bergen sydöst om Beirut mot både maroniter och de shiitiska miliser som tidigare utgjorde drusernas allierade.

I Djabal Drus i Syrien levde autonomisträvandena kvar bland de ledande familjerna efter självständigheten. 1947 försökte de förgäves uppmanas av kung Abdullah av Jordanien att annektera området i hopp om att detta skulle leda till en reell autonomi. 1953 spelade druserna en framträdande roll i ett kuppöversök mot dåvarande diktatorn Shishakli, vilket enligt planerna skulle starta med ett uppror i Djabal Drus. Detta

avslöjades emellertid och trupper sändes dit med omfattande strider och många dödsoffer som följd.

Denna händelse blev ett avgörande slag mot autonomisträvandena. Istället började druser spela en alltmer framträdande roll inom Baath-partiet, vars sekulära ideologi attraherade dem. Vidare kom de att få inflytelserika positioner inom armén som en följd av den franska mandatarmaktens tidigare rekryteringspolitik. För att hålla den sunnitiska majoritetsbefolkningen under kontroll rekryterades nämligen konsekvent officeraspiranter ur minoritetsgrupperna. För begåvade män ur de lägre samhällsklasserna inom dessa framstod armén som den enda möjligheten att få utbildning, göra karriär och bryta sig ur den feodala miljön. När Baath-partiet kom till makten 1963 dominerades detta, liksom armén, därför av alawiter och druser trots att dessa båda minoriteter utgjorde 13-14 procent av befolkningen.

Efter en intern Baath-kupp 1966 kom makten helt under alawitisk-drusisk kontroll. Motsättningar uppstod dock snart mellan den drusiske kuppledaren Salim Hatum och den alawitiska Salah Djadid. Ett nytt kuppöversök av Hatum misslyckades. En utrensning av druser ur armé och parti följde, och druserna spelar nu en undanskymd politisk roll, även om de finns representerade i regering och partiledning och på höga militära poster.

I Israel finns nu 18 byar med drusisk befolkning, varav 16 ligger i Galiléen och två nära berget Karmel vid Haifa. Av dessa är tio helt drusiska. Vidare bor ett tusental druser i Eilat vid Röda havet. Druserna i Israel har haft en av de snabbaste befolkningstillväxterna i världen. 1922-49 ökade befolkningen med 85 procent - från 7 000 till 13 000. 1945-65 var motsvarande siffra 130 procent. Drusernas antal uppgick detta senare år till 30 000 och har nu nått omkring 50 000. Med få undantag höll sig druserna utanför striderna i 1948-49 års arabisk-israeliska krig. Sedan 1956 har männen gjort israelisk värnplikt vid gränstrupperna, där de i uppgörelser med arabiska soldater visat prov på lojalitet med Israel och en stor hänsynslöshet mot araberna - allt enligt det drusiska mottot "De som låter dig leva och har makten skall ha Ditt fulla stöd." Den förste icke-judiske israeliske diplomaten var en druser som under 70-talet tjänstgjorde som konsul i New York och druser (för närvarande två) har valts till kneset på israeliska partilistor.

Men relationerna mellan druser och judar har inte varit helt friktionsfria. Drusisk mark har konfiskerats för militära och offentliga ändamål och i synnerhet unga druser klagat över att de blir sedda över axeln och möts med skällsordet "arab". 1972 bildades en Druze Initiative Committee som verkade mot militärtjänstgöring, markkonfiskeringar och vad man ser som israelisk inblandning i drusiska angelägenheter. Enligt denna kommitté har antalet värnpliktsvägrare och desertörer gradvis ökat. Druser har även konverterat till islam för att undgå värnplikt. Andra har arresterats för att de bytt ut ordet "druser" mot "arab" i sina ID-kort.

Dessa tendenser växte sig starkare efter den israeliska invasionen och ockupationen av Libanon sommaren 1982. Drusiska krav ställdes då på att få tjänstgöra i drusiska byar i Libanon för att skydda sina trosfränder mot Israels allierade, falangisterna. Krav ställdes vidare på att druser skulle slippa värnplikt, och många vägrade hörsamma inkallelseorder med arrestering som följd. För första gången dök slogans riktade mot den israeliska regeringen upp i drusiska byar.

Tidigare hade Israel genom annekteringen av Golan i december 1981 fått ett annat akut drusiskt problem. På Golan fanns sex drusiska byar när sexdagarskriget bröt ut i juni 1967. I fyra stannade befolkningen kvar efter den israeliska ockupationen. Dessa ligger alla isolerat på norra Golan och berördes inte direkt av 1967 års krig, vilket torde vara huvudanledningen till att de inte övergavs. Huvudorten, Majdal Shams, intogs exempelvis först tre dagar efter det att junikriget officiellt avslutats.

Sammanlagt har dessa fyra drusiska byar nu omkring 13 000 invånare. På grund av att de ligger isolerade på Hermons sluttningar har druserna på Golan ej berörts av ockupationen på samma direkta sätt som befolkningen på Västbanken. De kibbutzim och moshavim som hittills upprättats tillhör vidare så gott som uteslutande Labour och Mapam. Drusernas grannar är således inte fanatiker från Gush Emunim, vilket bidragit till att göra samvaron lättare.

Trots att motsättningarna mellan den bofasta befolkningen och kolonistörerna varit betydligt mindre än på Västbanken har förhållandena på det ockuperade Golan inte präglats av den frid och fröjd som ofta förmedlats i reportage från området. Redan i början på 70-talet bröt israelerna upp en motståndsrörelse och 50 personer arresterades. Under återopande av den israeliska "Absentee Property Law" har även mark tillhörande dessa byar konfiskerats. Protester har också förekommit mot att det israeliska skolsystemet införts med lördagen istället för som tidigare fredagen som ledig dag. Störst missnöje har emellertid medborgarskapsfrågorna väckt. I de nuvarande identitetskorten står "Religion - drus; Nationalitet- obestämd". Som en förberedelse för annekteringen av Golan erbjöds druserna sommaren 1980, genom en av Knesset antagen lag, israeliskt medborgarskap. Denna lag åtföljdes av en kampanj syftande till att påtvinga befolkningen israeliska ID-kort. Lärare hotades med avsked, bönderna fann plötsligt avsättningssvårigheter för sina produkter, protesterande ungdomar arresterades. Ett år senare hade omkring 400 druser accepterat dessa israeliska ID-kort. Oppositionen mot detta spred sig dock snabbt. De religiösa ledarna hotade att exkommunicera den som antog israelisk nationalitet. Det israeliska motdraget blev att arrestera fem prominenta drusiska ledare. Först efter fem månader släpptes dessa fem i oktober 1981.

Beskedet om en israelisk annektering av Golan den 14 december 1981 ledde till en generalstrejk och protestskrivelser till FN. De israeliska ID-korten återlämnades så gott som samtliga. När Israels premiärminister Peres över fem år senare besökte Majdal Shams ledde detta till våldsamma protester och till att ett 60-tal personer arresterades. Annekteringen av Golan kan således leda till ett växande drusiskt problem i Israel.

Som framgått har druserna kurdiska, arabiska och kanske även andra anor. Men genom den starka interna sammanhållningen och avståndstagandet från missionsverksamhet kan de genom århundradena sägas ha utvecklats från en religiös gemenskap till något som står en särpräglad etnisk grupp nära. Endast ett femtiotal äktenskap mellan druser och icke-druser sägs således vara kända. Inför sig själva är de "ahl al-ma'ruf" - folket som underkastar sig Guds vilja. Allt är förutbestämt av denne. Människan måste finna sig i detta faktum och ödmjukt acceptera det.

Denna inställning och tron på själavandringen har sammanfattats av socialistledaren, tillika feodalherren och poeten Kamal Jumblatt, som även var initierad i religionen, i en dikt som han skrev några år före sin våldsamma död. I fri översättning lyder den:

"Jag dör och jag dör icke. Jag bekymrar mig föga, ty detta livsförlopp är bara en sinnesvilla. Är det dagar som rinner genom våra ådror eller sanningen formad på tusen sätt?"

ÖVRIGA MINORITETER

Jezidierna

En resenär i gränstrakterna mellan Turkiet, Irak och Syrien kan plötsligt till sin överraskning befinna sig i en by, där det varken finns kyrkor eller moskéer. Kommer han dit när det dagas eller kvällas kan han se personer gå runt en upprest sten försjunkna i bön och med ansiktena vända mot solen. Om han ser sig närmare omkring blir han även varse att den blåa färgen lyser med sin frånvaro såväl på byggnader som i klädedräkter och att männen är klädda i skjortor som knäpps på ryggen och har en stor rund öppning runt halsen.

Resenären har då inte hamnat rakt in i Tintins äventyr utan istället hos jezidierna, den kanske märkligaste av alla minoriteter i det etniska och religiösa naturreservat som Mellanöstern är.

Jezidierna, vars antal totalt torde uppgå till mellan 100-150 000, finns idag utspridda över ett stort område i norra Irak, sydöstra Turkiet, norra Syrien, sovjetiska Armenien och Georgien. Små grupper finns troligen också i nordvästra Iran.

Etniskt är jezidierna kurder. De talar olika kurdiska dialekter och är liksom de sunnitiska kurderna organiserade i stammar med en emir eller agha i spetsen. Den största koncentrationen finns i den tio kilometer breda och 80 kilometer långa bergskedjan Djabal Sindjar 15 mil väster om Mosul i norra Irak. I Irak finns det också jezidier i Sheikhan, cirka sju mil norr om Mosul, där deras heligaste plats är belägen.

I Turkiet återfinns jezidierna öster om Diyarbekir, i de områden varifrån den syrisk-ortodoxa utvandringen till Sverige ägt rum. I början av 80-talet torde det ha funnits omkring 2000 familjer i detta område, dvs mellan 15-20 000 personer. I trakterna kring Mardin fanns fem rent jezidiska byar. Jezidier var även bosatta kring staden Siirt ett tiotal mil norr om Midyat och kring Urfa, urkristendomens Edessa, ett femtontal mil väster om Mardin. Under 80-talets andra hälft har så gott som alla dessa jezidier utvandrat med Västtyskland som främsta mål. Våren 1990 fanns där inte mindre än 18 000 asylsökande som uppgav sig vara jezidier från Turkiet. Antalet kvarvarande uppskattas nu av västtyska flyktingorganisationer till omkring 1 500, huvudsakligen äldre och barn.

I Syrien lever jezidierna i två från varandra åtskilda områden, dels i gränstrakterna mot Turkiet väster om Aleppo i norra Syrien, dels i nordost i Djezirah-området. Där finns det jezidiska byar strax norr om Hassaka på vägen mot Qamishly, mellan Amouda och Hassaka samt vid Chatuniye-sjön vid irakiska gränsen ej långt från Djabal Sindjar. Totalt torde antalet jezidier i Syrien uppgå till 15-20 000. Liksom i Turkiet lever de nu utspridda i från varandra skilda byar, ofta uppblandade med muslimsk och kristen befolkning med vilken de assimileras allt snabbare. Nu träffar man i dessa trakter ofta på personer som vet att berätta att deras fäder eller farfäder varit jezidier men som själva förlorat all kunskap om sitt religiösa ursprung.

Religionen är förmodligen snart 900 år gammal. Genom att den endast fick fotfäste i dessa otillgängliga trakter var den länge helt okänd för omvärlden. Den första beskrivningen av jezidierna för en europeisk publik gjordes i en liten, av en okänd

italiensk munk författad, skrift med titeln Vero descrizione della Turchia, som publicerades år 1674 i Rom och tillägnades drottning Kristina.

Inte förrän på 1800-talet etablerades de första kontakterna med Europa genom missionärer som skickades till dessa områden för att i första hand verka bland de nestorianska kristna. Olika teorier har framförts om jezidiernas ursprung. Enligt den mest vedertagna, först presenterad av den italienske orientalisterna M.A. Guidi, skulle de härstamma från kurdiska anhängare till omayyaderna som förblev denna dynasti trogna ännu flera hundra år efter dess fall år 750 efter Kristus. Dessa anhängare återfanns främst i de södra delarna av Kurdistan och det var även här som religionens trolige grundare, en sufisk mystiker Adi bin Musafir, sheikh Adi kallad, trädde fram i början av 1100-talet. I dalen Lalish nordost om Mosul förefaller han ha grundat sin egen synkretistiska religion med element inte bara från islam och kristendomen utan även från judendomen, zoroastrianismen och manikeismen.

Enligt den jezidiska traditionen var hans föräldrar mycket gamla när han föddes. Redan vid 15 års ålder lämnade sheikh Adi hemmet och när han fem år senare ensam red över en månbelyst slätt fick han sin kallelse. Framför en gammal grav uppsteg en vålnad ur jorden. Samtidigt började graven växa tills den nådde molnen. Den förvandlades då till en minaret som började skaka. Skräckslagen vätte Adi en vattenkruka som stod bredvid honom. Vålnaden förvandlades då till en vacker yngling med en påfågelskrud som sade till honom:

"Frukta inte. Minareten kan falla och förstöra världen men Du och de som tyr sig till Dig skall förbli oskadda och härska över ruinerna. Jag är Malek Taus och har utvalt Dig att predika sanningens religion för världen."

Därefter förde han Adis själ till himlen och undervisade honom där i sju år, allt medan hans kropp vilade vid graven. När själen åter förenades med kroppen hade ännu inte allt vatten från den omkullslagna vattenkrukan runnit ut.

Även vad gäller benämningen jezidier förekommer olika teorier. Enligt en har den sitt ursprung i det persiska ordet för ängel, ized, enligt en annan syftar ordet på den omayyadiske kalifen Yazid, som dock ej nämns i jezidiernas skrifter. Enligt en muntlig tradition var Adams son Shahid religionens grundare. Denne återuppstod senare genom själavandring, först som Yazid, sedan som sheikh Adi och Shahid själv kommer att åter uppträda på jorden.

Jezidierna anser sig härstamma från Shahid. Denne tros ha fötts ur ett krus innehållande Adams säd, som varit tillslutet i nio månader. Ett liknande krus innehållande Evas ägg producerade endast gift. Denna bakgrund gör att jezidierna betraktar sig som ett av Gud utvalt folk. De får därför inte beblanda sig med resten av mänskligheten, som härstammar från Adam och Eva. Det värsta öde som kan drabba en jezidier är därför att bli utstött från sitt eget folk, något som oåterkalleligt besegrar hans själs öde.

Jezidierna tror således på en enda Gud som skapat världen. Denne, som tillbeds med det kurdiska ordet Khuda, intresserar sig emellertid inte för våra futtiga angelägenheter utan har delegerat ansvaret för det jordiska till de sju änglar som deltog i skapelsearbetet. En av dessa har namnet Sultan Ezi, vilket torde syfta på

kalifen Yazid. Primus inter pares bland änglarna är emellertid Malek Taus som är den gudomliga viljans exekutiva organ och som uppträder som Guds alter ego. Malek Taus, som är oupplösligt förbunden med Gud, kallas också Shaitan (satan) och är således identisk med Lucifer. Efter att ha vistats 7000 år i helvetet och med sina ångertårar ha fyllt sju stora krus lyckades han släcka dess eldar och få inte bara förlåtelse utan också ställning som Guds ställföreträdare.

Dyrkan av Malek Taus har lett till att jezidierna av sin omgivning felaktigt kommit att betraktas som djävulsdyrkare. Det absoluta förbudet att inte bara uttala ordet shaitan utan alla ord som påminner om detta och som börjar med ett sj-ljud har bidragit till detta missförstånd. Satan har således istället som en försoning för sina synder släckt helvetets eldar och en av jezidismens grundläggande dogmer är därmed att helvetets existens förnekas. I stället tror jezidierna på själavandring. De goda återföds som människor. De ondas själar återuppstår däremot i olika djurkroppar. De begångna syndernas art avgör hur länge de måste ikläda sig dessa skepnader. Det konkreta uttrycket för jezidiernas dyrkan av Malek Taus och övriga änglar är statyer av påfåglar gjorda i brons eller järn, så kallade sandjaker. Den största, "sandjakernas kalif," förvaras alltid vid shejk Adis grav i Lalish, medan de övriga en gång om året transporteras runt i de jezidiska områdena varvid kollekt upptas. I de religiösa ceremonierna används kurdiskt talspråk. De två böcker, Kitab al Djilwa (uppenbarelsboken) och Kitab al Aswad (den svarta boken), som jezidierna betraktar som heliga, är dock skrivna på arabiska. Den första, som är mycket kortfattad, dikterade sheikh Adi enligt traditionen för sin sekreterare strax före sin död. Det inledande avsnittet lyder som följer:

"Malek Taus existerade före alla andra skapelser. Han skickade sin tjänare till världen för att bevara sitt utvalda folk från villfarelser och rädda det från vanföreställningar. Detta skedde först med ett muntligt budskap, sedan genom denna uppenbarelsbok som inga främlingar får läsa eller betrakta."

Vidare betraktas en på arabiska skriven hymn på 80 verser till Sheikh Adis ära som ett slags helig bok. Religionens hemligheter och mysterier återfinns dock inte i dessa skrifter som, på grund av att de är skrivna på arabiska, möjligen kan vara apokryfiska. Den religiösa traditionen förs i stället vidare med muntlig tradition. Fram till för ett par decennier sedan har endast shejkernas familjer haft rätt att lära sig läsa och skriva. Doktrinerna och de religiösa ceremonierna har därmed blivit vaga och det stora flertalet jezidiernas okunnighet om innehållet i den egna religionen har bidragit till den mystik som alltid kringgärdat den.

Antalet obligatoriska inslag i religionsutövningen är få. Enskild bön hålls varje dag vid solens upp- och nedgång samt när månen träder fram och försvinner. Under bönen skall en jezidier vara vänd mot sol eller måne och han skall under denna akt gå runt en för ändamålet rest sten. Huvudbönen riktas till Malek Taus. Även de övriga änglarna tillbeds men inte Gud själv.

Ordet satan är som ovan nämnts tabubelagt för en rättrogen jezidier. I den heliga svarta boken uppräknas en rad andra märkliga förbud:

"Det är förbjudet för oss att äta sallad och bönor liksom att använda mörkblå färg. Vi äter inte fisk på grund av vår vördnad för profeten Jonas och ej heller gaseller eftersom de var en av våra profeters hjord. Shejkerna (den viktigaste prästkasten, se

nedan) och deras lärjungar får inte äta tuppkött av vördnad för påfågeln som är en av våra gudar och avbildas som en tupp. De får ej heller äta pumpor. Likaså är det förbjudet för oss att kasta vårt vatten stående, att ta på oss våra kläder sittande och att använda samma toaletter som en muslim."

Bland andra särdrag kan nämnas att lördag är vilodag och onsdag helig dag. Nyårsdagen infaller den första onsdagen i april. Jezidierna har sin egen tideräkning som av okänd anledning börjar år 292 efter Kristus. I nyårsfirandet ingår besök vid familjegravarna, där mat ställs fram för förbipasserande, husen pryds med scharlakansröd ranunkel och ägg målas. Vid midnatt tros änglar passera genom byarna. Årets viktigaste religiösa högtid infaller under sista veckan av september, när årsdagen av shejk Adis kallelse högtidlighålls vid dennes grav i Lalish. Påfågelsstatyerna tvättas då i flodvatten, barn döps och processioner med flöjtmusik, trummor och tamburiner, extatiska sånger och danser avlöser varandra. Hundratals sesamoljelampor tänds, särskild mat serveras och en ox slaktas rituellt. Inne i graven förekommer religiösa ceremonier som ingen utomstående fått bevittna. Ingången till denna är kantad av i sten uthuggna figurer. Störst av dessa är en manshög orm målad i svart. Ringar, dolkar, biskopskräklor, sjuarmade ljusstakar, händer, skedar och kammar är också avbildade av okänd anledning.

Även ängeln Ezi tillägnas en särskild fest i början av december. Denna följs av en tre dagar lång fasta, som bryts av vindrickande. Barndopen utförs med vatten som beströts med damm från sheikh Adis helgedom i Lalish. Omskärelse av pojkar är en av de centrala religiösa riterna.

Vad gäller giftermål tillämpar jezidierna strikt endogami, dvs ingifte i samma släkt eller stam. Månggifte är liksom skilsmässa tillåtet men sällan förekommande. Äktenskapen ingås efter brudköp. Ceremonin är enkel. En sheikh bryter ett bröd i två delar och ger bruden och brudgummen var sitt stycke. Bruden bär röda kläder och måste på sin väg från hemmet till ceremonin besöka alla helgedomar hon passerar, även kristna kyrkor.

När ett nygift par passerar tröskeln till sitt hem ger maken sin hustru ett slag med en sten som ett tecken på hennes underkastelse. Äktenskapsbrott har traditionellt bestraffats med döden. Bland andra äktenskapliga särdrag kan noteras att en änka får gifta om sig upp till sex gånger och att en jezidier som vistats utomlands mer än ett år inte kan leva samman med sin fru igen och inte heller får han gifta om sig med en annan jezidiska.

Begravningsceremonierna är även de särpräglade. Kroppen begravs omedelbart efter dödsfallet med korslagda armar, svept i ett vitt kläde och med huvudet åt öster. Damm från sheikh Adis helgedom strös över den dödes ögon, öron och mun. Huvudet täcks inte med jord utan skyddas av stenplattor, försedda med ett litet hål genom vilket själen skall kunna ta sig ut för sin fortsatta vandring. Efter begravningen försöker en präst att genom drömtydning utröna vart denna bär hän. Om den avlidne innehaft en hög social position hängs hans kläder på en träfigur som i tre dagar förs omkring i procession under musik. Minnesgudtjänster hålls tredje, sjunde och fyrtionde dagen efter dödsfallet samt på årsdagen.

Även jezidiernas sociala struktur är mycket egenartad med ett teokratiskt kastsystem, där varje individ föds, växer upp och gifter sig inom sin egen kast. Den största, lekmännen (murid), omfattar hög som låg i samhället. Den andra huvudkasten består av prästerskapet (ruhan) som i sin tur är uppdelade i sex underkaster. Den viktigaste, shejkerna, utgörs av sju familjer som sägs vara ättlingar till änglar som förkroppsligats för att leda in människorna på den rätta vägen. Alla lekmän står i beroendeförhållande till en shejk, vars hand de måste kyssa varje dag och med vilken de måste genomgå religiösa riter och bryta fastan genom att gemensamt dricka vin. För närvarande finns det omkring 300 shejkfamiljer, vars medlemmar tjänar som präster för de lekmanfamiljer de fått sig tilldelade.

Närmast i rang efter shejkerna kommer så prästerna (pir), vars funktioner huvudsakligen är att vikariera för shejkerna och assistera dem under de religiösa ceremonierna. De är däremot befriade från administrativa plikter och ägnar sin tid åt meditation och bön. Även denna funktion går i arv i omkring 200 familjer. Den främste bland pirerna, som måste förbli ogift, kallas Baba Khawush (högste dörrvakt) och förestår helgedomen i Lalish.

Under dessa i hierarkin återfinns fakirerna (de fattiga), som även kallas svartskallar på grund av färgen på huvudbonaden. Fakirerna utgör ett slags frivillig ordenssammanslutning som rekryteras från vissa klaner och familjer. Även om de ej utför några religiösa funktioner är de mycket respekterade, inte minst på grund av sin klädedräkt som sägs vara en replik av sheikh Adis. En fakir är klädd i en svart blus som är kantad med rött och som dras ihop i midjan av ett flätat rödvitt bälte. På huvudet har han en svart turban och runt halsen ett rödsvart halsband. Teoretiskt står det öppet för var och en att bli fakir men i realiteten har fakirskapet gått i arv från far till son.

Kawalerna, sångarna, är ett prästerskap av lägre rang som sjunger, spelar flöjt och tamburin eller slår på trumma vid de religiösa ceremonierna. De är således ett slags jezidismens kantorer. De vårdar också påfågelsstatyerna och ansvarar för de årliga transportererna av dessa över de jezidiska områdena, varvid de får behålla en viss del av kollekten för egen räkning. Varje staty har namn efter det område den transporteras till - Syrien, Zozan (det anatoliska höglandet), Tabris (Iran), Musquf (Moskva), Sindjar och Sheikhan (norra Irak). Resorna till de iranska och sovjetiska trosfränderna har nu inställts men i stället får de turkiska jezidier som utvandrat till Tyskland årliga besök av kawaler medförande påfågelstatyer.

Näst i ranglistan kommer kotchakerna, ("de små"), som dels tjänstgör vid shejk Adis grav, dels bistår kawalerna under den årliga rundresan, dels med långt utslaget hår uppträder vid religiösa högtider med extatiska danser. Många av dessa är pilgrimer som efter besök i Lalish beslutat sig för att stanna kvar där. Vissa kotchaker uppger sig ha extatiska gåvor och förmåga att kommunicera direkt med Malek Taus. Förbudet att använda blå färg lär härstamma från en sådan kontakt vid mitten av 1800-talet, då en kotchak fick det gudomliga budskapet att den blå färgen medförde olycka.

Längst ned i hierarkin kommer awanerna som tjänstgör vid shejk Adis grav och shawisherna som närmast kan betecknas som kyrkvaktmästare. Varje by har en shawish som vårdar dess helgedom.

I Lalish finns också en orden bestående av s k faqrijat, änkor eller unga kvinnor, som avlagt kyskhetslöfte och som klädda i vitt sysselsätter sig med att väva vekar till de sesamolja-lampor som används i helgedomen.

Till den jezidiska religionens egenheter hör vidare att varje ung man och kvinna i puberteten måste ingå ett brödra- eller systerskap med en äldre person ur en familj som har en annan shejk som andlig ledare. Dessa kallas "bröder och systrar från den andra världen". I denna vår värld har de ingen annan funktion än att ta emot gåvor som ett bevis på frändskapen. I gengäld kan man sedan hinsides påräkna bistånd från den helige som är stamfader till den person man ingått brödra- eller systerskapet med. Denne eller denna skall även vara närvarande i dödsögonblicket och då viskande beskriva hur själen skall uppträda vid övergången till den andra världen och vid återfödelsen.

I toppen av detta teokratiska samhälle finns en religiös och en sekulär ledare. Mirza Bej, även kallad prinsarnas prins, utövar den högsta politiska makten. Han är bosatt i Baadre norr om Mosul och är den ende som har rätt att företräda jezidierna i deras kontakter med omvärlden. Den religiöse ledaren, Mir i Sheikhan, är den ofelbare uttolkaren av religionen och de heliga skrifterna. Han kan besluta om uteslutning ur gemenskapen - det värsta straff som kan drabba en jezidier och som definitivt beseglar själens öde.

Jezidiernas historia är en enda lång berättelse om lidande och förföljelser.

Efter sheikh Adis död år 1160 expanderade den nya religionen snabbt. Befolkningen i Hakkari-bergen i våra dagars sydöstra Turkiet, en gång den nestorianska kyrkans fäste, övergick snart till dennes lära och följdes på 1200-talet av invånarna i Djabal Sindjar, som ovan nämnts jezidiernas centrum i dag, samt stora delar av nuvarande irakiska Kurdistan. Mot 1200-talets slut hade den nya religionen nått ända bort till nordvästra Syrien och under de därpå följande århundradena spred den sig vidare upp till trakterna kring sjön Van i Armenien.

Lokala emirer uppfattade den som ett hot mot deras maktposition, vilket snart ledde till militära aktioner mot jezidierna som dessutom kom att betraktas som religiösa kättare som i motsats till de kristna och judarna inte kunde ges en skyddad ställning som "Bokens folk".

År 1414 började ett heligt krig mot dem. Shejk Adis grav skändades och förstördes och hans ben brändes. Denna attack blev en vändpunkt för jezidierna, som sedan dess måst tränga tillbaka under en ständig defensiv. Tid efter annan erinrade sig de ottomanska guvernörerna dessa otrognas existens och heliga krig, som ofta koncentrerades till jezidiernas starkaste fäste, Djabal Sindjar, eller heliga platser i Sheikhan, igångsattes. År 1647 intogs Sheikhan och jezidiernas emir fördes till Van, där han avrättades. Ett halvsekel senare plundrades Sindjar. År 1792 överfölls samma trakt av den turkiske guvernören i Mosul, en aktion som valin i Bagdad upprepade två år senare. År 1799 var det åter Sheikhans tur. Under första hälften av 1800-talet intensifierades förföljelserna ytterligare. År 1832 invaderades Sheikhan på nytt. Den jezidiske emiren tillfångatogs och avrättades. Hela trakten plundrades och invånarna fann ingen nåd. Ett stort antal försökte fly till Sindjar men hindrades vid Mosul av en

översvämmad Tigris. Ett fåtal lyckades simmande ta sig över medan resten slaktades till sista man av förföljande sunnitiska kurder. Ej heller Sindjar skonades. År 1838 överfölls detta bergsfäste av valin i Diyarbekir och 1846 av dennes kollega i Mosul.

Vid mitten av 1800-talet började emellertid jezidiernas existens och utsatta situation att uppmärksammas i Europa. Kristna missionärer kom i kontakt med dem och den brittiske ambassadören vid Höga Porten intervenerade vid flera tillfällen till deras förmån. Därigenom kunde de åtnjuta några decennier av lugn och ro innan de 1892 råkade ut för den kanske värsta pogromen i sin historia. Den ottomanske generalen Vebhi Pacha, som skickats till Mesopotamien för att indriva eftersläpande skatt, utfärdade då ett ultimatum. Jezidierna hotades med total utrotning om de inte övergav sin religion och övergick till islam. Då de kategoriskt vägrade att göra några som helst eftergifter attackerades och plundrades såväl Sindjar som Sheikhan. Det allra heligaste, sheikh Adis grav, förstördes och i stället inrättades där för några år en muslimsk skola.

Dessa händelser väckte en så kraftig reaktion inte bara i Europa utan även i Orienten att Vebhi Pacha återkallades och ersattes av en mera tolerant guvernör. Denne visade till och med en viss välvilja gentemot jezidierna, som under åren fram till första världskriget upplevde en period av fred.

När kriget utbröt försökte jezidierna omedelbart utnyttja detta till att skaka av sig det turkiska oket. Under massakrerna på kristna i Turkiet beredde invånarna i Sindjar en fristad åt armeniska och nestorianska flyktingar och vägrade trots påtryckningar att utlämna dessa. När engelsmännens ankomst tillkännagavs begav sig en kusin till den dåvarande jezidiske emiren till Bagdad och ställde sitt folk till deras förfogande.

Efter fredsavtalet tydde sig jezidierna i Irak och Syrien till de brittiska respektive franska mandatärmakterna och har - med undantag för ett uppror mot regeringen i Bagdad i mitten av 30-talet som krossades - kunnat utöva sin religion i relativ frihet.

I Turkiet fortsatte emellertid svårigheterna. Ett stort antal jezidier dödades under mellankrigstidens kurdiska uppror, där de deltog på kurdernas sida mot regeringen i Ankara. De överlevande flydde i stor utsträckning till Irak och Syrien och några begav sig till Sovjet. Deras utsatta position som en liten minoritet bland andra minoriteter, kombinerad med den totala brist på utbildning och kontakter med omvärlden som förbudet att lära sig läsa och skriva, resulterade i att antalet jezidier stadigt minskade i Turkiet. Trycket från den muslimska omgivningen, de bristande kunskaperna om den egna religionen och det geografiska avståndet från dess centrum i Irak ledde slutligen dithän att så gott som hela den jezidiska befolkningen i Turkiet under de senaste fem åren, som inledningsvis nämndes, brutit upp och försökt skapa sig en ny framtid i Tyskland.

De jezidiska byar som längst kunnat motstå denna utveckling har i stor utsträckning gjort detta genom att solidarisera sig med den starkaste aghan, kristen eller muslim, i denna feodala omgivning för att på så sätt stå under dennes skydd.

Även i Syrien har samma faktorer bidragit till att jezidiernas antal sjunkit, då i synnerhet i områdena vid turkiska gränsen nordväst om Aleppo. I dessa trakter, som i

seklets början var helt jezidiska, återstår nu som ovan nämnts, bara ett fåtal rent jezidiska byar medan övriga övergått till islam.

Inom loppet av ytterligare en generation kommer troligen även jezidiernas saga i Syrien vara all. Däremot torde de ha betydligt större möjligheter att fortleva med sin egen religion i Irak förutsatt att det sekulära politiska systemet där inte får ge vika för en islamsk fundamentalism. Detta gäller då i synnerhet jezidierna i Sindjar. Detta klippmassiv - som likt ett Helgoland reser sig över ökenslätten och där enligt den jezidiska tron Noaks ark landade - är även idag jezidismens centrum. Där bor uppskattningsvis hälften av alla jezidier, och där utgör de en kompakt lokal majoritet med en sådans förutsättningar att behålla sin identitet.

Mandéerna

I sura 5:73 i Koranen sägs: "De som tro och de som äro judar, sabierna och de kristna, de som tro på Gud och på den yttersta dagen och handla rättskaffens, över dem skall förvisso ingen fruktan råda och de behöva ej vara bedrövade." Sabierna nämns även på två andra ställen som ett av bokens folk, nämligen i surorna 2:59 och 22:17.

Denna ställning som ett av skyddsfolken är kanske den främsta förklaringen till att de fortfarande finns kvar som ett av inslagen i den Vår Herres hage som Mellanöstern utgör. Koranens sabier är troligen identiska med mandéerna som idag huvudsakligen har sin hemvist i trakterna kring Shatt al-Arab i södra Irak.

Beteckningen mandéer härrör från ordet mandaé (gnosis, kunskap). De kallar även sig själva för nasoréer i betydelsen rätttroga. Av sin muslimska omgivning har de, förutom koranens benämning sabier, även fått namnet subba (sing. sabi), döparna, på grund av sin flitiga användning av dopet.

När portugisiska missionärer och köpmän på 1600-talet kom i kontakt med mandéerna betecknade de dem som Johanneskristna på grund av den roll som dopet och Johannes döparen spelar i deras lära. Mandéerna ansågs länge ha sitt ursprung i dennes krets av lärjungar. Själva vägrar de emellertid att acceptera denna benämning.

Det ställer sig svårt att göra en systematisk presentation av den mandeiska religionen och mytologin. Den religiösa litteraturen är oenhetlig och ger inte en klar bild av de inbördes relationerna och funktionella sambanden i religionens omfattande pantheon.

Mandéernas främsta religiösa urkund heter Ginza (skatten) och kallas också Den stora boken eller Adamsboken. Andra heliga skrifter är Sidra de Jahja (Johannesboken) och Qolasta (Urvalet). Alla tre härstammar från 600- eller 700-talet, vilket framgår av de talrika hänvisningar som görs till islam. Förmodligen har de sammanställts för att inför de muslimska härskarna påvisa att även mandéerna var ett bokfolk och således berättigade att fritt utöva sin egen religion förutsatt att de betalade den särskilda personskatten, jizya.

Såväl Ginza som Johannesboken består av till synes planlöst sammanställda skriftstycken av vitt skild karaktär, hymner, mytologiska berättelser prosa och poesi. Till mandéernas särart hör att dessa är avfattade på ett eget språk, mandeiska. Denna

nu utdöda östaramaiska dialekt var närmast besläktad med språket i den babyloniska Talmud och förstås idag endast av prästerskapet. Mandeiskan skrivs med ett eget ålderdomligt arameiskt alfabet, där även korta vokaler betecknas med vissa konsonanttecken.

Mandéernas gnostiskt dualistiska lära uppvisar drag från manikéismen. Enligt en tradition skall fadern till skaparen av denna nu utdöda religion, Mani, ha tillhört sekten. En ständig motsättning existerar mellan ljusets värld och syndens värld. I den förra, som utgörs av ett lysande eterhav, härskar "Härlighetens stora Manda" som också kallas den store Ljuskonungen eller det första livet, omgiven av ett stort antal andeväsen som kallas manas, piras eller uthras.

Mot denna värld står vår tillvaro, mörkrets rike eller "det svarta vattnets värld". Här härskar Ruha med sina söner, planeterna och andra demoner.

Denna konflikt mellan ljusets och syndens värld utspelas även inom varje människa, vars från ljusets värld kommande själ hålls instängd och lever som en fånge i den mänskliga kroppen.

Kärnan i religionen handlar om hur själen skall kunna befrias från denna fångenskap och återvända till sitt ursprungliga hem i det lysande eterhavet. För att möjliggöra detta har Härlighetens stora manda sänt en eon "manda de haije", livets kunskap, till jorden tillsammans med budbärarna Hibil, (Abel), Schitil (Set) och Enosch (Enoch) för att undervisa människans själ om vägen tillbaka till ljusets värld. Denna återvändo underlättas om man håller fast vid den uppenbarade sanningen, noga följer de stränga moraliska påbuden och riterna. Viktigast av dessa är dopet (masbuta) och döds- eller själamässan (masiqta).

Dopet kan företas i alla rinnande vatten, som dock först måste vigas av en präst. Prästerskapet omfattar tre olika grader som kan innehas av såväl män som kvinnor. Den som döps måste först själv doppa hela sin kropp tre gånger i vattnet som kallas jordna (Jordan). Därefter doppas han eller hon tre gånger av en präst och bekransas med myrten. Efter en handpåläggning av prästen utbyts ett handslag med höger hand, en procedur som kallas kuschta eller sanningen och som följs av ett slags nattvard bestående av osyrat bröd och vatten och ännu en kuschta. Dopen kan endast företas på söndagar. De innebär ingen initiering i religionen utan upprepas ständigt som ett slags garanti för uppstigandet i ljusets värld efter döden. Samma syfte tjänar ständigt återkommande rituella tvagningar som kan företas alla dagar och utan medverkan av en präst.

Masiqta, själamässan, firas antingen i den dödes hem eller i särskilda kulthus. Dessa, som heter bit manda (insiktens hus), saknar fönster och ligger i en inhägnad trädgård, där det också måste finnas en damm med rinnande vatten. Mässan syftar till att möjliggöra den dödes uppstigande i ljusets värld. Huvudinslagen är än en gång tvagning, smörjelse, en påklädningsceremoni samt begravning av en döde och recitation av hymner. Själamässan firas också som ett symboliskt heligt bröllop. Druvsaft, som kallas sperma, hålls i en kalk, som i sin tur kallas moderlivet. Genom denna rit skall den dödes själ återfödas om nio månader.

Själens uppstigande till ljusets värld är dock fortfarande förbunden med svårigheter, eftersom den på vägen dit måste passera planetdemonernas vaktorn, där deras förtjänster än en gång värderas av Abathur som utgått ur Mana. Denne kan förkasta själarna, vars fortsatta öde därfter endast preciseras som "den andra döden".

Omskärelse tillämpas inte och männen karaktäriseras av att de bär långt skägg och en röd-vitrutig kafiya som huvudbonad.

Mandéernas ursprung är fortfarande ett mysterium. I deras lära kan man urskilja assyrisk-babyloniska drag liksom inslag från parsism, judendom och - troligen i ett senare skede av religionens utformning - även från kristendomen.

Eftersom deras existens endast kunnat påvisas i Mesopotamien och sydvästra Iran och skrifterna är avfattade på en östarameisk dialekt betraktades Mesopotamien länge av forskningen som deras geografiska urhem, detta så mycket mer som de assyrisk-babyloniska och parsiska dragen i religionen som sagt är framträdande.

Merparten av våra dagars forskare lutar istället åt tesen att mandéerna är efterföljare till en av gnosticismen starkt påverkad judisk eller i judendomens utkanter hemmahörande döparsekt. Denna har förmodligen haft sitt ursprungliga hem i Palestina eller strax öster om Jordan, men senast under det andra århundradet, kanske i samband med Bar-Kochbaupproret, utsattes sekten för så starkt tryck av den officiella judendomen att dess anhängare tvingades fly österut till sina nuvarande bosättningsområden.

För denna teori talar inte minst mandéernas dubbelbottnade syn på judendomen. Å ena sidan präglas denna av ett entydigt hat med berättelser om förföljelser från judisk sida, som inte kan ha förekommit på mesopotamiskt område, å den andra återfinns en rad judiska element i den mandeiska läran. Denna judiska bakgrund skulle även förklara namn på flera himmelska väsen: Hibil (Abel), Schitil (Set) och Enosch (Henoch) och de många med Jo (Jahve) sammansatta namnen som Josamin och Jokabar. Ett ytterligare bevis för en sådan bakgrund skulle beteckningen Jordan för allt rinnande vatten kunna vara.

Söndagen som helgdag och gestalten Johannes döparen har däremot troligen övertagits från kristendomen. Johannes förekommer inte i de äldsta traderade skrifterna och han nämns ej heller i dopritualen utan denna förs tillbaka till Abel som sägs ha döpt Adam.

Attityden till kristendomen är genomgående starkt avvisande. Jesus betecknas inte bara som en falsk profet utan till och med som son till Ruha, en av de demoner som härskar över "det svarta vattnets värld".

När mandéerna "upptäcktes" av portugisiska missionärer på 1600-talet uppskattades deras antal till 27 000 familjer. Den engelske upptäcktsresanden Layard, mannen som i de nestorianska kristna trodde sig ha återfunnit det utdöda assyriska folket, beskriver ett möte med mandéer 1840. "De gick från lägerplats till lägerplats och tillverkade eller reparerade guld- och silversmycken för kvinnorna. De är ett nyttigt folk som behandlas väl av araberna men som förtrycks å det skamligaste av turkar och perser som försöker tvinga dem att övergå till islam och som pressar dem på pengar."

Layard angav deras antal till 300-400 familjer. Nu varierar uppskattningarna från 10-till 30 000.

Förutom i trakterna kring i Shatt al- Arab finns små kolonier av mandéer i Basra och Bagdad, där de skapat sig särskild berömmelse som silversmeder. Något tusental är bosatta kring floden Karun i den till Shatt al-Arab angränsande iranska provinsen Khusistan som drabbats allra hårdast av kriget mellan Irak och Iran.

Samariterna

Ordet samariter torde ge de flesta svenskar associationer till social- och hälsovården. Den som är gammal nog att ha fått en ordentlig kristendomsundervisning i skolan erinrar sig kanske liknelsen om den barmhärtige samariten i tionde kapitlet av evangelium enligt Lukas. Få torde dock vara medvetna om att samariterna än idag finns kvar som ett särpräglad religiöst samfund med sitt centrum i hjärtat av en av vår tids hetaste konfliktområden, Nablus på den av Israel ockuperade Västbanken.

Samariter-folkets uppkomst beskrivs i andra konungaboken 17. När Israels rike förstördes 721 före Kristus blev en stor del av befolkningen bortförd i fångenskap till Assyrien. Istället sändes folk därifrån för att som kolonister befolka landet. "Och konungen i Assyrien lät folk komma från Babel, Kuta, Ava, Hamat och Sefarvaim och bosätta sig i Samariens städer i Israels barns ställe. Så togo då dessa Samariterna i besittning och bosatte sig i dess städer."

Dessa koloniserare var hedningar och deras avgudadyrkan sägs så ha misshagat Herren att han lät lejon komma bland dem. Som en följd av detta sände den assyriske konungen tillbaka en av de israelitiska prästerna för att lära dem hur de skulle dyrka landets Gud. Följden blev dock att de började tillbe såväl Jehovah som sina egna gudar. "Så fruktade då dessa folk Herren men tjänade därjämte beläten. Också deras barn och deras barnbarn göra ännu i dag såsom deras förfäder gjorde."

Av andra konungaboken att döma skulle således samariterna vara av hedniskt ursprung. En del av den ursprungliga befolkningen hade emellertid stannat kvar och troligen uppstod samariterna som en blandras mellan dem och nykomlingarna. Dyrkan av Jehovah tog så småningom över avgudatillbedjan. Samariterna själva anser sig härstamma i rakt nedstigande led från Levis, Efraims och Manasses stammar. Deras överstepräst hävdar än idag direkt härstamning från Aron.

När judarna efter den babyloniska fångenskapen 536 före Kristus lade grunden till det nya templet i Jerusalem ville samariterna delta i bygget. "Vi vilja bygga tillsammans med Eder, ty vi söka Eder Gud likasom I och åt honom offra vi alltsedan den tid då den assyriske konungen Esarhaddon lät föra oss hit." (Esra 4:2)

De blev emellertid hånfullt avvisade av judarna och grunden lades till en bitter fiendskap. Samariterna byggde sitt eget tempel på berget Garizim utanför Sikem och vigde detta åt Jehovah. Enligt den samaritiska tron upprättade israeliterna sitt tempel där efter återkomsten från Egypten och ej i Jerusalem.

År 331 före Kristus gjorde samariterna uppror mot den av Alexander den store tillsatte ståthållaren Andromachos och kastade honom och hans följe i en öppen eld. Som hämnd lät Alexander avrätta alla som deltagit i folkresningen. Han befolkade samariternas område med makedoniska nybyggare och gynnade judarna på deras bekostnad. När Anitochus Epiphanes 60 år senare drog i fält mot judarna ställde samariterna sig på dennes sida samtidigt som de vigde sitt tempel åt Zeus. Motsättningarna mellan dem och judarna skärptes därmed ytterligare.

Mackab, erkungen Johannes Hyrkanos förstörde år 129 före Kristus templet på Garizim i grund och lade hela Samarien under judarnas välde. Samariterna fortsatte emellertid att förrätta sina rituella offer på berget och anslöt sig konsekvent till de folk som kom i konflikt med judarna.

Om fiendskapen mellan judar och samariter kan man läsa hos Syrak: "På två folk harmas min själ och det tredje är inte något folk: de som bo på Siers berg, filistéerna och det galna folk som bor i Sikem."

Även nya testamentet ger prov på denna fiendskap. I Johannes 4 sägs att judarna inte hade något gemensamt med samariterna och när frälsaren på sin sista färd till Jerusalem sökte härbärge i en samaritisk stad blev han inte mottagen, vilket så uppretade hans lärjungar att de ville bedja att eld skulle komma ned från himlen och förtära samariterna (Lukas 9:52-54).

Samarit var också ett okvädingsord, som judarna använde mot Jesus: "Hava vi icke rätt då vi säga att Du är en samarit och besatt av en ond ande?" (Joh. 8:48) Att Jesus valde just en samarit som huvudfigur, när kärleken till nästan skulle demonstreras i en liknelse var därför knappast en tillfällighet.

På Jesu tid låg samariternas tempel fortfarande i ruiner men i det judiska kriget mot romarna anslöt de sig på judarnas sida och förskansade sig uppe på Garizim, där dock 12 000 nedgjordes på kejsar Vespasianus order. Staden Sikem blev ödelagd under detta krig. När den sedan byggdes upp igen fick den det grekiska namnet Neapolis, dvs Nystad. I dag heter staden Nablus, en förvrängning av Neapolis.

Efter att ha beordrat nya blodbad på samariterna lät kejsar Hadrianus omkring år 135 bygga ett tempel åt Jupiter just där samariternas helgedom stått. På 400-talet byggdes sedan en kristen kyrka på samma plats.

Vid denna tid fanns det samaritiska kolonier på flera platser längs Medelhavet, i Egypten, Caesarea, Askalon, Gaza och i Damaskus. Vid 400-talets början torde deras antal ha kunnat räknas i hundratusental. Samariter återfanns t o m som visirer vid mamluckernas hov. I Kairo och Damaskus hade de framträdande positioner ända in på 1700-talet som poeter och läkare.

I sina hemtrakter kuvades de emellertid å det allra värsta av kejsaren Justinianus, som 529 förbjöd dem att använda sina synagogor. Samariterna gjorde då på nytt uppror och dödade biskopen i Nablus, vilket fick sådana repressalier till följd att de nästan helt utrotades. Många räddade sig genom att övergå till kristendomen, andra flydde till Persien men en liten grupp höll sig kvar i Nablus, där samariterna lyckats överleva ända in i våra dagar.

När den brittiske generalen Allenby 1917 drev ut turkarna ur Palestina uppgick det samaritiska samfundet till 146 själar. Sedan dess har det kunnat återhämta sig något. En grund lades när Ytzhak Ben Zvi, som sedan blev Israels andre president, lyckades övertala dem att överge sin strikta endogami, en sed som på grund av samfundets litenhet redan på kort sikt dömde det till ett kollektivt självmord.

Delningen av Palestina 1948 försvårade emellertid på nytt samariternas situation, eftersom de då klövs i två delar. En grupp slog sig ned i Holon, en förort till Tel Aviv, och blev israeliska medborgare medan de övriga stannade kvar i Nablus.

Efter den israeliska ockupationen av Västbanken 1967 har de båda grupperna visserligen åter kunnat etablera kontakt men de har fortsatt att gå skilda vägar. Samariterna i Holon talar nu hebreiska, medan deras trosfränder i Nablus behållit sina jordanska pass och talar arabiska. En gång om året vid påskhögtiden samlas de emellertid för att gemensamt offra på sitt heliga berg Gerizim.

Möjligheten att gifta sig utanför den egna skaran har bidragit till att denna nu vuxit till 560. I motsats till judarna går samariternas släkter vidare på fädernet och ej på mödernet. Den stora obalansen mellan unga män och kvinnor har därför blivit ett akut problem. De förra är i klar majoritet och klagar nu bittert över svårigheterna att hitta judiska flickor som är beredda att acceptera deras särpräglade livsstil.

Ett ännu mer dagsaktuellt problem för samariterna i Nablus är det palestinska upproret, "intifadan". Samariterna där talar som sagt arabiska och deras barn går i arabiska skolor. Samtidigt känner de sig stå judarna närmre än araberna. Överrabbinen i Jerusalem deklarerade redan vid mitten av förra århundradet att de tillhör det judiska folket.

Ledarna för intifadan har visserligen deklarerat att samariterna skall lämnas i fred och själva har de begärt att samariter som är israeliska medborgare inte skall behöva göra sin militärtjänst i Nablus. Men många där har nu tagit det säkra före det osäkra och flyttat från sina hem i Nablus till de hus uppe på Gerizim som de annars endast vistas i på sommaren.

Den klassiska religiösa litteraturen är skriven på samaritiska, en utdöd västaremeisk dialekt. När arabiska blev umgängesspråk uppstod emellertid även religiösa skrifter på detta språk. Så finns t ex en "Josuas bok" som är en krönikeartad sammanställning av händelser från Josuas tid till Konstantin den store, liksom "Abdul Faths bok" som sträcker sig in på 1300-talet.

Av det gamla testamentets böcker erkänner de endast de fem Moseböckerna och Josuas bok. De förkastar Talmuds auktoritet och tillmäter ej heller Jerusalem något religiöst värde.

Liksom judarna väntar de Messias återkomst. De har sin egen kalender. Under påsken, som kommer efter den judiska, offras lamm rituellt uppe på Gerizim. Deras kosherregler är strängare än judarnas och även sabbatbestämmelserna är mycket strikta. Samariterna får då varken laga mat eller göra upp eld, dricka kaffe eller lämna sina kvarter för att tala med utomstående. De tillämpar omskärelse. De tar vidare av

sig sina skor vid synagogans tröskel och rullar liksom muslimerna ut en matta för bönen. Under bönen som förrättas i en guttural ton, riktar de handflatorna mot himlen och vänder kroppen mot platsen för det gamla templet på Gerizim.